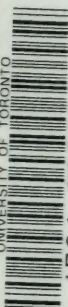

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00633252 2

БИБЛИОТЕКА СРПСКИХ ПИСАЦА

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

ПРЕДСЕДНИК

Др. ВЛАДИМИР ЋОРОВИЋ

Професор Университета и Члан Српске Краљевске Академије

ЧЛАНОВИ

ЈЕРЕМИЈА ЖИВАНОВИЋ

Ректор Више Педагошке Школе

ПАВЛЕ СТЕВАНОВИЋ

Хон. Професор Университета

УРОШ ЏОНИЋ

Управник Универзитетске Библиотеке
и Хон. Професор Университета

СТЕВАН ЈЕЛАЧА

Професор књижевности III
Беогр. Гимназије

ИЗДАЈЕ
ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ „НАРОДНА ПРОСВЕТА“
БЕОГРАД

ИВО ЂИПИКО

ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

КЊИГА ДРУГА

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО
Х. БАРИЋ

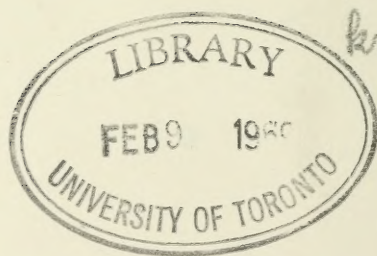
PG

1418

C55

1900

kn. 2

САДРЖАЈ.

I. ПРИПОВЕТКЕ.

Страна

1. У страсну недељу 11
(*Срп. Књиж. Гл. XXVI, 497; у збирци »Крај Мора«, Матица Српска у Дубровнику, књ. IV, Дубровник, 1911).*
2. У јесењем сунцу 23
(у збирци »Крај Мора«, *М. Срп.*, књ. IV, Дубровник, 1911).
3. Отргнути живот..... 29 $\leftarrow$ Φ
(*Срп. Књиж. Гл. XV, 721, 801, 881; у збирци »Крај Мора«, М. Срп.*, књ. IV, Дубровник, 1911).
4. Прељуб 79
(*Срп. Књиж. Гл. XIX 241, 321, 401; у збирци »Прељуб«, изд. књижаре Г. Кои, Београд, 1914).*
5. Код детета на умору 106
(под насловом »Код умирућег детета« *Срп. Књиж. Гл. XIV 501; у збирци »Прељуб«, Београд, 1914).*
6. На догледу мора 117 $\leftarrow$ Φ
(прво, под насловом »Јока«, *Срп. Књиж. Гл. XVIII 241, 321, 400; у збирци »Прељуб«, Београд, 1914).*
7. Дед 143 $\leftarrow$ Φ
(под насловом »На граници« *Лет. Мат. Срп. LXXXVI, књ. 263, св. IV за год. 1910; у збирци »Прељуб«, Београд, 1914).*
8. На црквеној слави 173
(у збирци »Прељуб«, Београд, 1914).
9. Ватра 177
(у збирци »Прељуб«, Београд, 1914).

10. На проштењу 186
(у збирци »Прељуб«, Београд, 1914).
11. У одблеску живота 200 II
(Дело LXXII год. књ. 18, Београд, 1913, стр. 327—331; у збирци »Прељуб«, Београд, 1914).
12. У семинарију 207 II
(Срп. Књиж. Гл. XXIX, 481; у збирци »Прељуб«, Београд, 1914).
- 13. Чобани 219 ~~фи~~
(под насловом »У планини«, Лет. Мат. Срп. год. књ. 289, св. 5 за год. 1912, стр. 12—30; у збирци »Прељуб«, Београд, 1914).

II. ЦРТИЦЕ.

1. Биједи 247 ~~фи~~
(прво, латиницом, у часопису *Novi Viek* (Spljet) I, 1897, стр. 672—680; затим у збирци »Са Јадранских Обала« [Мала Библиотека изд. Пахера и Кн-сића св. 10], Мостар, 1900).
2. Најмодерније 261
(са поднасловом »Цртице с пута« у часопису »*Novi Viek*« (Spljet — Zagreb), 1898 III, стр. 10—17).
3. Из заклонице 273 ~~фи~~ II
(Vienac, (Zagreb) 1903, стр. 206).
4. На сунчевој жеги 277
(у часопису »Зора« (Мостар) 1899, IV, стр. 327—329; у збирци »Са Јадранских Обала«, Мостар, 1900).
5. Невјера 282 II
(у збирци Са »Јадранских Обала«, Мостар, 1900).
6. У жељезничком вагону 293 II
(прво, у часопису »Зора« (Мостар), 1900, V, стр. 57—60; затим у збирци »Са Јадранских Обала«, Мостар, 1900).

	Страна
7. Нови храм	305
(прво, латиницом, у часопису <i>Nada</i> (Сарајево), IX год. 1903, стр. 198—9, затим, прерађено, <i>Срп. Књиж. Гл.</i> XXVIII, 1; у збирци »Прељуб«, Београд, 1914).	
8. Алелуја	317
(у збирци »Са Јадранских Обала«, Мостар, 1900).	
9. На растанку	321
(у збирци »Са Јадранских Обала, Мостар, 1900).	
10. Након десет година.....	331
(Срп. Књиж. Гл. књ. XVII (1906), стр. 252—258).	
11. У Староме Каштелу.....	341
(Дело књ. 62, год. XVII, Београд, 1912, стр. 1—5).	
12. У Шумадији	345
(Срп. Књиж. Гл. књ. XXIX (1912), стр. 161—167)	

III. УТИСЦИ ИЗ РАТА 1912.

Изд. И. Ђ. Ђурђевића, Сарајево, 1914.

1. Као олуја.....	357
2. Први рањеници	363
3. У возу	369
4. На Кумановском бојишту	377
5. У Скопљу.....	393
6. На Косову	407

I.
ПРИПОВЕТКЕ.

У страсну недјељу.

Југо, тугаљиво југо Страсне, Велике Недјеље почело је да дува одмах још док је било изложено за четрдесет сати на великоме олтару Свето Отајство. У хуци вјетра и шуми морских таласа једва су се чули откуцаји сата на староме торњу, што вјерницима навјештаху свршетак једне и почетак друге »блажене уре«.

... Велике Сриједе парон Зорзи стоји прислоњен уза стуб старе млетачке ложе, у заклоници, те као и онај застарјео лав, зубом времена и посолицом нагрђене главе, што гледа некамо у море — загледао се и он у валове што ударају у утврђене насипе луке, и прштећи се, расипљу се у вису.

Монотono и једнолико дување јужине и завијање и звиљење нападнутих, чврсто увезаних бродова у луци, скрушава га и заноси у побожне покајничке мисли...

Чини му се да увијек ово великих дана, на успомену мука Исуса Назаренина, југо овако силно дува. И поред покајничких мисли силно га потреса ово »*sirocco passionato*«, и љуто се каје.

Југо је дувало, када је он за младих дана пловио широком морском пучином као парон барка »Santa Lucia«. И сада долазе му пред очи крајеви куда је пролазио: грдна острва и оштри шкољи, што као немани лежаху на ускољбаној пучини, о које се силом таласи ломе, и задрти пусти рати, око чијих бијелих влажних жала пјене се валови, јурећи у мирне заклонице да опочину.

Код једнога шкоља, што је изгледао при обасјаној ноћи као грдна, голема, грабежљива птичурина пострадао је његов барк. Али он је имао срећу у несрећи, како говораху спасени топци, кад се кући повратише. Барк је био стар и привидно јаким крцат, а бијаше за добру свету новаца осигуран, па кад се парон Зорзи кући поврати у град, иза дуга отсуства, пријатељи и знанци жалијаху му се у по ријечи, подсмјехавајући му се у очи, добродивно, као да су му хтјели рећи: »добро си учинио! — Али не будали, знамо како ствар стоји;« — а неки, чисто завидећи му, у четирн ока вељаху: »добро му је успјео »colpo di mano«.

Сада је парон Зорзи још угледнија личност у граду, пријатељ високога клера и добротинитељ Свете Цркве. Отраг неколико година поклатио јој је икону светог Николе у сребро оковану, која је била, уз велику свечаност, смјештена на олтар посвећен томе свецу, путничкоме заштитнику. И вјенчао се имућном грађанком, и, покуравајући се божјим законима, спокојно живљаше.

Молитвом, исповједницом, поклонима и даро-

вима бијаше се охладила грижња савјести због барка у Леванту пострадала и других гријеха младости.

Живљање тако неколико година прама прописима ипак добре и повратљиве Свете Матере Цркве, која покајницима радо опрашта, док наједном не привуче га к себи млада Морача, разблудна грјешница у граду.

Већ је од тога прошло неколико »страсних недеља«, и никако да се отргне из наручја заводнице. Одрицао се је чак пред Светим Отајством, у великом олтару изложеном ; заклињао се пред иконом заштитника светога Николе, и, ове године, међу првима пријавио се код жупника-каноника и понудио највећу своту новаца да на Велики Петак у поћној литији, бос, носи велики, тешки кржк. Обући ће се у покајничку црну тунику и навући на главу кукуљницу да закрили своје гријешничко лице.

И долазе му на памет божје ријечи проповједаоца Италијанца, језуите, што сваке вечери ове Страсне Седмице проповиједа у цркви, — и диригнут божјом милости одлучно одриче се Морачине гријешне љубави.

И ових дана претргнуо је с њоме, а напаст је велика.

Обичаваше још отаг неколико година, са малим, свакога дана к њој поћи. Устао би рано, црн у зору. Понио би у џеповима шећера и каве, а у поет и постољени бакаларић. Остајао би код ње

док би звоно са старега торња јавило »миђеоски поздрав;« а одмах за њом мање звоно купљаше побожне раннице на прву малу мису, којој би и он присуствовао, и с ње кући махом враћао би се, да га жена не прекара ради дугога одсуства.

... У побожним мислима и одрицању спуштао се у његову душу жељени покој. А кад зачу откуцаје сата, »блажене урс«, чији звук једва се издвајаше из хуке у луци — клече на голи камен и скрушено мољаше пригодну молитвицу.

И мисао се извину чак у оно доба кад Исуса Назаренина свјетина мучијаше; чини му се да је то јуче било, и ево сваке године неминовно понавља се. И чини му се као да назријева Исуса, гдје клечи у ближињој маслиновој гори и моли се своме великоме оцу. — Биће да је било вријеме тужно и суморно као и данас — помисли — кад зачу крику оронулих галебова над собом и у олуји. — Биће да му је био лик онако жалостан, као што је онај што иза великих црквених врата стоји на крижу разапет... Дике се и пожури кући, да часом на се навуче црно одијело, па пожури у цркву да замјени друга гробара, што стражи гроб упокојана Исуса пред изложеним Светим Отајством. Раздраган је, што је дошао његов ред, да ову »блажену уру« клечки и молећи посвети милостивоме божјему сину. — На вече пође као и обично у цркву на проповјед. Језуита, нарочити мислионар, дијели ријеч божју сакупљеноме народу. До њега, на проповједаници, стоји скленица воде, да поглед кад покваси

осушена уста, и сребрено распеће, којег на махове дохвата и пригибљући се живо преко оgrade показује народу.

Проповиједа вечерас о мукама пакленим.

Парон Зорзи, наслоњен на камени ступ до старе крстионице, слуша.

— Да знаш какове паклене муке чекају те, окорјели грешниче, не би никада расрдио Бога твојим дрским безбожним дјелима!

— Знај!

— Огањ паклени тако је жесток, да овај обични наш није него његов осјен!... Чујеш ли, опаки гријешниче: само његов осјен!

— Али хоћу да се боље изразим: као што се водом гаси онај наш обични огањ, тако с њиме могао би се гасити онај страшни паклени, што је теби праведни Бог намијенио!

Језуита наједном престаде.

Парон Зорзи поново поинкну и дубоко уздахну. Па, подигнувши главу бојажљиво погледа у проповједника, али опазивши на његову лицу гњев, одврати поглед и сврне га на меке, понизне пламичке, што се на великоме олтару дижу у вис, као да хоће да цједују закриљено Свето Отајство, обасуто обилатом свјетлошћу и облацима мирисава тамјана.

Па се свега одриче, и, одлучно, обећаје Сину Божјему, који је и за њ кап своје драгоцене крви пролио, да неће више никада блудно сагријешити.

— Исусе мој, милосрђе! — зачу се усклик нечијега промукла гласа.

— Исусе мој, милосрђе! — часом разасу се језиви усклик по топлој; скрушеним уздасима орошеној цркви.

— Исусе мој, милосрђе! — оте се и њему из кржљавих груди, панувши му на памет гријешна мисао на Морачу, ма да је се клони и неће да је ни у цркви види, јер је тврдо одлучио да ове страсне педјеље не сагријешни: ни мишљу, ни рјечју, ни дјелом!

— Исусе мој, милосрђе! — понови језиво и скрушено. Проповједник настави:

— Света наша мати Црква милостива је: она је као квочка, што када слују наслутити под своја мека крила сакупља своје пилиће, да од олује не настрадају! Али како је милостива, тако је и праведна! Тешко ономе који се стргне испод њених крила: проклет је! И наступиће судњи дан, дан страшни, и биће страдања и шкрипања зуби!... И горјећеш, гријешниче, огњем пакленим! Покај се гријешниче, покај се!... и биће ти опроштено!

— Али не: неће ти бити опроштено! — повика изнебуха у сав глас проповједник, и дохвати сребрно распеће.

— Неће ти бити опроштено, док се овдје пред овим израњеним распећем, живим Богом, не одречеш својих гријеха.

И повика: — Одречеш ли се?

— Каки: одречеш ли се? Јер ће доћи судњи

дан, страдање и шкрипање зуби... И паклени огањ сијаће ти из уста, из ноздрва, из очију... А судњи дан може доћи сутра, данас, овога часа, па куд ћеш тада, несретниче, ако те неприправна затече?..

— Одричеш ли се: исовке, злобе, безбоштва и блуда?

— Клекни, пуче! одреци се врага пакленог, а пригрли овога — и показа руком на крст — који је за те пролио своју драгоцену крв!

— Клекни! А када вечерас велико звоно зазвони, похрлите један другоме у наручај, измирите се ради Господина нашег Исуса Христа!

Народ махом клече.

— Исусе мој, милосрђе! — разасу се големом, топлом црквом, скрушеним уздасима орошеној. И наста ударање у прса.

— Исусе мој, милосрђе! уздише парон Зорзи, и, кришом, језиво погледа у сребрно распеће, које језуита држи високо над собом, обасјано топлом, меком, понизном свјетлошћу, у тајанственим облацима сјаја и мирисавога тамјана — и излази у гомили из цркве, премишљајући о страшним мукама пакленима. И у тому премишљању пред очима долази му израђен Спаситељ, нагрђен и окрвављен од рана оштрих чавала...

Парон Зорзи, помњиво, уклањајући се да не вагази у воду, пожури кући. На савијутку у улицу при мјесечини упозна Морачу, и јави јој се: — Фаљен Исус! Жена не одговори већ као вјетар побјеже испред њега.

— Што јој је ? — помисли, и пагну му на намамет проновјединкове ријечи љубави и мира. — Зашто се срди на ме ? С чега ме криви ? И њеи нехај чисто га стресе ; и, у тим мислима, идући кући кињи га некакова сумња, и нешто неодређено...

При вечери, преко залогаја, ненадно, дође му Морача пред очи, и као да му је капља хладне воде на ћелаву главу пала, стресе се ! — Боже ослободи ! — и прекрсти се, осјетивши страсно нападање гријеха прама Морачиној разблудној младости.

Огима се, а у то зачу се силна грмљавина. Да се одбрани од гријешних мисли, престрашен, узе преда се најмлађе дијете и милује га по глави. Али оно, пошто други пут загрми и сијевну, заплаче ; за њим заведоше се остала дјеца. Мајка их мири, али и њој сузе навиру на очи, и, погледавши у свога ћудљивог човјека, рече : Миримо се, миримо ! У то велико звоно зазвони одлучно, осорно као глас страшнога Бога што пријети и опомиње на покајање.

— Исусе мој, милосрђе ! — повика обоје језиво, са сузама на очима.

И бану једна сусједа у кућу, па друга, трећа ; питају проштење, љубе се и мире с њима... А парон Зорзи наједном нечему се сјети, диже се и пожури низа стубе.

— Куда ћеш у ноћ ? — завика за њим жена. Куда ћеш ? — понови.

— Вратићу се одмах — одврати он у хитњи и изиђе.

Ноћ је дубока, тамна и огњевита као пакао. Море, вјетар и грмљавина њоме владају, а велико звоно пријети, опомиње.

Парон Зорзи, крајем, поред кућа, пење се уз тијесне улице. Кад му сијевање засјени очи, склопи их часом, и опет пожури. Испред њега изниче чељад из куће у кућу, сигурно да се мирн.

Стаде пред врата ниске кућице. Часом оклијева, па напипавши узицу повуче. Зачу се ударац крачуна.

Узашавши уз тијесне, на по порушене стубе, ватече Морачу, гдје се клечећи моли пред иконом ничим неокаљане блажене Госпе, што поврх постеље виси.

Чувши жена да неко долази, окрете се. Па спазивши парон Зорза учини се невјешта и прослиједи мољењем...

Он, наставши се код ње, осјети се лакшим; не мори га сумња, ни оно неодређено... Би му као да је жедан код врела дошао и жеђу угасио. И осјети се чист од блуднога гријеха. Осјети овога часа прама њој чисту љубав, самилост, нешто слатко, помијешано са страсном гркошћу — и осјети потребу ријечи, објашњења.

— Морача! Чуј, дошао сам не да гријешимо, већ да се гријеха заједно одречемо.

— Иди! Ја сам те се већ давно одрекла! одговори жена и погледа га својим црним очима, ду-

боким и огњевитим као поћ, што су сада навлаш јаче заиграле но обично.

Па довршивши молитву, диже се.

— Иди! Што си и долазио!

— Дошао сам да се гријеха одречемо, да један другоме опростимо, и да се као брат и сестра ра-
станемо — рече он тужно, и осјети како му сузе
на очи навиру. Чујеш ли звоно, Морача! Пријети,
опомиње... Дај ми руку!

— Што ће ти моја рука? — одврати навлаш
презриво жена од њега — Иди гдје си и досада био!

— Морача! — јави се парон Зорзи, и његово
глатко, посвема обријано лице, са испрекрштаним
црвено-модрушастим жилицама, чисто задрхта и
сав му се живот стресе — Морача! — издавши га
глас једва шапну.

— Иди!

— Зар ћеш ме овако пустити од себе... Ра-
станимо се барем у миру. Чујеш ли звоно?

— Иди, кажем ти!

— Кад хоћеш, идем... Али ми руку твоју
дај!... Дај ми твоју руку!...

— Идем! рече у сузама парон Зорзи, кад се
жена срдито одмаче од њега.

Полако силази низа стубе. У грудима га јако
тишти — плакао би. Отвори кућна врата, и устави
се на прагу.

— Морача, с Богом! јави се.

Жена не одговори.

Парон Зорзи послушкује... Пред њим је ду-

бока, тамна, огњевита ноћ; с мора чује се шум и од некуда далеко долази тутњава.

Престаде велико звоно да звони.

Озго зачује Морачин ход босих ногу и шуштање одијела. И као да му је капља хладне воде на ћелаву главу пала, стресе се. — Боже ослободи! И хтједе прећи преко прага, али чисто не може. Затвори врата, и журно попе се уза стубе.

— Морача! — једва изговори и зајеца.

— Иди! Ово су велики дани — одговори она, и насмија му се у лице.

Парон Зорзи пружи прама њој своје дуге, мршаве руке, и сав дрхтећи, обухвати њену топлу главу и принесе је к себи. И загледа се у њене дубоке, огњевите очи...

— Морача!... проклет сам! Не могу без тебе...

Жена осјети његово меко, ћудљиво, разњежено драгање, и помисли: — И у Страсну Недјељу не може бити без мене!...

И, поносна, задовољна, обухвати га као мало дијете, и привуче га к себи.

У јесењем сунцу.

Пробудио сам се мислећи да киша пада, јер је пошљедњих дана обично падала. Али кад растворих прозоре, сноп мекe, трептаве свјетлости сину ми равно у лице. Часом загледах се у сунце и у пучину на, посматрајући, око ми се заустави на низу мрких хриди у мору поред кршевите обале заклоњене приморске вароши.

Око те хриди јуче, у јесењем сутону, кад сам у луку улазио, надвијаху се галсбови и кричаху као пркошљива дјеца, а њихово перје истицаше се својом плаветном, свјетлом бојом у замраченоме простору.

Нагло изиђох из куће и извих из тијесне влажне улице у луку.

Сигурно је и ноћас падала киша, јер је уоколо све опрано и ведро ; и суро је камење свјетлије, и веленији су жбунови пустих рата, што оштро у море вадиру. Далеко изнад врата Боке сунча се пучина ; у даљини дрхти недогледни простор, оплакан сјајем све јачега сунца.

Матрози, чисти и окретни, незасићени, у плавим капама, са врпцом исписаном златним словима, боси, перу палубу војничке лађе, што ће домало да отплови

ка тврђавама, подигнутим над морем, по висовима, гдје испод земље живу војници, момци, жељни свјетлости и испуна живота, који неустрљиво ишчекују да се поврате у своје родне крајеве, да тамо по засјепутим пољанама опет оживу затомљене, пусте осјећаје.

... Нагледавши се пучине, зажелих се поља; маме ме зелене дубраве и дубоке неприступне поточине са благим присјенцима и вјечитим хладом. Застајкујући остављам за собом варош застрту сјенама, пред чијим лицем дрхти море. Поред мене нижу се питоме баштине, у којима се из тамнога зеленила стидљиво жуте лимунови и наранче, а из дозрелих распуцалих шињака вири обилато црвено зрње, засићено плодне земље и топла сунца.

Дражи ме оштри воњ, што из башта лагано, тромо подиже се и над њима застаје; кидам лимуново лишће а његов упокојени, јесењи мирис припања ми уз прсте. Прилегом из жива врела пијем воду, лијено осјећам на усницама и челу њен хладни додир, а у ушима ми бруји лак отицај, што се крије испод испрана камена, живо, постојано, а благо мрмоњи као да нешто драгоцјено нуди.

И дижући се са врела осјећам у себи снагу живота што хоће да се од мене отргне, испољи и расплине у плаветном простору — и идем узбрдицом даље.

Лутаћу цео дан, јер силно волим ово јесење сунце што ме слашћу успављује.

... Скренух с пута прама заселку, откуда се још види море: нећу да га с вида изгубим.

На њиви чујем ајкање орача. Приближих се и рекох : Сиј !

— Ово је дан рада и благослова ! — говори до он, и даље сије.

А ја гледам у његове јаке руке, у тешку земљу и волове у јарму у чијим трпељивим и доброћудним очима одбљескује се свјетлост божјега дана. Расклимани плуг шкрипи, волови дахћу, а тешка земља одваја се : орач сије из пуне шаке, широким закретајем руке, обилато ; сјеме пада у бразде, чекаће прољетно сунце да га огрије, и да ускрене новим животом. И гледајући, овога часа, чини ми се да међу нигда угинути, и у души осјећам ритмички куцај животне, упокојене сласти...

И јака неодољива чежња вуче ме за сунцем.

Пењем се уз главицу испрекрштану поточи-нама до највише виси, на којој као добра мајчица стражи стара црквица. Спопаде ме жеља да уђем у храм дјетинћег ми доба, и чини ми се да осјећам мирис тамјана, воска и старих одежда, а брујање воде и трепстање чемпресових сјенка погодно ме блажи, свако чуло прилагођује се опћој хармонији у којој ми се душа утапа.

И док тако снатрим угледах пред собом младу жену. Нађосмо се сучелице једно према другоме и, гледајући је, њене засјенуте, тамне очи постепено оживљују и на уснама рађа се ријеч. И познајемо се, а чини ми се да међу нама не може да буде запрјека, јер из очију нам се испољују чити знаци повјерљивости, сућути и љубави.

— Далеко је мој човјек — каза ми својим меланхоличним гласом — чак преко мора у Америци — кретом руке показу на далеку пучину и настави као ва се : — Тек годину дана живјесмо заједно.

— А сјећа ли те се ?

— Шаље ми поштогађ, но зар се о самоме круху живи ? — надода мирно и погледа ме. Погледи нам се сукобише и њене и моје уснице лако задрхташе.

Ћутке се гледамо и, гледајући се, видим да она из мојих очију и мога осмјеха наслућује моју рађајућу се страст онакову исту, какову је толико пута осјетила у своме човјеку... И ја несвјесно све јаче обухваћам, својом мушком страсти, здраву жену обасјану млаким јесењим сунцем — једнаком неисцрпном чежњом нигда незасићена уживања, коју увијек осјећам у простој природи за лијепом женом.

И пред очитом голом истином наших осјећаја подуже, у пламену чежње, стојимо и повјерљиво се гледамо ; истински смо занесени, узбуђени... и требало би да у овоме сретно нашошлome часу прославимо свадбу наших живота...

Али жена наједном једва чујно каза : Збогом ! — и хтједе да пође.

Пружим јој руку, и у стиснутој шапи осјетих огањ и дрхтај.

Осврнувши се још једном на ме, понесавши са собом, на одласку, пробуђене осјећаје — насмија се болно и пријегорно...

Слушам како се испод њених ногу омичу и роне

обилати комади плодне, огријане земље, и рушећи се тешко падају у дубоку поточину гдје влада мртви хлад. Боли ме у души и чини ми се да се од мене нешто јако отргло и за њом пошло.

Па дуго и дуго у сунцу видим само њу и њезин осмјех, који јој се у тамним очима одразује, осмјех крцат чежње, туге и — наслућене страсти.

Отргнути живот.

I.

Онога јутра кад је Ивица сустиже у путу што је водио у њену ограду, јамачно му се није надала. Спазивши га из далека, причврсти, но ни он не бјеше лијен; сјети се да ће да одмакне, и часом нађе се код ње. Да је и хтјела, није се могла више осамити; није било прилике, замјерила би му се: исти пут водио је и у његов виноград.

Мирно се јави једно другоме и мучке се упутише кући. Ноћу је кишило, па су поља још влажна. Јесење сунце не жеже, жељно га инчекују да чим прије помоли. А кад их оно весело обасја, осјећају се живљи и кришом згледају се. Јелица путем брза, но он је сустиже и даље од некога дијела пута ходају успоредо.

Наједном на узвисини изненада раздани. Осјећају благодот сунца, свјетлости и дана. Све уоколо сину лагодним животом. Ноћашња киша очистила је ваздух, испрала лишће, траву и камење. Супротне прекоморске голе брдине одсијевају на сунцу, чисте, непомичне, надвисују равнице и доце, што

се чак до мора спуштају; а главнице у плаветном ваздуху, над којима се са свију страна ведри небо, у сјајном дрхтају и прелијевању боја, избијају у простору у неодређеним облицима. Још је хлада само у испрекрштеним поточинама и мрачним доцима, док ће и тамо да свјетлост надвлада, пробије и истисне мрак. А наједном јави се море као језеро обавито сјајном, злаћаном маглом, коју сунце жељно срче и испија.

Пролазе присјенком уздуж маслиника и отрганих винограда, и одмичу све даље и даље од села и кућа.

Напокон скрену с пољског пута на шумску опутену и зађу у закржљало грмље. Тако ходајући, треном се нађу на врху узбрдице, обасјани ведром свјетлошћу дана. Под њима зја дубоки долац, на чијем подножју стрме поточине још лежи, непомично, мртви хлад. Одмичу низбрдицом и из сјајне свјетлости јутра силазе у мрки, влажни простор, сунцем још неогријани.

Обоје, као за окладу, ћуте, и цијелим путем не прозборише ни ријечи и ако је он њу гледао, кад с правог пута замакоше, усрдније и смионије. — Оде и јаматва! напокон, скањивајући се, јави се младић, толико да нешто рекне. — Доћи ће друга — одазове се дјевојка и ступа живље к продолу.

У путу предала је, што се, случајно, састаде с њиме на сами. У пошљедње вријеме, и ако су били суусједи, плашила га се.

У селу, Ивица, не бијаше на добру гласу, мада је био прикладан, од здрава рода и поштене куће.

Тужиле се на њ дјевојке да је насртљив и нагао. А ко ће да му вјерује? Још ни краља није служио. С тога одбијаху га с реда од себе: не даваху му ни близу.

А он их свуђе дочекивао: и на стражи, и на води, и у заклоницама по пољу. Па што је још грђе, несигуран је и превртљив: сад би за овом да заласки главу, док му тренемине, па приђе другој. У пошљедње вријеме пало му око на сусједу Јелицу; она му се уклања гдјегод може, а он све жешће за њом пристаје.

И дјевојка набусујући пода се, предљиво се по каткад осврће на њ; хтјела је одмаћи, но није могла, јер је он узастопце слиједи.

— Пуче ми опута — смрси пркошљиво и погледа на њу. Па застаде на лаганој окучи, да боље привеже опанке.

— Ивица, ти остајеш! — нагло се јави дјевојка, и не осврћући се пође даље. — Ето ме, о! Заједно ћемо — неустрпљиво одврати младић и нагне за њом.

Дојуре у долац, на баштину и спремају се на посао. Јелица поведе козу, коју је водила за собом на узици, на ледину и привеза је за смокву. Он пако намјести се уза зид свога винограда, и не хтједе да први започне радњу, као да се најприје жели сит нагледати. Међутим, она се на око и не осврће на њ; прислони се уз гомилу у своме саду и часом

одмара се. Доцем још влада мртви хлад. Горе повише, на мјестима, лијено се провлачи магла ниже руба продола; но мало помало сунчана свјетлост надјачава, и праменови магле, док се примакоше сунцу, прелијевају се у меким и сјајним бојама. А даље по равниј височини у ведрини јутра, цакли се росом наквашено грмље. Испод њих преко обасјане и трептеће црте морског продора, навријевају се вршци прекоморских брдина, чисти, и непомични.

Дјевојка неко вријеме попостаде, затим се диже, стаде по зеленим вријезима пребирати младе тиквице и брати их. Једна цијела гомила испрекрпитана је плодом. Испрано суро камење једва гдје-гдје избија из густине и мијеша се са раствореним, великим, жутиим цвјетовима што згјевају у ведрину, незасићени топлине и свјетлости.

Около гомиле у зеленкастом грмљу избију помидори, из неколико презрелих, црвених, од кише распуцаних, циједи се обилни сок; жућкастим сјеменом пада на влажну земљу и плоди је... Јелица је брала дозреле и трпала их у подвезану прегљачу. Кад се је нако испружила, нехотице погледа на Ивицу, који је још сједио на виду и очима је пратио. Иза њега простире се у најбољој снази виноград. Густо непремијешано презрело лишће живо се истиче и у очима одскаче. Прелијева се по цијеломе винограду, скупљајући у загасито бакарасту боју све ниансе подјесење ведрине и хлада.

Дјевојка није могла да одоли напасти, а да га

на махове испод ока не погледа, и уза све што је послије непрекидно у земљу гледала, остаде јој он увријежен у можданима у црвеној шибенској капици на глави, прислоњен уза зид. Иако га није хтјела гледати, опази ипак да се макао, накривио на страну капицу и надлактио се на зид.

Чудила се што још не иде за радњом; чему не прогсвара? јер је чисто на себи осјећала његов поглед, који — како се њој причињаше — љубопитан је и разговоран.

Најпошље, у добар час диже се, испружи; рукама у празно заколиши око себе и зијевну. Прескочи у виноград и поче да купи такљице и да их реда по зиду.

Тако се је обоје неко вријеме забавило послом. Око њих све је спокојно, само се чула коза, како се по смокви пропиње, стреса гранама и брсти лишће и младице. Али и она се смири, сиђе, радознало се разгледа, испружи главу и макнувши њоме на страну, тугаљиво, дрхтавим гласом замекета. А сунце се све више и више спушта низа камених стране доца, те допре и до ње и обасја њено као срд савијено тијело, које је витко и сухарљиво, као да се је, од увијеке, само са козама верало. Истина, бјеше се задјевојчила, али још се не бијаше посвема разила. Њене груди још се не заоблише, тек се је назирало куда ће у своје вријеме да помоле. А и лице кад је сунчева зрака у њ упрла, причини се дјетињасто и блиједо, као да није могло да одоли јакој свјетлости. И што је на њеној оду-

љој глави највише у очи ударало, бијаше смеђа свијетла коса, савијене густе обрве, и дуге одјелите растресене вјеђе, у присјенци којих, уз лаки дрхтај свјетлости и сјене, назиру се благе граорасте очи, пуне сјете и стрпљивости.

Журијаше се да сврши посао. Тиквица и помидора подоста је набрала, па их стрпава у врећу.

Тако у послу није ни осјетила да вријеме пролази, да јасне сунчеве свјетлости постепено нестаје, да су је заклонили облаци што се од поднева нагомилаваху врхом камених брдина. Испрвице бијаху бјелушасте; на крајевима висјаху им као сребрене ресе, док се помало примицаху доцу оловасте па загасити. Махом дуну и вихор: стресе гранама од смокве, и лозама и лишћем. Треном небом се облаци гоне све живље, и на путу као немани прождиру лампе уздушне модрине. Сунце се још бори. Тонући иза облака, на махове избије да још једном сине, али не може сили одољети.

У тренут, над доцем небо се смрче и обави се покретљивим тамним застором.

Наједанпут, иза јаче помрке, исто онако као што је изненада и дунуо, вјетар се смири и настаде тајац.

Дјевојка се огледава уоколо плашећи се кише, а није могла да испред ње побјегне, јер је до села преко сахат хода, па ни посла није још довршила. Тјеша се да ће вријеме нагло одушити, дотле пако заклониће се у кућицу што је у њиховој шумици, прикладно заклониште од рђава времена.

У то и Ивица прескочи преко зида и приђе к њој. У руци носи нешто паљетака.

— Хоћеш грожђа ? — упита је.

— Зобљи га сам ! — Па се нагло пригне и стрпава хрепчиће у врећу...

— Киша ће — тихо рече Ивица, заставши над њом. — Овако и јуче. Ноћу изведри, док преко дана изненада очепи... Ма лако за кишу, близу је кућица ; пространа је ; могли би стати унутра да нас је и више.

— Да, да ! Нећу ја с тобом у кућицу — чисто одсијече дјевојка, и положи врећу на гомилу.

— Зашто не ? — чудно се младић, коракнувши за њом.

— Нећу, па нећу ! Прођи се ти мене. И настави срчано : Нијесам ја за те !

— Па ко ти што чини ? — љутио се он.

— Знам ја — и одмаче се од њега.

— Бјежиш од мене ! а ја ћу баш за инат к теби ! — и пође к њој.

— Молим те, остави ме се — пријекорно и одлучно изрече дјевојка. Затим оде прама гомили, и пренесе врећу на други крај.

Све је око њих замукло. Не чује се ни цијука птића, ни шуштања лишћа. Доље у затону море је потамнило и не котрља се по пијеску. Само негђе даље на махове бреце мазгин звонац, па учеста и застане. Све се у се стисло, задржало дах, и раздражено очекује нешто силна што ће свакако да дође.

И шуме потамниле ; њихове мрачне пролагине тајниствено к себи привлаче, да заклоне, сакрију...

Наједном вијугасто сијевне, из далека зачу се подмукла тутњава.

— Невера је ! — рече младић, стојећи мирно на сред сада. Затим се окрене к дјевојци : — Грем у кућицу.

— Пој, кад хоћеш, а ја ћу врцем дома — узврати она.

— Не вјерујем да си толико луда.

— Хоћу, очију ми, — и поче да се прти.

— Е, кад је тако, онда ја грем — одлучи младић. — И онако нисам собом ништа понио, а глдан сам. . . Ето ти кућице ! Погледа је немирно, а очи му засвијетлише као дивљи огањ у ноћи. Одиллазећи набацати : — Па реци да нисам младић !

Дјевојка погледа за њим. Тркимице прескакиваше преко зидова и трсја. Лак је, звјераст и окретан. Дјевојка прати га погледом док не замаче између стабала.

Затутњи све ближе и ближе. Крупне млаке капље на ријетко стпочеше падати. Јелица се маче, пренесе врећу у кућицу, сред чесминове шуме поврх крчевине. Одријеши козу, па и њу у суво спрати, сagne се за њом и униђе унутра. Тек што се је иза врата смјестила, просу се кишна вијавица, рекао би све ће да потопи.

Оћути се сама самцата, одијељена од свега свијета. Шћућури се и устрпљиво ишчекиваше да престане. . .

Није знала, о чем је мислила, када он, изненада, као да је из облака пао, трчући улезе у кућицу. С њега се циједила вода, као да су га из мора извукли.

Смео се, па стаде да се извињава :

— Заборавио сам мараму, а по овоме, и потинуо би' на путу.

Дјевојка успрену док га угледа. Није знала што да почне. На пољу силно пљушти, а на небу ни комадић ведро, ни свијетла, те није било наде да ће престати. Не одговоривши ни ријечи, саже се, примаче боље к вратима, тако да је половицом тијела стала испод плодне чесмине што је пред вратима расла.

Пожутјело, обло и једро жирје, лагодно је на младицама висило и голицало је по власима. Подбратком прислони се уз танки огранак и загледа се у кишу.

— Ужгаћу мало огња, да се осушим — јави се Ивица изнутра. Покупи по кућици нешто сува-рака ; дохвати с пространог кревета руковет сламе, упали и пропири. Испрва задими, но послије ражга се ватра и запламса. Цијела кућица оживи : лагодни млаки ваздух часом разнесе се уоколо и освоји влагу. Примакне трунић к огњу, па сједе да се грије.

Дјевојка још стоји на вратима и гледа на поље. Свјетлост и до ње допире, и захваћа јој главу и затиљак.

— Примакни се и ти ; није срамота ухватити

арију од огња, па да и није студено! — умиљавао се младић, само да је разговори.

Она му одмах не одговори, стоји на мјесту као осуђена, али домало нечему се сјети и, обрнув се к њему, рече:

— Огриј се ти, ја ћу поћи.

— Јеси ли полудила? по овоме дажду?

— Што ме брига... Дома ћу се осушити...

А зашто си се повратио?

— Рекао сам ти, остала ми марама... И вјеруј, не мислим на никакovo зло. Лијепo се разговарајмо, па ћемо заједно кући.

Затим блаже настави:

— Не брини се, бона... Приђи к огњу; ако те се такнем, не звао се више младићем.

Јелица се приближи и оставиши на ногама, устобочи се уз ватру.

Огањ Ивицу добро суши. Из одијела као из котла, диже се пара и мјеша се с димом. Заруменио се од пламена а очи му немирно играју. У неке се распружи, лијено устане и попође к вратима.

Дјевојка инстинктивно успрене. Огледава се по кућици и махом сину јој мисао да изиђе. Ивица се досјети њезином немиру, насмијавши се исцери бијеле зубе и пожудно очима упиљи у њу.

— Ето сада си ми у шакама! — огласи се као у шали. — Ма зар ћеш отићи прво него престане?

Дјевојка ћути, али се на њој види да јој је мучно и да га се боји. А напољу једнако пљушти, и нечиста блатна вода купи се испред кућице. И

тако неко вријеме стоје једно до другогa. И он на једном осјети се до ње сам и јак, и гледајући у њу, витку, немирну, захвати га мисао да је свлада... — а у кућици ватра цвилећи замире... У то јави се она :

— Ето, сада је мања киша... Поћићу... пусти ме ! — и попође к вратима. Но младић стоји испред врата и не миче се. Испрси се преда њу и својим животом брани јој излаз. Она се јаче уплаши и свакако одреди побјећи.

— Молим те Богом, пусти ме !

— Што ти је ? Завртјело ти... Баш нећеш куд си намислила... Нисам ни ја вукодлак ! љутио се младић.

— Пусти ме ! — у страху моли га дјевојка и стаде силом да се мимо њ провлачи.

Но, чим се к њему приближи, зграби је он обима рукама и никако не хтједе да је пусти. Она тада, дрхћући усрдно и опроштајно моли га да је се окани.

— Нејака сам... Удавићеш ме !... Пусти !... понављаше више пута раскидано исте ријечи.

И кад увиди да ништа не помаже, очајно и грчевито завика :

— Шта мислиш од мене урадити ? — и бијесно напре бранити се свом силом.

Њезина обрана њега жешће помами ; обезуми га, и напревши сву момачку снагу, снажно њоме завитла и, мртво, стровали је на земљу...

II.

Када је, мало затим, јецајући с разбарушеним косама истрчала из кућице, не осврћући се, још је киша падала. За њом плахо, мекећући, вукући за собом коноп, тешко касаше коза, али је није могла достићи.

Грчки као луда. У глави јој празно, само једна јединцата мисао увријежила се у моздане и гони је бесвијесно напријед. Та мисао прати је цијелим путем, и чемером јој осваја душу. И није могла да се снађе, да размишља : грчевито хтјела би да ту мисао негдје сакрије, у земљу закопа, да је се отресе, али све залуду. У ушима причини јој се да за собом непрекидно чује пусти глас, што је кара, као да је она крива, да јој силом уграбише њену дјевојачку душу...

Из кућица, уз пут, људи се чуде, гледају за њом, питају што јој се догоди ; али она их не слуша. Страхом и циглом једном једном мишљу гоњена, бесвијесно улети у кућу и горко зариде.

— Што је ? — у први мах навали на њу мајка и стаде је карати, мислећи да је негдје козу у штету пустила.

— Нисам крива... Бранила сам се Ивица силом... јецаше грчевито дјевојка.

Мајка се досјети, но мишљаше да ју је само напастовао и да се гонио с њоме, као и с другима, и раздражена отрча у сусједову кућу.

— Куд вам је онај гад ? Што му ради моје не-

јакo дијете . . . Нисам ни ја млада била наводна, па није ни она, не ! — и стаде је вика и грдња.

На карање дотрчало и друге чељади. Жене се чуде и мире, али и она бијаше све насртљивија.

— Проклетo кољено ! — у задњу прокуне и одјури кући.

— Неће ни ње Јелица бити светица ! — набаци женама, загрижљиво, Ивичина мајка и затвори се у кућу.

Ивица пако пошто престаде киша, на око миран као да се није ништа догодило, крену из поља кући. Кад ступи на прави пут, осјети некакав језив немир. Затим, размишљајући, чудно се како се оно догодило ; кајао се што је лудо занagliо. Хтио је само да се забави, да је изљуби и раздражи, па ето ; није био господар своје воље . . . Али брзо се примири. Сигурно дјевојка неће никоме казивати своје срамоте, није тако луда, а биће прилике да се помире.

У ходу, тек што се смирио, осјећао се на таште и гладан. Подне је давно минуло ; мислећи да ће се до ручаних доба повратити кући, није био ништа са собом понио. У жељи да се сит наједе, скоро заборави на дјевојку. На једном дијелу пута скрене у овећу кућицу гдје је знао да се тежаци за ружна времена сакупљају да се заклоне. Нађе их неколико на окупу и приђе к њима. Растркали се око ватре, суше се и ваде из жераве печене крumpире. Међу њима и Јеличина брата ; часом се збуну и би му потешко. Али кад он отпоче да нешто друштву, смијући се, приповиједа, разабере се, лијено се

умјеша у разговор и прихвати с осталима да љушти, соли и једе топле кромпире.

Навече, кад је дошао кући, већ се је селом чуло што се у пољу бијаше догодило. Отац га послѣје вечере изгрди. У теби је, синко, враг ! Е, није другојачије. У коју се је сотону увргао ! — рече пошљедње ријечи, као за се, и погледа на жену.

Ивица је мучао, и набрзо задријемао. Сутра по селу није било велике бруке. Мислило се да је Јелицу напаствовао и нагањао се с њоме, као и с осталим дјевојкама, и да је с тиме све свршило. Познавали су га као насртљива и погана за женскиње.

На томе би било и остало, и не би дошло до веће срамоте да се у селу није отраг пар година населно неки послужени жандар. Он схвати ту ствар друкчије од осталих сељана : схвати је »по закону« ...

Па прожет службеном дужности не хтједе да пропусти ову лијепу згodu. — Нека се врши закон ! рече некимa што се око њега по вечери сакупљаху — и пријави случај области.

Суд започе истрагом. Жандари мијешали се по селу, нешто потајно пропиткујући. И не прође дуго, стиже позив од суда Јелици, њеним укућанима и некој другој чељади што је на путу сусретоше расплакану.

У први понедјељак, рано, упутише се у варош, да на вријеме на позив стигну. Свијет што је за лијепa дана уранио у поље, гледа за њима — и, већ истoга дана, знало се у селу зашто их суд зове.

— Требало нам је и ове кушње ! — јадаше се

путем стари отац, размишљајући о судбеноме позову. А мајка јој, већ постара жена, кукаше непрестанце, наслућујући велику срамоту. Обоје нијесу право ни знали што јој се догодило. Она је тврдо ћутала, а они је нијесу испитивали потанко, особито стари : он се је срамио и погледати у плачне кћерине очи.

Кад су стигли пред суд, чекаху с осталима да одзвони девета ура. Већ кад стадоше, Јелници се ускуча срце, као да ће да искочи. Гомила народа сакупила се пред големом зградом. Варошани, понајвише господа, ушетали се горе доље, као да не имају цијели дан другог посласим те забаве. Причини јој се да је сви гледају и очима испитују. У неколико је претјеривала, гоњена срамом и предвиђењем, но ипак било је у томе и истине. Неки видећи је тако уцвиљену, питаху један другог што ће она тако млада у суду ? Кад је пако откуцала девета, уљегла у ону велику, накуто обојадисану кућу, скоро се је онесвијестила. Улазећи уза стубе, корачала је бесвијесно напријед, и не обазирјући се ни на што ; није више била свијесна ни саме себе.

У дугоме мрачноме ходнику свјетина се како му драго понамјестила, а неки вјештији суду и посједоше. Прије него започеше расправе, наста обичајно шапутање и договарање, а пала би каткад и по која оштрија ријеч. Пред вратима казненога одјела бијаше понајвише женскиње, које једва чека да их позову. Бијаху позване за разне мјесне зајевике и измјенична безазлена карања.

Након мало времена отворише се врата. Извири блиједо послужничково лице, у набивеној капи до ушију. Почне оштрим гласом поименце звати позванике. У тај трен сви се повукоше у се и престаде разговор. Свако од позваних напне уши да чује своје име.

Кад послужник престаде позивати, Јеличин отац осмјели се и показа му позив, молећи га, с капом у руци, да га проучи и да му каже куд га зову.

— Чекај ту! кад дође ред, зваћу те, — окоси се на њ послужник, — не осврћући се на његов позив. А пошто уђоше позваници, тресну вратима и скинувши капу, уђе у собу.

— Ала покоре и дангубе! а све ни за што! — огласи се неки времешан човјек.

— А гледај лијепа дана за радњу! — надода други вирећи на поље кроз прозор. И наново започе препирка, договарање и шапутање.

Њих троје дуго су чекали, јер је суд одредио да прво сврши двије-три расправе, па онда да њих испита. Прислонише се уза зид напрама вратима. Било им је тешко и мучно. Једва су изчекивали час, да их зовну да једном сврше. И онако, какогод испало, неће им бити на дику.

Најпослије доврши се и задња расправа. Из собе изиђе уплахилено момче и погледа:

— Четири мјесеца затвора за кошару грожђа. А господар, који, откад сам зинуо, гули моје труде, још ми се подсмјехава... Па да је правце на овоме свијету!

И неупитан, приповиједаше свијету своју не-згоду. Па застријели очима и измаче из ходника.

Часом затим опет извири на врата послужник и зовну њих троје по имену.

— Прва нека уђе Јелица М... Пусти је унутра и затвори врата.

Она се бесвијесно устобочи наспред собе. Није ни на што мислила, нити се је чеса сјећала. На погледу суца и његова писара и распела, између двије свијеће, остала је као осуђена ; очима вјетри које-куда, блијешти јој се и чини јој се да се сва кућа око ње врти. Сутрадан, да се је с онима од суда на путу сусрела сучелице, стално их не би познала.

Судац је опомене да каже истину, и поче је испитивати. Испрва раскидано муцаше. Није знала како да почне. Али судаци јој поможе и мало по мало, као да се снашла, наједном главно искаже — нагло и непрекидимице. Кад је стаде затим да испитује за неке потанкости што не имађаху никакве важности, застиди се и застаде ; с муком истегоше јој по коју ријеч.

— Јеси ли гдје озлеђена, боли ли те ? — пита је судаци.

Јелица ћути и у под гледа.

— Познаје ли ти се која модрица на тијелу ? Говори, за те је боље !

— Не знам што питате ? ... ну овдје ме је жигало — и кретом главе показа на прса.

— Ваља позвати лијечника — окрене се судаци.

послужнику. Иди га нађи! — И зови ону другу и мајку јој!

Послужник оде, а уђе стара. И она искаже оно што је знала. Тако исто и њен човјек, надодајући да би најволио да се ствар покрије.

— Чему петљаније, да се свијет наслађује — пријегорно закључи и хтједе да изиђе.

Али је ваљало чекати љекара, који након дугог ишчекивања дође. Послужник му путем саопћи о чему се ради. Безбрижно уђе у судницу, погледа подмехујући се на суца и на њу.

— Докторе, имадете овршити једну деликатну дужност — обрати се судац лијечнику, у шали.

— Знам, знам! — одговори он весело.

... Дјевојка одахну кад изиђе из собе; дочекаше је родитељи пред вратима, па као гоњени пођоше из вароши, желећи у души да се већ никад у њу не поврате.

Код крајњих кућа уставише се код крчме на путу. Запиташе комад круха и литру вина. Крчмарица им донесе што су наручили. Кад се заложеше, платише и мучке се упутише кући.

Путем ни једно не проговори ни ријечи. Стисли се у се, па одмичу једно за другим, као да су сјене.

Јелица није могла никако да се снађе, и сатрвена ради онога што се с њоме изненада догодило, пре стаде да мисли и немарно корача за њим. На догледу звоника цркве и села, поче се сналазити. Прва мисао што јој навре, бијаше нада да је с овим све свршило.

Кад су пролазили селом, чељад је гледала за

њима. Нека жена упита јој оца како је на суду испало.

Отац не одговори ни ријечи, само ману руком и прослиједи путем.

Дјевојке се то живо косну : упекло је и сузе наједном, као помамне, навријеше на очи. Сијевну јој пред очима све што јој се је до сада мутно и нејасно по глави вртјело. Увиди да је погрђена и ако није крива својој несрећи. И што се више примицаше својој кући, све ју грчевитији трзаји и језа обилажаху по цијеломе тијелу. Па је окупи некаква зебња и чудна милота. Кога гођ сусретне и погледа, чинио јој се да је не жали, као да је туђинка, као да је крива, и као да се није у селу родила. Иза себе с гробља и са звоника, као да види, мрачно, големо око, како је тугаљиво прати. И кад угледа свој обор, у коме је расла пожутјела мурва, тешко и од свега срца уздахну. Изнемогла, ојађена, уђе у кућу и баци се на кревет.

Исте вечери рано је легла и онако обнемогла заспе. Први сан бијаше добро ухватила, но чим се прену, представи јој се пред очима сва гола несрећа, и није могла више да заспе, а није жељела ни да сване.

Тако једнако с једном мишљу у можданима, премећући се по постељи, прије зоре зачу пред кућом трку и смијех. Наједном неко запјева ; прислушкујући, ухвати неколико ријечи и схвати одмах смисао гадне и подругљиве пјесме. Затим наста још већа трка и жешће дерање и још сијасет погрдних ријечи.

Млађарија, Ивичици вршњаци и родбина, да јој се освете, бијаху се сакупили послје вечере и договорили се да јој штогођ за инат учине. Неко предложи да јој пред кућу поставе зипчицу и у њој неколико нечистих пелена. Ивица се је томе испрвице противио, али кад навалише на њ да нема срца, пристаде.

И пјевајући и дерући се смјестише пред кућу једно и друго, те побјегоше.

У јутру кад се отац диже и отвори врата, да с Јелицом пође заједно у поље, запањен устобочи се на вратима; сабрав се брзо, зграби зипчицу, да је сакрије испред свога дјетета, али бијаше прекасно, јер је она у исти час изишла за њим.

Као да јој срце престаде тим треном да куца, претрне и једва се уздржа на ногама. Избуљеним очима гледаше оно што јој јасно казиваше што о њој у селу мисле и не могавши никако одољети тузи, убрза путем ка пољу.

Отац је једва достиже. На неком дијелу пута застаде и држећи се рукама за главу прислони се уза зид.

— Не могу даље, врти ми се у глави — једва изговори када се отац код ње уставио.

— А ти, кћерце, врати се кући, кад не можеш. Ја ћу у ограду. Гријехота је и данас издангубити!

Јелица послуша и бесвијесно корачаше истим путем патраг. У тешким трзајима приметну јој се у глави пуста црна мисао. Захвати је и не даваше јој мира више; гризла је и давила. Није се могла отре-

сти је; непрестано је пред очима стајала, не давши јој ни часом да одане ; била је сада на чисту, да се враћа у село к својима, ни цура, ни жена . . .

Безнадно и очајно баци се на кревет. Оболи, и већ је нико није могао да утјеши.

III.

Ивицу силом отргоше од села. Једнога јутра, још прије но је сунце помолило, дођоше по њ жан-дарм. Свезаше му руке верижицама и тако га гоњаху преко села. Све што је било у селу жива, гледаше за њим. Неки се наслађиваху, а неки га пожалише. — Лудо, младо, па пренаглио, а сад ће да изврши покору, рече неки старац, изражујући се по сељачки, с потпуним поштовањем о људским законима, и тада када су они очито проти њима наперени. А Ивица, потиштен и засрамљен, гледајући у оковане руке остављаше своје село. Укрцавајући се у пароплов, скоро се стровали у море. Ненаучен оковима, тетурајући иђаше преко даске. Кад је улазио у брод, хтједе да се рукама поможе, да се нечега дохвати, али мјесто обране, осјети на рукама хладно гвожђе и још грђе понижење. Сузе хтјеле силом да навру, но он их с муком суздржи. На пароплову стајаше мноштво свијета и сви упиљеше очима у њ. Осјети те љубопитљиве погледе на себи, али не имађаше снаге да их својим погледом одврати, да им бар каже да није за крају окован. Мишљаше : па зашто ме и оковаше ? Пароплов одмицаше натрашке, закрену и отплови. Његово село помало се губи с видика, док

му га посвема нестане с очију. Отеле, коликогод се отимаше, није користило. Силом су га гонили у туђину. Очи се овлажише. Сузе се котрљају низ образе и квасе му избочене јабучице :

— »Чисто ти кажем, могао бих се заклети, да у оном проклетом часу, нити сам знао за се, нити сам знао што радим«.

У сузама ејетно се тих ријечи што их бијаше оно исто вече искрено казао неком своме пријатељу, кад га бијаше по пријатељски упитао о оној ствари.

А на суду све је тајно. — »Не знам ни за што, а ви радите што вас је воља« — била је сва његова одбрана.

Суд на своје вријеме одредио главну расправу. Још једном, којекаковим бесмислицама, измучише Јелицу и поружише је пред толиком господом, нека се и даље зна за њезину срамоту ! Након тога, осудише Ивицу на неколико мјесеци затвора и накнаду парбених трошкова.

— »Зашто се је све ово догодило ? « — рекао је он искрено и забринуто истоме ономе своме пријатељу, кад га је у затвору походно. И настави замишљено : — »Обоје смо били млади и слободни : ко зна како се могло свршити . . . Могли смо се у задњу и узети . . . А овако, кому је корист ? — и тужан, растаде се с њиме.

Касније, када је изишао из затвора, стрпаше га у војнике и тако га за дуго вријеме отргоше од његова села.

. . . Тих тешких дана, Јеличин старији брат

имао је да се поврати из војништва кући. Још прије него је тамо пошао, био је насртљиве и загрижљиве нарави. Дјевојка није знала како ће га дочекати. И ишчекујући га, већ је на себи осјећала његов немилосрдни поглед и безразложни јед, којег га да искали на цијелу кућу. Но он не рече њој ни горке ни слатке ријечи. Чим бијаше дочуо што се је догодило, одлучи се на нешто што га је смирило. Смисли да сестру ваља негдје далеко намјестити, само да му не буде на очима, да га млађарија, завади ли се једном с којим од њих, не задире с њоме.

Након неколико дана иза повратка из војништва, једне ноћи, кад већ сви у кући пољегоше, каза он оцу: — Одведите је у град и намјестите је негдје за службеницу. Боље и за нас и за њу да није у селу!

Отац то и учини. Чим брже поведе је у град. На растанку дјевојка се расплаче. И кад јој пуче пред очима пространо море и други крај, буде јој тешко у души, разјада се као да је осјетила сву своју неизбјеживу пропаст. Али њезина природа бијаше подашна и стрпљиво прегараше се не рекавши ни једне жалне ријечи.

Отац је намјери на неку чиновничку кућу, и задовољан да је оставља, што ће сина сигурно да развесели, поврати се кући.

IV.

Јелица с муком, али стрпљиво, поднаша нови начин живљења. Док се је приучила многим кућним пословима, господари је грдише и караше, но послије

обикне и томе. Подјекад сусрела би се у градским улицама с којим од својих сељака, с њим би пробесједила и то би је задовољило. Увијек, при растанку, поздравила би своје домаће. У том часу осјетила би сјету и лагодну чежњу за селом и пољима. У мјешавини свијета разгледала би се да још кога од сељака види, и увијек се скањиваше да се врати кући прије но би обашла познате јој броднице што долажаху с онога њезина краја.

Најжалоснија би била кад је господарица цијелога дана не би камо послала. Тих дана зажелила би се сунца и своје чељадн и тугаљиво би по кући у по грла пјевуцкала.

Мало по мало заборављаше на оне несретне дане кад је толико трпјела, а уједно с временом попушташе и занос за кућом и селом, па се некако приучи животу у граду. Убрзо бијаше приступачнија и окретнија.

Након годину дана срете се с оцем у граду. Дошао да је види што је с њоме. Задрхта од узбуђења кад га угледа, била би му се од милине око врата савила. И стари бијаше дирнут, те упоредо с њоме упути се у њезина господара.

Путем је отац боље погледа и опази да је сада угојнија и свјетлија.

— Није ти рђаво, — рече јој, и погледа је у очи. Она се смете и одговори да би исто волила живјети код своје куће па нека би и горе било.

— Што би у селу ? Невоља је ! Остани још које вријеме овдје, — одговори јој отац.

Стари споразуми се с господаром, прими кћерину плату и оде. На расанку препоручи јој да буде послушна, као и до сада, па да ће доћи вријеме да се у село поврати.

Дјевојка се ражали када је отац изишао из двора и закреноу иза кућа. Јача жеља навре јој и овлада свим чулима. Зажели се свога краја, поља и сеоскога живота. Та врућа чежња затоми све друге осјећаје, и за час заборави на несрећу што је гонила у селу. Учини јој се да би била и сретна кад би се вратила онамо од куда је силом отргоше.

Тако јој пролазише дани без осјетљивијих промјена. Она им се бесвијесно подаде да је по вољи повлаче, и није се већ ничему опирала. Већ је рано у првој младости упознала туђу снагу и надмоћ над собом и од тога сву горчину тадањег и садањег живота. Чињаше јој се да је далеко одмакла од среће, па је устриљиво сносила и труд и потајну жељу за бољим и слободнијим животом.

Али, изненада сину и пред њом љепша нада у бољу срећу. Онога дана кад је оћутила тај слатки заматак у себи, бура је силно дувала; па махове дрмала је капцима, тресла цијелом кућом, и хукала у димњаку. Она је на огњишту потицала огањ и вртјела се око посуђа. Жалила је што се не може добро огријати, јер огњиште није било ниско као код њих, него повисоко и затворено. И код оваке зиме сјећала се оних вечери што их је код своје куће уз ватру провела, и чудила се како да тога блага божјега у граду не требају.

Тога поподнева била је господарица негдје у посјетама, господар у уреду, а двоје њихове дје-
чнице у школи. Остала је сама, па жељно очекива
дјецу, да науче својом игром и радошћу пуну ку-
ћетину.

Биће да је било око трећега сата по подне, када
неко покуца на вратима ; полагамо их отвори и исто-
бочи се на прагу. Био је то младић на тежачку обучен.
Лице му помодрило од вјетра и зиме.

Ушта за господарицу.

— Нема је код куће, — одговори Јелица. Поче-
кај, доћи ће.

— Немам времена чекати, — отезајући јави се
он. — А рекли су ми да дођем ради дрва.

— Да, да ! Треба нам дрва, — прихвати живље
дјевојка. Остави радњу и окрене се к њему. — Само
донеси суварака, јер док се зелено разгори, ваља
да душу испустим . . . Па можеш и донијети одмах,
за то ће вријеме ваљда господарица да се врати.

Затвори врата и оде . . . Дјевојка остаде сама
у кухињи. У димњаку све жешће звијди удар вје-
тра, срце да зазебе.

Демало приспије и господарица. Јелица јој каза
да је долазио ради дрва онај што му мајка млијеко
доноси..

— Па пођи и реци му да их одмах донесе, знаш
да их требамо, — рече госпођа омотана вуненим
шалом.

— А колико ? . . . Па не знам ни гдје му је кућа.

— Нека донесе колико му драго, само да је сухо. Ајде! па приупитај за кућу...

Дјевојка се огрне својом марамом и изиђе. Закрене иза куће у тијесну улицу. Знала је да од тамо негдје избија стара у јутро доносећи млијеко. Улица је дугачка, мрачна и прљава. Бура око кућа завија, на савијутцима облијеће и чисто носи, а поврх кућа страшна је хука. До ње вјетар јако не допире, јер је код куће бране. Тек код савијутка кад је из те улице прешла у другу, широку, откуда се одмах простирало поље с воћњацима и виноградима, удар студеноса вјетра забуши је у лице и витлаше њеним хаљинама, као да су лакше од перја. Она се часком заклони за учелак неке куће и почека.

Неки тежак што се журио кући, показа јој руком прама страни од поља. Купећи око себе робу, упути се тамо.

Погоди мјесто и брзајући униђе у ниску потлеушицу, испред које се простире малено двориште и комадић врта. Нађе укућане око огњишта, на којем весело пламса ватра. Кад опази жену што је млијеко доносила, развесели се :

— Ах, погодила сам!

— Бићеш дошла ради дрва? — упита старица, чим је угледа.

— Јест, послала ме господарица!

— Ма... сједи, па се огриј! — и одмакне се да сједне.

— Марко! — јави се сину, — деде овамо! — Младић извири из друге кућне приграде и приђе к ватри.

Јелица сједне, распружи руке према ватри, задовољна што ће се добро огријати. Баш јој је угодно, а разгледајући се по кући увјери се да је исто као и код њих на селу. Она није никако могла ни да помисли да је, одмах иза оних мрачних кућетина, пукло овако поље, са овако zgodним кућама. Гријућ се навирива се на ошкринута врата, откуда се је могло да види дно вртића . . . А вјетар подмуклим хуком облијетава око куће и разнаша се пространим пољем, тресући у врту грање стабала, но није могао да се унутра утисне, да их пронађе, јер му кућна врата не бијаху на удару. Ослушкујући његов дивљи бијес, дјевојка се још боље к ватри приближи и махом сјећа се оних зимњих дана кад би међава завијала, а она се као дијете купила око материних скута, да се од зиме заклони и обрани. Зажели се тих слатких дана. Сјетно размишља о њима, и о својој првој младости, пратећи очима ситне искрице што весело врцају над огњиштем у топлом ваздуху.

Као јој кад је Марко из дворишта зовне да је време готово.

— Уиртићемо свако по једно, па смо готови, — рече јој он смијући се.

Дјевојка устаде, усрдно поздрави стару и изиђе.

У приторку, јер је у дворишту силно дувало, Марко јој поможе да се бременом заметне.

— Како је код вас лијепо — изусти она . . . Овако је и код моје куће.

— Па зашто си дошла овамо ? — одврати младић.

Пожурише испред вјетра преко отворена поља, да се међу кућама у улици заклоне.

С муком допријеше у двориште господарево, гдје се распртише.

Из кухиње с врата провири госпођина космата глава и виче на њу што се је толико одоцнила.

— Чекала је док сам приправио цјепотке, — одговори за њу младић и настави хитро слагати дрва. — С Богом ! — поздрави је, када изиђе из куће. И смијући се набаци : — Сада знаш, гдје стојим, ако господарици што устреба.

Кад јој га с очију нестаде, оћути се дјевојка ново сама ; причини јој се да би јој лакше било да заплаче, а тврдо јој остаде у памети усађена она кућица, на отвореноме пољу, тако близу до ове грдне и пусте кућерине, и, одсле, мисао је носила тамо.

И од тога дана започе њихово познанство и тим познанством поврати се и њезина младост и уживање. У свако доба, када је могла наћи коју му драго излицу, станила би се код његове куће. Радосна и сретна гледала би га по кући и у пољу, помагала му у послу и врзла се око мајке му. И тако с дана на дан осјећаше све то јачу чежњу и љубав за повраћеним животом и човјеком. Пробуди се у њој замрла дјевојачка крв. Њезина стрпљива и податна најав тражила је човјекова ослона и заштите. А од неко доба почеше се око ње врзати и фина господа, која су је пратила безочним погледима. Дачаче, подјекада бијаху и насртљиви, да би испред њих морала да бјежи. Па стога је бивала љубав за њим све већа и жешћа. Ње-

зна душа наједном то осјети, и код те помисли чисто задрхће : могла би му с временом бити и жена.

Он на њезину љубав само лијеном бесједом одговара. Но њој ненаученој на драговање, и то је за доста. И мало по мало надође, те она без њега и његове младости не могаше ни помислити на своју срећу. Заволи га, а да није ни мислила ни размишљала, како ће да се сврши та љубав : све је вријеме доијело : а не прође дуго и они се споразумијеше, он је претенује и јави господару да поштено мисли о њој.

А кад отац наново стиже у град, да одузме плату, дјевојка му све без натега искаже. Од тог часа пролазили јој дани весело и без бриге. Очекиваше са слашћу онај дан када ће да се ослободи измеђарења и да проживи задружним животом.

Истина да је она сву невољу свога живота устрпљиво подносила не тужећи се никоме. Но зато се бјеше у ње с изратијим физичким дјевојачким уобличјем пробудила душа што је тежила да једном уз свога друга постане његова и своја. И ето ће се да обистини та неукротљива жеља што је подмукло морила. И сви ће је пустити у миру, и њезини, и село и фина господа. Живјеће она с њиме, подаће се своме господару, све до смрти, у оној потлеушници, на отвореном пољу што је тако близу ове грдне кућетине гдје сада туђи свијет послужује.

Све наде, све жеље, сву дјевојачку љубав и саму себе понуди она њему ; и, након слаткога драговања, осјетивши у себи заматак свој и његов, не пожали ни часом за својим дјевичанством : бијаше јој.

га узео он кому је она припадала са свим својим осјећајима и свом женском страшћу. Потпуно му се је подала, с тврдом вјером, макар да јој никада ријечима није казао да је воли.

Неколико мјесеци прије него ће се вјенчати, неке суботе у вече, јави јој у дворишту да је сутра наумио отићи у село да обиђе њезине, да се поразговара с њима.

— Није потреба да се трудиш, све ће отац опремити, — нагло и уплашено одговори она.

Па ућута и протрије. У недјељу — сину јој мисао — поћи ће у село ; није друге, све ће дознати, — и грчевито привину се уза њ.

Момак што бјеше наумио и изврши. Јутром отпује у село. Неко чувство срама обузе га када из даљег угледа прве куће. Испрва ни сам није знао зашто, но последије као да се сјетио: — Што ћу ја непознат код њих и што ћу им рећи ?

У селу звони управо на велику мису, а њему се причињи као да ће сви сељаци упријети у њ очима када мимо цркву прође.

Питаће : — Рашта је дошао ?

Тако отежајући достиже га неки човјек што је путем мазге из наше гонио. Човјек се јави и осврћући се погледа за њим.

Младић се одазове и причврсти : — И ја ћу у село, — јави се кад је дошао поред њега.

— Па добро, има за свакога пута, — и запита : — а кому си намислио поћи ?

Хтједе да каже и да га приупита за кућу, но пре-

мишљајући сјети се да не зна Јеличина презимена. Знао је само, да је оцу јој име Перо и ништа друго. Одговори : — У Пере . . .

— У кога Пере?

— Не знам како се кућом зове . . . Ма знаћеш га, кћер му служи у граду.

Човјек се замисли . . . А да, у оца оне сиротице... Веле ти је претријела. Ајде самном, казаћу ти !

Идући с њиме, младић размишљаху рашта је она могла да пати, и пажљиво, као да се њега не тиче, приушита човјека о њој.

Он испроповиједа њезину несрећу, онако како су је други сељани казивали, жалећи је, јер, напокон, сиротица није била крива своме злу. — А ипак залуду, већа јој је срамота него њему, — закључи човјек.

Младић протрне и чисто се смео. Навали на њ срам и потиштеност. А и онако бијаше му тешко. Сада ће га сви у селу гледати ко некаково чудо. Биће младости, те ће један другоме на њ да намигује : — »Дошао навлаш из града да купи сеоске отријебине ! « — Наједном смисли се, те ће човјеку : — Идите ви, ето мене за вама. И застаде, као да ће нешто у џепу да пребраја, а кад човјек зеру одмаче, окрену он натраг истим путем.

Кад се нашао сам на отвореноме пољу пред насадима самога винограда, на којима се назуцавају тек пролистали лозови пупови, одахне и би му лакше, ко да је с њега нешто спало што га је морило, и оћу-

тивши се слободним, бијаше чисто задовољан сам собом.

— Да се овако млад свежем ? — мислио је у себи; па да с киме ? Та она није ни дјевица ? Други јој је узео дјевичанство, прије мене. — И враћаше се у град с тврдом одлуком да је с његове стране све довршено . . .

А млада цео дан са страхом стражијаше на улици одкуда је имао да бане. Срце јој заигра и одмах утрне, кад га угледа путом сучелице себи. Помисли часом, све ће бити добро, па ће се заједно упутити к његовој кући. Но он је мимоиђе, као да је никада ни видио није. У први мах помисли да се шали. Затим је сумња поче све јаче морити. Није могла да проговори. Пренеражена прати га узастопце, као да је опчињена, а били су то часови дуги, неизвјесни и убојити, чисто земља јој испод ногу одмиче. Али ипак још се нада да ће се окренути, и да ће је бар самим једним погледом помиловати.

Но младић, као да се њега ништа не тиче, оштро корача напријед. Кад она опази да је близу своје куће, причврсти, и прије него ће да уђе у двориште, јави му се, тек да се чуло.

— Чуј ! . . .

Он ступи не обазирући се на кућни праг, и прије него што ће да ступи у кућу, окрене се к њој : — Прођи се ти мене ! Тражи онога твога првога, — и затвори јој врата у образ.

— Марко, Марко — муцаше дјевојка бољу омамљена. Што се је за тим с њоме догодило, није

се сјећала. Велики удар бијаше јој утупао све појмове и сатро исту бол. Бесвијесно, и ко изгубљена, довуче се до куће и прислонивши се на кухињски прозор, буљи дуго времена неодређено у даљину...

Кад је господарица из собе зовне, прене се и крене к њој.

— Донеси свијећу! — заповједи.

Дјевојка мучке послуша, нађе свијећу, и донесе је.

У расвијетљеној соби упита је господарица: — Што ти је? Што си сметена?

— Ништа, — једва измуца дјевојка и погледавши некамо, не могаше задржати сузе.

— Боље би било да ме је из пушке убио, него да ми је ово учинио — бијаху њезине једине ријечи што их је изустила пред господарицом, кад се она љутила што пред њом једнако плаче. А од никуда смиловања ни утјехе; господари тај дан поступаху с њоме као да јој се није ништа ни догодило.

Неколико дана иза тога, господарица је отпусти из службе.

— Знаш и сама, да ради свијета и мога образа не могу да те даље држим.

Другога дана намири се с господаром. Прими нешто новаца, што их отац још не бијаше дигао, сакупи сву робу у мараму, и хтједе отићи. Но господар часом је задржи.

— Видиш! — важно јој пришапне. — Ти би га могла суду тужити. Платио би ти штогођ и одсудили би га на затвор.

Она му не одговори. На то није ни помислила. Која би јој била од тога корист ; с тим би све свршило, а овако . . . и она не смједо да се нада . . .

Слиједеше суботе, кад је Марко донио дрва, нашао је другу службеницу.

— Ова ти неће вјеровати као Јелица, — нашали се с њиме господарица и препоручи му да у њу не задиркује.

. . . А Јелица, млада и затруднила, наједном се нашла сама у свијету. Немарно ходаше оног поподнева по граду, тражећи у луци броднице с њенога краја. А кад се поче сутон хватати, вођена мишљу што јој се цијелога дана памету врзала, одшуља се полако до куће Маркове. Скривена иза живице пута, пази кад ће стићи ; угледа га кад је из поља дошао, гонећи пред собом напрђено магаре, чула је кад га је распртно, па, гоњена јаком, насртљивом силом да му чује глас, примаче се к дворишту.

— Марко, чуј ! јави му се. А кад се он окрене, брзо настави : — не тражим ништа од тебе, само знај да нисам крива . . . Јеси ли чуо ?

Али он не одговори ни ријечи, већ уђе нагло у кућу. У то из куће изиђе му мајка и, угледавши је, стаде је на вас глас грдити.

Јелица, засрамљена, поврати се на првашње мјесто ; још дуго, заклоњена, гледаше у кућна врата, а пошто је заноћило, одшуља се до у двориште ; прислушкиваше код врата, хтједо уловити коју ријеч, но не могавши ништа чути, ојађена и неутјешна, крене пут града.

У ходу скитајући се по граду, прегараше се ; одлучи се да нађе негдје посла ; помисли да се већ неће ни за кога старати, неће марити ни за оца ни за своје : ето сви су је оставили и преварили И у томе први пут пожали што је затрудњела : помисли : »кад ми не би било ове напасти, лакше би живјела.«

Касно у ноћи потражи конач код једне старице што је код ње за господарицу поврће куповала, а становала је усред града у једној тијесној и мрачној улици.

Та старица примала је код себе на ноћиште свако створење што је тражило службу. Ако би имало новаца, платило би, ако не, служило би је мукте, док би другу службу нашло. Бавила се је продајом поврћа, те би свако јутро из своје мрачне куће преносила трговину на трг. У ње се Јелица настани. Но старица, вјешта, одмах увиди да је дјевојка затрудњела, да је велика невоља због рођења.

— Ја бих те, кћерце, држала, — рече јој један пут, на трг носећи зеље — али ето сте брзо у двоје !

Али ипак је није отјерала. И тако Јелица једне ноћи, пошто се неколико сати мучила, роди дијете, у мрачној старичиној кући. А кад се подиже, хтједе своје чедо код себе да задржи, но старица навали на њу савјетом и пријетњама да ће је изагнати из куће, ако и помисли то учинити. Да скине бригу с главе и немајући снаге да се опре, приволи да га старица однесе у болницу и тамо остави на милост туђих људи. Јелица се за неколико дана опорави,

њена душа не бијаше још убијена. Јоште је младост носила. Било би јој најмилије да је негдје на саму, да труди и ради, и да ништа не мисли. Бијаше се подала немару, само да се живе, не имајући снаге да се ичему опре. — Па зашто да се не поврати дома? — паде јој, нехотице, на памет једне ноћи. Радићу за двоје, а ништа не тражим изим хране.

Та је мисао непрестано морила, док се наједном не смисли и замоли старицу, да јој нађе некога који ће јој написати један лист за оца јој.

Старица јој доведе некога младића, и он, уз погодбу да јој га састави за 20 новчића, испуни јој жељу. Запечати лист и предаде јој га, да га сутра турне у сандучић, на углу поштанскога уреда.

За неколико дана предљиво чекаше одговор. И кад јој га листоноша на тргу код старчине трговине утисну у руку, дрхћући од зебње, замоли некога што воће куповаше, да јој га проучи. Одговор бијаше написао брат. Из њега се разабирало, да се у селу све знаде. Свјетује сестру да остане гдје је. Под конач листа пријети јој: — Ако дођеш, надај се свакоме злу и срамоти. — Непознати читалац погледа је сумњиво испод ока, поврати лист и оде.

Јелица не уздахну, нити јој очи засузише. Тога часа осјети у души потпуну немоћ да се и чему опре. — Живјећу и без њих! — рече за се и стави лист у џеп.

Иза неколико дана старица је намјери на младу госпођу некога старог трговца. Узеше је у кућу као

дојиљу; и овдје јој бјаше добро. Посла мало, а храна сочна и обилна. Скоро цео дан остала би сама у кући. Млада госпођа избивала је често, а трговац се преко дана бавио својим пословима. Убрзо она се расцвјета и постаде прикладном женом. Брига је престала морити. У њој с временом утиња искра једноставних душевних чежња и чедних жеља. Успомене са села блиједиле. Биготски морал површног схваћања дужности и врлина слабио је даномице испред честих раскаланих догађаја што их је у кући у граду на своје очи гледала.

Око ње крпкнје, и свјежнје и пнтоннје од других, почеше се врзати градскн људн, што су особнто млостнвн сељачкн цурама. И догонн се с њоме што н с многнм другнма које нз села у град дођу да поштено прежнву. Њезнн доброчнннтелъ бнјаше познати пријателъ жена. Он је одмамм к себн н не само млловаше је н љубљаше него је још н поштено нздржаваше. И бнло бн јој добро, да је на томе остало. Но тек када се на њ бнјаше прнвнкла, н када поче да се прилагођује новој навнцн, нзневјери јој се н оставн је другоме на брнзн. Сада се градскн људн нзмнјењнваху редом. Послнје је запуснше, ко да за њнх ннје н ко да бн се је стнднлн да је н на путу срету. И тако је то трајало неколнко годнна. А у задњу најпослнје одлучн да се преселн у други град, гдје је не познаваху : бјеше н она осјетнла сласт да вара, као што су н њу варалн.

V.

У селу бијаху заборавили Јелицу, а и њезини домаћи нису знали куда се свијетом пробија. Ивица се пако повратио из војништва и није више дјетињо. Научио се је у туђем свијету раду и домишљатости. Није марио да наново упадне у напаст. Схваћао је посве другачије живот. Испрвице чудио се како је у свијету лако задовољити мушкој вољи и наћи жена колико хоћеш, а послвије, вјештији, користио се тиме, и никада да би се зато карао, ма да је он све то радио свијесно и промишљено.

Али ипак сјећао се често свога села и бијаше управо радостан када га кући пустише.

Кад се повратио, његови пријатељи у крчми опет се сјетише Јелице и пецкаху га њоме.

— Потражи је, сада је милостивија! — шалио се с њиме стари друг, који је знао да је Јелица отишла по злу путу.

Али је он сада мало марио за њихово пецкање.

— Ваља бити у свијету, па видјети! — одвраћао би равнодушно. И тако се наново срастао са селом, као да га од њега не бијаху ни отргнули. Нити коме падаше на памет да га Јелицом прекори, нити се је о томе више говорило, нити њу спомињало.

Најпослије Јеличин се брат ожени. Стари се радовали, надајући се брзо угледати унучића, а кћер заборавише као да је они нијесу ни родили.

Али кућни се покој наједном наруши. Једнога

дана, када је стари пошао у варош, сrete га начелник и заустави наред улице, и стаде да му живо казује, како је ово већ други пут што се из градске болнице шаљу којекакви рачуни за Јеличине болести.

— Ви нисте сиромах, — љутио се начелник, па је право да платите за своје дијете, да је и ђаво ; или је примите у кућу, — настави блаже.

— Није она моја ! не знам ја њу, — смео се стари, и оставивши начелника одбрза кући. У страху исприча својима незгоду. Бојао се начелникових ријечи, да га још не присиле да исплати трошкове за ону несретницу.

Син га мирно, јер се бојао да оца тиме не уплаше и наговоре да је приме.

— Пустите их ви нека говоре. Ваља да они плате, а она неће у кућу док сам ја жив.

Тако се наново заборавило на њу : а иза љета надође обилна и весела јематва.

Свијет је тргао, мастио, турњао и напуњао бачве. Журили се домаћини да накупе потребито за гладну зиму. Виноградари им бијаху једина узданица. И надођоше задњи дани октобра, благи, сити и кратки. Лоза и лишће дозрело, руји се и прелијева на сунцу у бакарастој боји. При западу небо се једнаком бојом румени, а кад сунце помоли, ваља да раскине лаку маглу, ако ће да сине. Селом по комшилукцима точи се црно и бијело вино. Оштар воњ од маста проноси се запрљаним обрима. Каматници, уз помоћ оврховодитеља, журе се да пријене и печате пуне бачве. Власти послаше рубача да утјера порез.

Нахрупише фратри свију редова да траже мило-стињу, нагојени, насмијана лица ; понесоше собом сипасет медаљица светаца и светица божјих, да их дијеле дјеци имућнијих сељака. За њима домиљаше колудрице разних школа, с круницом у руци, гласно се Богу молећи. Треба да сваки домаћин улије барило вина црковинарству за потребе црквене, а један дио пароху, иначе када умре, нити му звоне у велико звоно, нити ће га уповати као друге боље кршћане.

— А кад се копа и троши, никога од вас нема !
— шалио се је с дебелим фратром неки старац, турњајући црно вино.

— Па то ! — прихвати један од сирوماха што бијаше дошао да измоли чашу вина, да се напије док га је на дохвату. — И настави : А ја радио сам поље откад сам ујачао, па сад немам капљице за лијек . . . И да цркнем, не би ми ко литру улио. Хвала Богу ! кад сте ви потребнији — рече фратру и — оде.

. . . А Јелица се баш у то вријеме скитала по задушљивим градским крчмама што се налажаху у тијесним, мрачним, улицама, куда само невољни свијет и прости војници долазе. Она би се била и с тим животом задовољила, да се, ради једне ружне болести, не бијаше замјерила полицији. »Те пошто нема стална занимања ни средстава за живљење (тако је гласила службена одлука) одлучило се посебним редаром отпремити је до у њезино село«. Редар изврши тачно налог и другога дана, искрцавши се из

цароликова, приведе Јелицу у Опћински Уред на начелнику.

Начелник напросто одобри поступак. Бијаше задовољан што је с главе скинуо ту бригу. Редар зажели да отпочине. А знао је такођер да и она мора бити гладна, јер од јутрос није ништа ни окусила. Замоли начелника да јој опћински чауш штогод купи да се заложи. Вјерујте ми, да је гладна! — заврши.

— Пусти је, — рече начелник: неће до ноћи пркнути. И подмијећавајући се настави: — Даће јој брат вечерас добру вечеру!

Њу часом затворише у опћински затвор, а редар оде у крчму да се наједе, па настави пут.

Послије кад је изведоше из затвора и пошто се упутише узбрдицом у њезино село, тужила се да је гладна, да не може ићи. Али чауш што их пратијаше да им покаже пут, изгрди је и запријети да ће, ондје, одакле су је извели овога часа сатњети ако одмах не послуша.

Па и редар бијаше изгубио стрпљење и почеше је заједно вући.

Даље није могла да се отимље. Глад, страх и неизвјесност што ће да ураде с њоме, посвема је сатрао. Изгуби сву снагу и отпор, те пред редаром одслије немарно одмицаше, јер тако мора да буде!

Око првога сутона стигоше на раскршће испод села.

То раскршће трије Јелицу из немара. Стид што

се бијаше за дуго потајао, на помолу сеоских кућа изби наново и потресе часом њеном душом.

Толико пута у своме животу бијаше оћутила у себи сву тежину своје распуштене воље и лијепо разабираше да живот што га она проводи, није за њу, и да би била пресретна кад би могла у селу остати са својим другом, да се труди и мучи око куће и поља. И много пута хтједе да се подигне да се у село поврати. Али није никада могла доћи крају, на који начин да то изведе. Ода свуда је гонили, прокљињали и ружили. Само када је била коме од потребе, молили је, клели јој се, а после, варали је, а погдјекада, у пошљедње доба, и тукли. Осјећала је своју тешку несрећу и своју и туђу кривду, али се није тужила. Гдјекад и умовала би : — Тако мора да буде, јер овако живећи, нисам друго ни заслужила. — Али, у то, помислила би и на туђу неправду : — Зашто мене луду варају ?

И бацала би се у наручај ономе који би је први помиловао, да се бар за један час смири и заклони у његовом окриљу, и у томе налажаше сву сласт у животу. У раније дане могла је да нешто и заслужи. Али то јој никада не паде на ум. Доста јој је било да се прехрани и да је не туку.

А напoкoн, када је већ изгубила и смисao и снагу, и када је свакоме бадава служила, ни онда нису били с њоме задовољни.

— Зашто ме сада воде у село ? — помисли — Зашто ? и незнавши дати себи одговора горко се расплаче.

А свијет се у сутон враћа из поља. Око цркве пако

сакупљају се дјеца и старци. Жене стоје пред црквом чекајући пароха да приме вечерњи благослов, а кад он уђе у цркву, слиједи га само нешто старе чељади. Остали купе се око доведене Јелице. Ето је, довели је !

— Кога ? — приушћивају навлаш други.

— Њу, Јелицу !

И тако праћена дође до очеве куће. Редар се јави и хтједе да отвори врата на обору, али не може, јер су коцем подупрта. Старцима бијаше неко трчући дојавио да им воде кћер, па се учврстише, док им син у кућу дође.

Редар се окреташе тамо амо, не знајући што да почне, а најпослије запита за главареву кућу. Кажаше му да је близу. Отпрати Јелицу тамо, праћен једнако од свјетине, и угледавши главару, остави је у његову дворину. Он се опирао, но редар му службено саопћи да је такав налог.

— Брините се сада ви с њоме ! — рече му и, даље се не осврћући на приговоре, крену низ село.

— Што ћу ја с гријешницом ! — јави се главар, ходајући, тобоже забринуту, горе-доље по дворину. Па, угледавши међу свијетом два рондара, нареди им нека ону кугу одведу к оцу.

Рондари је пограбе и повуку за собом, и, уз смјех и дреку дјечурлије и друге чељади одведу је на траг прама њеној кући. За то вријеме бијаше јој брат дошао. Дознавши, што се догодило, плану као помамац ; раствори врата од обора и куће, и стадо га вика : »Нека дође ко ће је силом у кућу угнати!« И разјарен, угледавши сестру, гдје је воде рондари,

навали на њу шакама. Хтједе је на мртво испребијати, да је рондари, у неке, не истргоше из његових руку.

Кад је пусти, дохвати биљу, и испрси се код оборских врата :

— Приступиш ли корак, по теби ћу биљом... хоћу... — све то бјешње дере се на њу.

А из куће, озуби се и жена му: Зар да је у кућу пустимо, да нас отрује? — разлаже сакупљеним женама.

Оно двоје старих не смије да повире; мајка се врти по кући: хтјела би на који начин помоћи кћери, али се боји сина, а и стари не да, боји се да син не пренагли, па нане у несрећу. Мајка се и чуди зашто је силом допратише, кад се је могла да храни у свијету.

А Јелица, не бранећи се, чисто бесвјесно стоји, прислоњена уза зид, с друге стране пута, прама обору.

Кад је и одатле брат хтједе да отјера, наједном, али само за час, илане и саспе му неколико грдиња у образ: — И мога је овдје, нисам ни ја мулица... А ти си понајвише крив, — изговори блаже ове пошљедње ријечи.

... Већ је заноћило, и мјесец се над куће надигао, а хладан вјетар пири. Домало свијету дотужи, разилази се, да се навечера и уз огњиште отпочине.

А она уморна, гладна, замрзла, бешћутно стоји на истоме мјесту, док брат испред ње стражи с биљом у руци...

Обнемоглу савлада часом дријем. Климајући главом, у страху преда, и растварајући на махове очи, гледа кроз отворена кућна врата у распламтјели огањ — и, тада, још се нада... Па истих, као за лаке врућице, нижу јој се у глави слике из прве младости: и код тих осјећаја, као блијесак, сине јој у памети, да није ни она свему крива: па ни сада, ни од мајке ни од оца не чује ни једне утјешљиве ријечи, а брат једнако с биљом је чека... — и пробуђени осјећаји из дјетиње добе, опет замиру... и наступи немар, и безнадно прегара се као и увијек; и стоји ту при зиду, запуштена, обасјана мјесечевим сјајем, код своје родне куће, близу мјесне цркве, храма из дјетињих доба, а опет тако бескрајно далеко...

Најпослије и брату дотужи зима и умор; одлучи да оде. Мучки затвори једна па друга врата, и несташе га у кући. Њу остави и последња нада да ће је у кућу пустити. Док је гледала у сјајни, топли пламен, још се надала да ће је мајка помиловати бесједом, па макар то и грдња била, али не дочекавши ни тога, шћућури се испод зида, па и не хтјевши, кад се све око ње умирило, слуша како до ње у загону мазга весело трве суху траву... Дријемајући одлучи да тако остане док сване, да у селу побуди самилост, јер то чувство најједном сада њоме обвлада, па важели од кога му драго коју утјешљиву ријеч чути...

...Али изнебуха, касно у поћи, изненади је жагор сеоске момчади; сакупљени те вечери у крчми, одлучише, знајући да је брат поднипошто неће у

кућу примити, да је потраже. Нашавши је уза зид шћућурену, не питајући је, подигоше је на ноге. Понудише јој да пође с њима у поље у једну осамљену кућицу; почеше је вући за собом, али их она одлучно одбије. А разгледавши боље дружину, упознаде међу њима Ивицу. Протрне од узбуђења; цијеле вечери падаше јој на махове на памет, бијаше жељна његове самилости више по мајчине; та мајка је прегорила, ко да није њено дијете. Сада кад га угледа близу себе, одлучно замисли да се с њиме састане.

— Ово ти је имала бити жена, — пашали се с Ивицом један од дружине и гурне га прама њој.

— Пустити, и она је крштено створење, одврати Ивица, и одлучно позове друштво да пођу, да је на миру оставе.

И момци запјевавши, упутише се низа село. Кад одмакоше, сјети се она његових ријечи: »И оно је крштено створење« — па пође ка његовој кући, с неопроврзливом одлуком да га дочека. Освојивши је, та мисао постаде јача, и, устрпљиво, ишчекује га. И ишчекујући га, пребире у себи мисли о њему, осјети да му је већ давно опростила, и, толико пута, последије у животу, кад би јој на памет пало оно доподне, кајала се што му се опирала; можда би ме био вјенчао — помишљаше, — а требала је човјекова миловања, као озебао сунца; — и, за дуго сјећајући се његове напрасите мушке воље, — дошао би јој пред очи онако најарен, као онога доподнева, и тада би страшћу за њим чезнула...

Најпошље зачује његове кораке, протрне од узбуђења и млаз крви наврије јој равно у главу.

— Ивица! шапну она, а глас је издаје.

Ивица застаде.

— Она махом приђе к њему. — Туци ме, — рече — али ме не гони бар за час од себе.

— Пусти, — рече он. — Што хоћеш?

— Смилуј ми се...

— Зар си гладна?

— Нисам сита, али ти круха не питам...

— Па што хоћеш, што?

— Ништа... само да сам код тебе. Знаш онога јутра... од тада гинем у души...

— Па што си се бранила?

— Тако, — у памети чинило ми се да је ружно... а у срцу зебла сам... да је срећа да се нисам опирала, — рече она искрено и приближиши се к њему, положи лагано своју руку на његово раме. Ивица, осјетивши њен додир, измаче; али га она слиједи и не пушта с њега своје руке, већ се боље к њему приближи.

— Што ћеш?

— Ивица мој, — зове га, и дрхће од узбуђења.

— Ја идем спати... -

— Нећеш ти то урадити, — једва изусти она, а зуби јој зацвокотају.

Он чује цвокот зуби, и не да му се ићи.

Најједном, изнебуха, обузеше га разна неодређена чувства; ноћ их подражи: самилоост прама њој, и у исти час, страсна освета за све што је због

ње претрпео, па незадовољена посвема мушка воља, још од онога поподнева, непрекрштена и надражена, савладају га, момачки понос замрије, и он је нагло, не проговоривши ни ријечи, привише к себи.

— Ивица, Ивица! — цвокоће она зубима, и скидано говори — које среће... да се други нису мјешали у наше послове... да ми је овако цео свој живот провести... била би вјерна, подложна — подложна као живина, али која корист... и она, у томе часу, заборави на све невоље свога живота...

— Иди сада, — јави се у неке Ивица — брзо ће зора, и чујеш, да ниси никоме рекла, да си са мном била; а боље је да те, кад сване, у селу не нађу, и рекавши јој то, — упуте се прама кућним вратима.

— Ивица!

— Што?... а да, бићеш гладна, — рече јој — и отворивши полако врата, униђе у кућу.

Поврати се са комадом круха и подаде јој га.

— Хвала ти, нисам гладна... нисам крува гладна...

— Узми... и пођи! — рече јој одлучно; па улежавши у кућу, за собом затвори врата.

... Јелица протрне; да јој је бар «збогом» рекао; то је сада мори, не да јој да се смјеста макне. Хоће да још једном чује његов глас. Попође до врата и кроз лукњу гледа у кућу, али не може ништа да види, осим свјетлости свијеће, а кад се и она угаси, јецајући од узбуђења, чежње и страсти, дође на пут и крену низ село. Већ је близу зора. Сатрвена, обнемогла корача напријед, а хладан вјетар пири, и сјаји

мјесечина. Пред њом горе на брду, гдје се, док је била дијете, толико пута Богу молила, пред сликом св. Буре, дрхти жижак, — њој се учини да и он гасне; тако у њ гледајући, корача неко вријеме, запуштена и одијељена од цијелога свијета, као отргнути лист, што вјетар с њиме силом витла, док га не уништи: само што је отргнути лист мртав, дочим она осјећа сву несрећу свога живота. . . .

Прељуб.

Селом се проносио постајнице глас, донео га неко из окрајних кућа и увукао у комшилук, где се већ за то знало, али пустило се да се по другоме чује. А кад стегну зима, на прелима пуче отворено, — веле : Павле Орлић служи се женом свога племењака Илије као и својом.

Безобзирнији и слободнији људи, гдекад срдећи се, а гдекад шалећи се, веле Павлу у очи, да им срамоти племе, а неки мекши узеше ствар на лаку руку : ни бриге их није кад се не тиче њихових жена ; нека свако чува своје — па је све мирно.

Данас је Павле орао, мора да је код њега добре ватре, па је прелција пуна кућа, има их чак из окрајнога комшилука : људи траже згону како да пребаце дугу зимњу ноћ и да чују којекаквих новости и да се прошале, све по реду, сваку својим временом.

Докоњац, док угледаше међу прелцијама Илију Орлића гуркају се, спремни на подругивање. А с Илијом лако се спрдати, наглух је, а да још и не види — ето среће за комшију му Павла : могао би кад год би хтео ...

За све људе око ватре нема места, кућа малена и пренатрпата, у доњему делу склонио је Павле од љута времена нешто ситне слабије стоке, а око огњишта већ неколико дана лежи болесна јуница поред старе му мајке; ред је држати код ватре, јер би иначе од зиме онако болесна погинула.

Старији људи ипак нађоше места да се огреју, док млађи поседоше где му драго, настојећи да барем из даљег очу на пламену паре; кад га виде, као да их и греје. И прелције гледају упорито у ватру, пуше, чисте лулу и шапућу, у чује се по која гласна раскидана реченица, али све одмерено, полако, дуга је зимића ноћ — а осећа се по тескоби и уздржљивости, што прелом влада, да се оно још није пустило до краја, још је пригушено, тиња.

— Ти, Павле, дакле узорао, а? пита смишљено већ трећи пут Тома Јелић, млад, живолозан човек, и подјарује ватру, само да не гледа у друштво.

— Јесам, брате, — одговара по трећи пут Павле, и одмах ућута.

— Лако је теби, у сувезу си, а Илија је добар сувезник.

— Јест, брате!

— И јест, како да није? Кад му је дао и жену у сувез — јави се, из небуха, један из поваљене гомиле, откуд чује се и пригушени смех.

— Поштено би било да ни Павле не брани своје — недода други.

— Не браним ја — прогунђа у неприлици Павле.

И прелом просу се смех и жамор, као у роју

пчела у кошници. Илија се напреже да чује коју реч, сумња да се о њему говори; али људи домишљати, па се уозбињили; а и он се претвара, и кришом гледа на њих, тражи, да из њихових покрета сазна о чему воде разговор. И кад он погледа у друштво, оним својим великим, испитљивим очима, с особитом радозналошћу, људи замукоше и настаде часом тајац. Али они из гомиле даве се од пригушена смеха.

— Касно је, јави се Павлова жена.

— Ха, жао ти! једва дочека Тома Јелић.

— Да, да јој је жао... Куд се он краде у туђу башту...

— А није ни она на одмет...

— И није — озбиљно ће Тома. — Али што је оно људи, те је човек код туђе жене чисто чвршћи.

Поваљени момци прснуше у здрав, разуздан смех.

— Племењаци су болан и у сувези им волови, па што не би и жене? — понови исту ствар оно прво момче.

— Тако је, па Павле као вели да му помогнем узорати и оно женине њиветине...

— Пусти, човјече, видиш да Илија вреба сваку реч — прекиде Тома и сумњиво гледа у Илију...

— Гледај, причиња се, а сећа се, очију ми — вели потише, оборивши очи.

Илија се диже, и, не рекавши ни речи, изиђе из куће.

— Касно је — понови Павлова жена.

Нико јој не одговори, као да не чују.

— Оде жени — вели Тома Јелић.

— Боже, ама рећи, зна ли он...

— Е, не зна...

— Убио би је, да је моја...

— Ја би је отјерао...

— А шта би с дјецом? — опази Тома.

— Јако је тако говорити — прекиде их један од старијих људи, с омотаним пешкиром око капе. Да^{те} вам причам. То је таман као оно, кад се чобани пазећи стоку бјежу окупили око ватре, па разговарају о вуку. Један вели: да сада дође, убио би' га из пушке као зеца. Други јарећи се вели, куцима би' га затјерао; док ће најмлађи између њих — оставите ви то, браћо, дајбоље, да вук не дође — те и то...

— Дакле, Павле, не иди! — прекиде Тома причање.

— И не идем — дижући се, вели Павле. — А ви најашили, просули глас, па ме срамота, а што ћу ја? Ко ће покупити перушину, кад је вјетар разнесе. Па погледа у друштво отворено: — Ето мене а ево вас, ако ме ухватите у злу дјелу, радите од мене што хоћете...

*

Илија већ одавна сумња на жену, опажа како Павле погдекад, кришом разговара с њоме, а гдекад и пред њим добаце једно другоме по коју реч, обзирно, полако, а он наглух не може да је улови, али вреба им на погледе и кретње — и домишљат је. И данас кад је у пољу Цвета донела ручак, кришом, рече нешто Павлу, а Павле учини се невешт и

нешто прогунђа, што додуше он није чуо, али га је у сумњу бацило — и, сувезнички се погледи, код радње, тога дана већ не сукобише.

А вечерас прелције погнаше даље но игда — и он је сада на чисту, да му се жена сјаранила са Павлом, и да није он сам њезин човек и господар. И Илија, узбуђен тим мислима, пређе преко комшинскога пута и уннђе у своју кућу.

На сред куће, међу хамбарима и сандуцима, огњиште је на коме још ватра тиња ; с једне стране ватре лежи стара мајка, а с друге стране жена, распружиле се таман као два приложена бадњака ; деца окупљена, смотала се под кабаницу, подаље од мајке.

Да није Илија узбуђен, он би, по навизи, изуо опанке, истресао са ногу земљу, прекрстио се, помолно и легао би мирно до жене. Али сада док је свукао опанке гурну је ногом и вели јој напрасито : — Што си се, краветино, извалила, тамо се даље !

Цвета кроз сан нешто прогунђа и помаче се, али кад је он, легавши до ње, снажно рине од себе, раздремавши се, рече му љутито : — Који ти је ђаво вечерас, лези, па спавај !

— Да спавам, а ти да се украдеш из куће. Да, омекшало је, а помрчина, згодно — иди, чека те на двору Павао, плећат је и јаке шије . . . И љутит, гони је од себе . . .

— Бог с тобом, какав Павао ? — подижући се, вели жена — побудално си . . .

— Нисам, ако и мислиш да јесам, као велим :

ко у ветар пљује на образ му пада. — Али је превршило — похватао сам вам крајеве... Казуј, што сте данас утаначили, кад ћете се срочити?

— Мучи, дјецу ћеш пробудити...

— Нека се пробуде, нека знаду, шта им је мајка... Могу се с тобом подичити...

— Илија, не љути се — јави се стара с друге стране ватре. — Брига те за њу...

— Није, Бога ми, да се љутим ради ње, али што ме на моме круху срамоти пред људима, то ми је жао... А да није тога, нека јаво носи њу и њену погану крв...

— Говори ти што хоћеш, кад си одумио, — ја не знам ништа — опет се јави жена.

— Мучи!...

Умукоше за неко време и рекао би да је стара опет задремала — док до мало зачу се раскидано женин глас: — Е нећеш што си намислио... мани ме се... што ће ти туђа курва...

— Да курва, а да што друго! — одвраћа он гласом, који га издаје, и не може да сакрије тога часа мушку вољу, заборав и опраштање...

Три дана после, у понедељак, Илија пред зору опрема се у планину. Мајка му и старија кћи одоше јуче, понесавши са собом потребите чобанске ствари. Прегледаће колибу и говеда.

— Чувај ми дјецу — прикричи Илија жени с кућнога прага, и, загрнувши се пространом кабањом и покривши њоме главу, изиђе из куће.

Не осврћући се мимође окрајне куће; дохвати

се врлетне стране над селом, и, замакавши, заклони се иза једне големије устрмљене стене, с које чобани пазе на стоку. Постаја ту само час, па затим одшуља се околним путем до своје појате, и одавде вреба на Павла. А Павлу јуче, у гомили света, пред црквом, кришом шапну Цвета, да ће Илија зором у планину, па с том мишљу он је и уснуо, и она му се иза првога сна одмах представила и раздремала га ; да завара своју жену, мешкољи се, крсти и гласно Богу моли. И тобоже врти се по кући, као да се некамо опрема. Па провирује на ошкринута врата и, видевши да је Илија из куће, загрнут кабаницом, изашао и замакао између кућа, изиђе на поље. Пажљиво протегнувши се, и оклевајући, поноће путем. А помаља се зором ; с оне стране небо састрто оловастом бојом, разгађује се сивом светлошћу, а кад лахор са брдина снегом застрући, реже по лицу, и чује се јаче, одозго с поља, оделити шум слапа над млиницама. Преко пута шкрипнуше врата и клепка брецну.

— Павле — јави се с врата Цвета.

Он се плашљиво осврну око себе и похита к њој у кућу.

— У самој си кошуљи, узбуђен вели јој. — Биће ти студено...

— А ти си заспао — опази она — уђи ! — и затвори за њим врата.

... До мала на Илијину вику комшије поотвараше врата и неки упадоше у кућу да виде што је. У оној вреви измаче се Цвета из Илијиних руку и, у самој кошуљи, побеже некамо изнад куће. Али

Павле ударен плочом у главу, онесвешћен, остаде лежећи на земљи, и људи сада мирно гледају како му Илија кананом веже руке, и омотавши му га око прсију, привеже га уз ступ, што је на сред куће причвршћен.

— Што радиш, брате Илија? — питају комшије, само да нешто рекну.

— Ето видите, нашао га са женом, па ћу га предати закону... Жао ми је што она умаче — вели као за се.

Павле, окрвављен, стоји голокрак, привезан уз ступ. Чисто је обезумио, гледа у земљу и не тужи се, као да се предао своме удесу.

— Пусти га, Илија, — вели Тома Јелдић, — а слободно га тужи суду.

— Нека га болац, нека му истече мало оне погане крви — одговара Илија, и мрко гледа преда се.

— Што се не потурчи, кад бегенине двјема женама...

— А мени додија и једна моја — насмеја се Тома.

— Као и кукавица, брате; снесе јаје у туђе гнијездо, па други да хране... И око голокрака, везана Павла води се на изменице разговор. Али на једном, изнебуха, бане у кућу жена му Аиђа.

— Што не заулариш свога човека, па га држиш везана под куће, а не да тражи туђих жена — нападоше речима, подмехавајући се, људи на њу.

— Није ни он најгрђи — опази жена. Па се тога часа као зачуди: — Што, људи, радите? видите да погине човек! И окрене се према Илији: —

Илија брате, имаш ти на коме да се одљутитиш, тражи ти оно твоје женетине . . . Пустити мога човјека у миру.

— Није он човјек као други људи . . .

— Какав је да је — мој је !

— Анђо, жено ! — дријешти ме, — освести се Павле, и трзну животом.

— Хоћу Павле — одврати жена — и, не оклевајући ни часа, приступи к њему.

Илија и комшије мирно гледају, како жена дрешти конопац са живота му, и после како му водом испира рану на глави и брише му згрушану крв са образа.

И комшије ћутећи то гледају, а јутарња сива светлост зимњег дана већ се увукла у кућу ; одаило је : људи се као у чуду загледавају, и разилазе.

— Води га ! — вели Илија Анђи — и мрко преда се гледа.

— Ево, добар човјече, нека му повежем рану — одговори жена. — Али што га нагрди . . . Њој, брате, њој требало би да ископаш очи, она те срамоти, а он, амо рећи, као и сваки човјек . . . Да, сви сте ви једнаки . . . — Ајдемо Павле ! — рече свом човеку, повезавши му рану, својом белом округом, што је с главе скиде.

Илија тога дана навлаш пошао је на њиву, лакше ће жени бити да се кући поврати, јер му беше тешко, да у туђој кући преноћи ; и кад се поврати с њиве, у саму ноћ, чисто му је мило што је у кући нађе.

Ни речи не рекавши леже до ње. А ноћу, толико

пута, нешто га гони да је испитује, али чисто стиди се сама себе; на махове хтео би да јој се јави именом да пусти се крају; и када не би било комшијскога руга и кад би знао да се она неће опет повратити на свој рђав посао, чисто би се с њоме помирио и подао првашњем животу. Али посумња; »сигурно то јој није први пут, жена је ђаво, не да се разлогу, треба да јој се осветим«. И паде му на памет закон, да неко мора да се и зато брине, мора да се кривац казни, а он осећа, да се њој не може осветити, некако тукао би је и миловао, а то не ваља; осећа да нема снаге, зато треба их тужити суду. Никако друкчије но »по закону«.

Првим четвртком он је, пошавши у варош, своју одлуку извршио. Жена се сетила да је то урадио, јер му је познавала ђуд. Кад ћути, хоће рећи да је нешто тврдо одлучио. Кад се Илија повратио из вароши, причиња се, настајних дана, да не чује ни оно што је до сада чуо, и тобоже је невешт, када га жена штогод пита, на што му се не свиђа да одговори. Женина се сумња набрзо обистини, дођоше позиви — и комшије се на прелу за ствар загрејаше. Тома Јелић, сеоски »Трчало«, како га у селу зову, смисли да би било добро на Павлов се рачун напити и проегленисати, а хоће да посредује у њиховој размирици, пре него на суд дођу.

Пође, после него се с Павлом споразумео, к Илији; наговара га, стављајући му пред очи срамоту на суду: људи ће му се у брк смејати, па

кому ће најпоследње шкодити ? Себи. А куд ће са децом, кад буде она у затвору ? А дангуба и хиљаду других крајева ? Али сви Томини разлози не разуварише Илију ; он је увртио у главу да буде »по закону«, па је све залуду.

— Не би, брате, Бог — вели Тома Павлу. Ја му говорим, патежем се а он гледа у ватру, особит је, болан, и велики самовољац !

— Павле се замисли : Ја би' штогод и прегорјео од мога сиромаштва . . .

— Дакако, — прихвати живо Тома . . . Не можеш друкчије . . .

— Реци му, да би' му дао неколико варићака кукуруза . . .

— Похлепан је на вино . . .

— Платио би' и вино, и донио би' му у кућу ено овај пршут, што виси над ватром — и показа кретом главе на њ — па да га заједно разрежемо и поједемо као браћа, а што ћу друго ?

— Поштено диваниш — одобрава Тома и на дода : — Говорићу му опет, и камен људи омекшају, па гледаћу . . . Срамота је, сувезници сте . . .

Али Тома код Илије ни по други пут не успије ; неће па неће, пуши и не одговара, и кад му наговори додију и Тома речима саспе, као живом ватром, Илија мирно вели : — Што се болан жестиш, биће »по закону« — па право свакоме.

. . . Једнога понедељка јутром упутише се њих двоје на позов суда у варош.

Он се огрнуо кабаницом и покрио њоме главу,

таман као онога јутра кад се причинио да ће у планину, а Цвета иде за њим узастопце.

Преко поља, код јаруге, обилазећи је, вели му жена : — Кајаћеш се што радиш, вратимо се. Илија не одговори и не пође за њом већ ћутке прескочи на другу страну, а кад изиђоше на царску цесту, опет иде она за њим узастопце.

Хладно је и облачно, њој је чисто од студени лице помодрило. Испред вароши код крчме дочека их Тома. Вели Илији : »Сврнимо да попијемо чашу ракије«, а мисли на превару, да га намами, па опије, платио би и онако све Павао. Али Илија увек, док је на догледу вароши, и кад има с другим посла, о нечем сумња, боји се да га не би ко у чему преварио — а камо ли да не сумња сада, кад оно »Трчало« Тома око њега врзе се, сигурно да га у ступицу ухвати — па и не обазревши се на њ, вођен својом мишљу уђе у варош.

Корача кроз варош равно суду, и није га брига и не види и не чује што варошка фукара, подсмевајући се, за њим говори.

На суду ствар се Илијина расправља весело, млади писар му се у лице смеје, али он, заокупљен својом главном мишљу, да ови буду кажњени »по закону« — ништа не опажа, већ исказује чисто како је било.

Окривљеници одричу.

— Добра комшиница, господине — вели Павао — па сврнуо к њој, онако на разговор . . . Ево рецимо, да сам ја њега нашао онако у мојој кући, Бога ми

понудио би' га ракијом, кад би' имао, а што би друго? Имам ја жену, па и ње ми је доста, нисам ја већ бјесан... Сатаре умор, брига и сиромаштво.

Цвета се пренемаже да је невинна.

— Гдје је то? — вели, — да би' ја и пожелела туђега човека поред свога, нека га, мој је! — и куне се да је невинна, свиме што је на овоме и на ономе свету.

— Твој човјек нема узрока рећи неистину — опази судац.

— Биће му се причинило, увртио у главу... а ми се онако, рећи ћу: пошалили се...

— Да шалили се, господине! — прихвати живо Павле.

Али суд не узе ствар за шалу, већ осуди обоје на по три седмице затвора.

Прељубници као по договору »наступише казну« одмах, а Илија се сам кући поврати.

Већ путем осети самоћу; што иде кући, а ње неће наћи. Другде, кад би се враћао из вароши, био је загрејан вином и мишљу, да ће код куће бити све уредно. А сада кад је дошао нађе утрнуту ватру на огњишту. Стара болешљива мајка, док га угледа, тужи се на студен. Најстарија кћи пошла је у шуму, да што усече, али слаба је од ње корист: нејака је и боји се лугара као живе ватре. Илија седи и пуши и, место да гледа у ватру и да га весело пламен разгађује, гледа сада преда се, у земљу. Кад стиже мала с бременом, обеселише се, а већ је и време, јер је сутон пао и студеније је. Отац и

кћи ложе ватру, а стара испод покривача једнако јеца. Кад пламен кућу захвати и дим се диже, чисто њихови образи постадоше светлији и веселији, и пуцкарање и цијук наложених грана оживи кућу, као људским разговором. Надвиснише бакру за пуру, и надвирују се нада њу и слушају како у њој вари и из ње врца. Али кад је требало замешати пуру мешачем, осетише и деца и Илија, да нема домаћинце, јер је Цвета, најјача у кући, увек то радила, трудећи се да је што боље умеша.

И те вечери пред децом стајала је једна кашика докона, испусна, а кад најмлађи, наједанпут сневесели се и запита за мајку, престадоше јести, и деца се растркаше око огњишта. Илија их гледа и помисли, да у кући нема квочке, да их око себе окупи и греје својим топлим, мајчиним животом.

Те ноћи кроза сан, слушајући јецање старе, Илија се често буди, и пази на децу, шипа око себе, да ли се које у сну открило, и покрива га, да га студен не бије.

Настајних дана студен не попушташе, и требало је наставити започето орање, али како? Ко ће радницима уљудити јело, и донети ручак у поље; па опет Павле је у затвору, а с њим је у сувезу, ко ће водити бригу с његовим воловима? Мора да дангуби, а често из куће студен га и потребе гоне.

Прве недеље није кошуље пресвукао, а дуго је што је носи, и навлаке су му пуне земље; да је она у кући не би се барем за то бринуо.

Друге недеље онако каљав пошао је к цркви

у варош, навлаш чувао се да не прође поред судбених тамница, да га жена не би опазила, нека не мисли да је дошао к њој на виђење; може он и без ње. Али ипак нешто га копкаше, да затражи дозволу, да купи мало ракије, па да јој је криомице донесе, а ни речи јој не рекне, и размишљаше дуго о томе, док наједном махне главом, и понос, пркос, што ли — предоби то слабо часовито расположење.

После велике мисе сврне у крчму да се чиме заложити. Пред сутон, накресан, тетуром кући. На махове путем застаје и сам собом говори, и разговара са зуком телеграфских жица, и наслоњен на телеграфски ступ, као у магли, дуго о нечем размишља. Тек у ноћи стиже кући. Али огњиште је хладно, од ватре нема ни белеге и деца тужна, гладна, озебла; стара јецајући пита га, да ли је и жена му с њим дошла: — Бог је убио, погана је, зло је с њоме, али без ње, сине, стопут је грђе... Помете нас...

— Е, гдје је то? — Закон је закон; још треба недјељу дана да издржи, вала охладниће и она — насмеја се преко воље Илија и даље, раскидано о нечем говори: На, ево ти! — вели старој, сетивши се, — ево ти спаситеља! — и пружи јој скленицу вина; наздрави стара!

— Фала ти, сине, ваља ће ти за душу — и, дрхтећом руком, принесе скленицу к устима.

Сада њих двоје, крај голог огњишта, редом отпијају, а кад он, хтевши наћи штогод суварака да наложи, затетуром и проли вино из чаше, вели му:

— Синне, ти се људски напи, остави то мало у скле-
ници старој, да се угреје... дуга је ноћ...

Деца, скупивши се, једно уз друго, у рпу, леже
покривени по глави кабаницом, не мићу се, и дахћу
да једно друго загреје. А стара, пошто све испи,
леже. А он седи још и гледа у голо огњиште...

Да је жена му код куће, онако накресан, легао
би уз њу, испод једне кабанице као обично, кад се
из вароши враћа, и кабаница била би им пространа,
стопили би се уза њу и осетио сласт у животу, и
барем за час заборавио би на свакидашње бриге.
А овако, не мили му се ни лећи, биће му хладно;
сам, како ће дочекати зимњу зору?

Ђаво би знао што је то, да не може без ње, не
може ни он, а камо ли деца, стока и сва кућа...
Нека дође, нека је какова му драго, нека је само
у кући... Човек нема но једну жену, па што му
беше пало на памет, те је отуђи од себе? — И ми-
слећи на њу, чисто од срца је зажели.

А Павао? сувезник, комшија... он је замамно...
Да, замамно! Али — помисли — »белај би га знао,
не би ни мени туђа жена била на одмет... Некако
свима нама слађа је туђа«. . . Па што би и било ту
зла, да се човек и превари, кад налети — само да
није руга и приговора људи.

Диже се најпосле и у рпи напица најмлађе дете
и леже уза њ, са стране кућних врата, да њега и
осталу децу одбрани од студени, која се све јаче
осећа.

... Цвета и Павле, првих дана у затвору, од-

лучно одрицаше се једно другога. Острамотише се пред светом; упираће у њ прстом, и на претима, и у пољу, и у крчми, а њу ће њиме комшијнице бости, неће смети ни једној од њих замерити се, ни рећи: црно ти око у глави! Њој је тешко у души и због деце: што ће без ње оно најмлађе, оно разговорљиво; питаће о свему и тепаће, а отац, наглух, гледаће преда се и ћутати.

Увек јутром кад се прене, мисао носи је кући, и у бризи је ради деце, али домало, кад дан освоји увлачи јој се у мисли, поред кућних потреба, Павао; кришом долази јој у вољу распасан. Види га сваки дан у дворишту; мимогред, погнекад, добаци јој по коју реч, али она не смије да се с њиме упусти у разговор, чини јој се, да свако у њу подсмехавајући се гледа, и да стражар особито на њих двоје пази. И сваки пут, кад га гледа у дворишту, где цепа дрва, чисто увиђа, да јој неће он лако из воље изаћи. Снажно и окретно маше секиром и мушки дахће код сваког ударца. Цвета га гледа, слуша ударце и подаје се грешним мислима... А подала се мислима и вољом њему још давно, кад су као чобани пазили заједно стоку. Гонио се он тада с њоме по читаве сате, и гонећи знојио се, и пенила му се уста од умора, жестине и страсти.

Окретан, гибак, усрнуо би у њену чобанску кабаницу, повалио је у трен ока и силом покрио кабаницом себе и њу, и тако лежећ' нагло дахћућ' прама њеним образима, дуго би стајао и јарио се, слушајући њено заморно дисање. Девојка се бра-

нила рукама, гребала га, и зубима гризла, тада би он јаче беснио и усрчао рукама до гола јој живота. И гонили би се дуго и ваљали по успањеном стрништу, не осећајућ' сунчеве жеге, ни удараца наизменице, и чисто би заборавили и на саму стоку.

Али она је била чврста и одлучна : пуштала је да ради што хоће, само нека је не освоји живота; и он није нигда у томе успео, макар му је из очију и из целог живота сипао огањ пожуде, као ватра из запаљене клачине. А кад би је заморен пустио, одмакла би се она од њега два-три корака и, смејући му се у лице, рекла би : нећеш, вала, што си намислио !... И тако свако гоњање свршаваше се код њих као пуста шала. Али она би била пошла за њ, да је он, по сеоскоме обичају, одмах, пре војништва, својој кући повео. Па и оне вечери кад је Илија дошао, равно, у кућу, да је испроси и венчану себи приведе, поручила је по Павла, и док су људи пили донешену ракију, измакла се из куће. Нађе Павла код појате :

— Дошао је Илија по ме — вели му, када га распознаде у мраку.

— Чуо сам...

— Па ? ... Ти знаш да волим тебе, поведи ме собом, среће ми, ево ме са стопе, одмах... Хоћеш Павле?

— Не могу — одговори момче, премисљајућ, неће да ме жене прије војништва, веле : имаш се-стара, па не би добио дозволу за венчање, а бране се фратром, веле клео би и брецали би у звона, као да си умро...

— Није све тако — опази девојка... Твоји хоће да узмеш прђијашицу...

— Биће и тога код мојих ... али до мене није...

— С Богом, Павле !

— С Богом Цвијета ! — и растадоше се.

И растадоше се за дуго. Павле је пошао у војништво и вратио се. Па затим сваке године полазио је на радњу у туђи свет, само је зими код куће настајао. Тада није већ на Цвету мислио, јер за оно мало зимњих дана, полазаше прела, долазаху божићни свеци, беше студен, па није имао прилике састајати се са туђим женама. Али од када се оженио, не одлази више на рад, а оженити се, и преко воље, морао је, јер још коју годину, па га цуре не би хтеле ; он се тек оженио, а његови вршници већ деце имају. И Цвета је имала тада двоје деце и више их пазила на свога човека, како су комшинице говориле.

... Прво, иза Павлова венчања, лепо и распасано лето, када се спава у комшилуку и по пољима, где кога дан или ноћ затече, навуче Павла и Цвету на шалу. А једне вечери, обасјане месечином, наставши је саму код оваца на ражену стрњишту, тренем пробуди се у њему стара, успавана жеља за њом.

— Сама си код оваца — вели јој — и чуди се своме узбуђењу.

— Да, сама...

— А куд ти је Илија ?

— Бриге ме за њ.

— Што велиш ?

— Рекла сам.

— Да, бриге те, а што би без њега, кад си се на њ навадила.

— Лако, брате — па надода : имам троје деце као три јабуке...

Обоје ћути, а ноћ је шапатљива, обасјана ; из далека задоцнио славуј жељкује, око њих у трави цврче попци, један од осталих одваја се оштрим криком, слап над млиницом јаче шушти, јабланови у врима жаморе и њихове тамне сене дрхте. Павле се приближи :

— Цвето, сјећаш ли се нашега гоњања.

— Било па прошло...

— А да наставимо...

— Нема од тога користи...

— А ми се милујмо ! — рече он живо и обухвати је око паса.

— Пусти ме... зар сам ти ја боља од жене ?

— Јеси !

— Па што ме не поведе собом оне вечери.

— Нисам смио од оца, а жао ми бјеше.

— Жао ? Очију ти.

— Да !

Па је јаче к себи привуче :

— Шалимо се, — шапће јој, — и мишљу води је за собом, у заклоницу испод јабланова, међу трепереће дуге, тамне сене. А она се пушта и бесвесно за њим иде. Осећа сласт и ужива, као што

све уоколо упокојено ужива у шанатљивој ноћи ленога, распасаног лета...

Задњих дана тамновања, носећ воду, састадоше се на чесми.

Павле пажљиво, обазирући се, иде за њом, кад Цвета подметне вучију под точак, вели јој: Квасиш се...

Она се примаче да га чује, јер у шуму воде губи се његов глас.

— Одастасмо поштено »по закону«, како хтеде Илија... Још два дана.

— И право нам је... осрамотисмо се...

— Нека, ми ћемо радити као и до сада...

— Павле, ја сам одлучила...

— Што? — И ја сам одлучио сто пута, па која корист... Видиш, овога часа док се састасмо, понесе ме ум к теби као и увек. Бог зна шта је то, не знам, али чисто осећам како ми пламен удара уз образе... Поганлук, па ето, — заврши.

Преко пуне вучије вода се залева, а они још стоје.

— Гледај тамо згоде! — као пренувши се из мисли Павле, вели јој живо, и показује кретом руке, на оближњу шуму.

— Пусти, Павле, није вајде, пазе нас.

*

У понедељак пред подне, кад је Цвета имала изићи из тамнице, дошао је Илија у варош, чекао је пред вратима, па док су је пустили, пође к њој и поведе је за собом у крчму.

Жена упита за децу и за друге потребе у кући.

— Пиј, па ћемо кући — одговори он нестрпљиво. Али, осетивши вино и слушајући певање, дуже се задржи.

Домало униђе и Павле, долази из друге крчме; док га је Цвета угледала, раздрагана вином, понуди му своју пуну чашу, он је само к устима пренесе, па упита Илију, хоће ли с њиме испити, заједно, на душак, по једну. Илија ћути и гледа у земљу.

Крчмар зна за заваду, па наваљује на Илију да пије. И други људи нуткају да пије, иако нису знали зашто су завађени.

— Човјек сагријеши — вели крчмар, а да ко ће, ако неће човјек! А ваља и опростити један другоме...

Илија најпосле попусти и ћутке испи своју чашу.

Павле, испивши своју, седе до њега и наручи једну литру на свој рачун. Пијући његово вино, Илија осећа некакову тескобу у души, ужима се, — али како ће друкчије. Па вино и певање учинише своју, те он чисто према Павлу осети да је бољи, милостивији — помисли, да је он и онако извршио покору, па је боље помирити се. А ваљада и сам Павле увидео да је непоштено радно, и биће да га је закон освестио... И сада без срџбе и пакости гледа га пред собом. Али кад погледа на жену, на устима му је, да јој рекне да иду, но не може, устеже се — и даље пије.

— Пиј, Цвета! — вели јој и, кришом гледа је.

— Пијмо обоје! — прихвати жена.

— Дакако, пијте, па лијепо заједно кући, светује их Павле. — Да, заједно — настави. — Најбоље је тако, поштено... Па се не бој!... Свијет, као свијет, ко ће свијету уста запушити... А знаш, Илија — окрете се к њему — није било Бога ми онолико колико други диване, ненавидни, болан, тежачка наша пизма! Као веле: Илија стар, а жена му млада, па да их завадимо... Ајде, среће ти, шала, брате, све шала!... Је ли тако, Цвијета?

— Шала, а да што — једва дочека Цвета, осокољена Павловим речима.

— Срамота је, брате — вели Илија — и погледати на туђу жену... Нема шале... Где је то? — и ућута.

— Па пијмо, — нуди Павле — и наручи још једну литру.

У крчми је пијано, пева се, кричи и тетура. Неколико пијаних приступише к њима, расправљају живо о нечем, и хоће да с њима заметну разговор.

Тада се Илија, коме се од много беседа досадило, диже, плати рачун, и из крчме са женом изиђе.

Павле пожури, и стиже их у путу.

— Амо, брате Илија, ђаво однио и варош и вино; вино пије вино, па никад краја... Ајмо, Илија...

— Иди — вели му Цвета накресана — широка је цеста. Павле је погледа као у чуду: — Заједно ћемо, љепше је у друштву... А што си ми

ти задрта ? — вели јој као у шали, и обујми је око паса. Али жена, погледавши га кришом, измаче се.

И иду заједно. Илија је одгрнуо кабаницу с главе, раздраган је вином и жељом за женом, рекао би јој штогод, али га омета Павао, а жао му терати га од себе.

И жури путем, што боље може, мисли : обеселиће се деца мајци, и свима ноћашња, зимњаноћ биће лепша и топлија ; а њему, особито, преко начина ; помете га спавајућ сам ; залуду, друкчије је и слађе у двоје . . . и избебуха застаде : — Павле брате, иди ти ! — вели му, не гледајући у њ. — Пусти, човјече, хваташ души гријех ; има она дјецу, кућу . . .

— Ајде ти, Павле, — вели му и Цвета — и кришом, мигне на Илију.

А Павао пијан тетура се цестом ; на махове застаје и пита их као чуду — Што је, Цвијета, теби и Илији ?... шалили се, па што је у томе зла ; онако то другдје дође — наставља непрекидано — човјека понесе ум, па не може да издржи . . . Такав је човјек . . . баш као вријеме, видиш, јуче је дувала јужина, а данас струји сјеверац . . . Није то, болан, било из инада, не дао Бог ! Не би' ја, Илија, то учинио ни најгрђем душманину, а камо своме комшији . . . сувезнику . . .

— Иди ти својим путем — вели Илија уозбиљен, више но игда.

— Иди — понавља Цвета, и једнако Павлу на Илију мига.

— И сувезници смо — не да се разлогу Павле.

Илија најпослед, избебуха, обујми жену руком око паса и пожуре.

Павле, тетурајући, застаде и прислони се уза телеграфски стуб.

— Пијан је — опази Цвета.

— И ми се написмо... пусти га.

— Цвијета! — окрете се Илија жени, кад одмакоше неколико корачаја.

— Што је?

— Било па прошло, је ли?

— Не спомињи ми већ, чуваћу га се, очију ми, као налета... Срамота ради дјеце...

— И ради мене, Цвијета — опази он, и упиљи очима у њу, па понови: — И ради мене!... Што ти вали код мене? Све ти је у рукама: твоје је као и моје!... А, да, заборавих те питати: јеси ли давно с њиме...

— Пусти то... Ајдемо; ноћ је — и у ходу приљуби се боље уза њ.

— Ајдемо! — претрже мисли Илија. Студено је, налсжићеш добру ватру, огријаћемо се и одморити заједно. Ајдемо; — ноћ је!

Код детета на умору.

Др. Марко повратио се иза довршених наука у своје родно место као опћински лечник, пун живота и осећаја према родном крају ; а прожет успоменама из детињства и младићског доба, заносно поздрави своје живо море и све што га сећаше на оне, како их је он звао »идеалне дане«. Са свеучилишта вратио се отменији, сигурнији и свеснији себе — али, и са лаким проничним осмејком, који се често, ваљда и нехотице, појавља му на уснама, у разговору са својим сумештанима, и који осмејак, уз науку, беше и неопатице стекао боравећи у великоме свету.

Првих дана, у својим шетњама, сабираше свакојаке мисли и успомене, једна мимо све остале највише му се наметала — успомена на малу Катинку, његову рођакињу, која је сада супруга његова рођака господина Мариа, чиновника у месту. Беше на свеучилишту када је сазнао да се удала. То га не изненади, али ипак прегараше је неком особитом љубављу, јер успомена на њу беше се уврежила у душу му, ваљда из харности прама оним лепим данима које је с њоме провео у младости.

А занимала га је и с тога што је знао да није баш драговољно изабрала данашњега свога супруга, попустила је наговорима својих домаћих — а он јој се није никада чисто објаснио, — премда је тада само, мислећи на њу, о срећи маштао. — »Па ко зна када ће он довршити науке, ко зна хоће ли у љубави устрајати«. Посетивши их први пут нашао је супружнике заједно, привидно веселе и безбрижне; она се већ навикла на нови живот — помисли — опазивши како јој дуге трепавице подрхтавају, и осетивши при одласку, на својој, дрхтај њене ситне и меке руке.

Једнога поподнева на позив служавке, пожури њиховој кући да обиђе нагло разболевшег се јединца им. У соби, испуњеној светлошћу и сунцем поподневнога јесењег дана, затече госпођу Катинку где бди над својим чедом.

Око њене прикладне главе играло се сунце, а дете мирно гледаше у њу својим великим, благим очима.

— Фала ти, Марко, што си одмах дошао — дочека га она жељно и пружи му своју ситну руку... Ти си увек једнако добар!

— Дошао сам одговори он — с оним својим осмејком — но знам унапред да ти нећу бити од велике потребе... Биће која маленкост!...

— Да је среће да буде тако — одврати госпођа, очито мало забринута — и потанко, својим лаким гласом, поче причати стање болесниково.

Доктор приђе к њему, дете преплаши се, и

окренувши се на другу страну, заплаче. Он га лагано прихвати за било, и мајка се у то нагне и љубазно га понука да покаже језичак. Дете га, на њене молбе, показа и у исти мах насмеја се мајци у лице.

— Је ли Марко — рече она поуздано, охрабрена тим детињим осмејком — оздравиће чим брже...

— Да, да! — прихвати он размишљајући о нечем... Нема зла, али триба почети до сутра...

— Дакле нема зла! — понови она докторове речи и очекује од њега тачније објашњење.

— Ваља почети до сутра... Залуду је, не може се одмах болест означити... Али свакако надам се... и претрже говор.

После, ћутке, обоје стоје над дететом,дох их оно мирно гледа својим детињим, благим погледом. Госпођа прва разбије ћутање, упитавши га зашто к њима чешће не дође.

— Имам много посла — одговори он. — Па и нећу да сметам... А ћутим потребу да се с киме поразговорим... Већ сам се разуверио о много чем... Нисам се надао наћи оволико промена... Илечник прихвати згоду, да даде одушка своје незадовољству. И настави: — сусретам неке људе, Бог да чува... А онда као сети се, па да ублажи дојам својих речи, надода: — Можебит да се варам...

— И ја мислим да се вараш — прекиде га госпођа...

Па благо примети:

— Знаш, Марко, ти си се доста променио у ово.

задње вриме — бар се мени тако чини — и погледа га својим сјајним очима, у којима као да се зацарила детињска наивност, а које су очи доктора сетиле на очи малог јој болеснога јединца.

Он осети њен поглед на себи и пред њим први поникне и погледа на страну, па хтеде у одбрану нешто да рече, но она га предусрете својим лаким речима :

— Је ли да имам право ? — вели му, и, на пречац, једноставно, рече : — Збиља, мени се чини, ти блажени виши науци и избивања у великоме свиту узрочни су твојој промисли... Па надода одмах пријатељски : — Ма до мало снаћи ћеш се ти опет међу нама... Нећеш ближати од нас... Доктор не зна што да одговори. Осети да му се у душу овога часа увлачи нешто негдашње, топло и пријатно. Госпођа пође к детету, надвире се нада њ и пољуби га. Па се поврати до доктора и прислони уз прозор. Стоје тако једно до другогa прислоњени према светлости дана. Ћутке, загледавају се, њихови погледи постају живљи, љубопитнији и веселији. У тим погледима обоје осети да се запретани осећаји хоће да испоље. Најпре, устежући се, добацују по коју реч која их подсећа на разне нежне стварице и чедне састанке онога њихова доба, а што речју не кажу, захваћају мишљу, која се одваја и слободно лута, дозивајући им у памет оне слатке и сетне успомене.

Слушајући је како она наивно прва по пепелу тих њихових дана, доктор се подаде тим успоменама и чисто осећа да му је у души лакше, и осећа да га

оставља онај његов пронични осмејак, а и да из срца долази онај љубазни, онакав какав му се јављао за ране младости. — II, наједанпут, загрејан откри своју душу.

— Је ли, — узбуђен упита је — сићаш ли се оне силне јужине о божићним благоданима? Сићаш ли се да смо се једнога сутона тих дана нашли у твојој башти. Ја сам био пун утисака тога зимњег дана. У некој стрепњи и јези причао сам ти како се по пустим ратима налазе отпаци настрадала брода, како их људи ловe — и осуђивао сам их што их ловe; чинило ми се да тиме оскрвљују јадне утопљенике, јер ми се чинише да их гледам како грчевито прама крају пружају своје помодреле руке. Ти, под утиском мого причања, ухватила си ме за руку. У то, изненада, иза тамних облака показало се за час сунце, зраке му заиграше у хиљаде пламичака на валовима, а запад се обли црвенилом и неизрецивом свитлошћу, док је источна страна остала у тами... И гледали смо обоје на море — и ја сам силно осићао како наступа грдна зимња ноћ, а тискоба ме обузе свега... Сићаш ли се?

— Сићам се — одговори госпођа тихо, као у страху, и премишљајући рече за се: — Сићам се и липших дана.

Он је погледа, и учини му се да се присетно: — Мислиш на оно јутро?

— Да! — одговори она, и чисто јој живље заиграше сјајне очи.

— Које дивно јутро! Бях подранио, не знам.

зашто, али знам, да сам био узбуђен — та трчао сам весео крајем мора... Све уоколо бијаше ведро, само на веселој пучини око шкоља повлачила се мека, ситна магла, коју сунце, кад је грануло, обасу златним прашком... И тако — опет не знам како — нашао сам се покрај ваше баште испод дрвета. Мирисави борови певушили су у врима писму прољетна јутра. На први мах ниси ме опазила... Сићам се, да сам те неко време гледао између ружиних цбунова; ох! те руже — било их је: жутих, билих, црвених, ишараних, а све меснате, сочне, росом испране... гледах ти главу између тих ружа... Наједном си ме спазила гди вириш иза зида...

— Па сам ти дала један пупољак — прекиде га госпођа.

— Јест! — потврди он — и избебуха прекиде говор. Али се видело да низ мисли из онога доба није био прекинут, но он се уздржао да даље говори, премда је могао све да рече, јер су то били чедни састанци, чисти и ничим неоскврнути... Могао јој је да рече: како му се тада учинило да је онај даровани му пупољак својом сочношћу и руменилом сличан на њену црвену, тек мало узвраћену горњу усницу, и да је мирисао као што је све уоколо заједно с њоме, тога јутра, мирисало. Могао јој рећи како је тада само о њој мислио, како је сањајући по читаве дане, ходао поред мора, па опет најпосле нашао се код њене баште... и могао јој је набројити сијасет других чедних мисли и одлука.

Али се уздржа, и да сакрије своје мисли на-

стоји да му се на уснама покаже онај његов проници осмејак. Тако неко време стоје уз прозор, под дојмом тих успомена, њој су оне и сада миле, а ни он не може да им се отме, али сада, у одраслој доби, не може да нађе zgodних речи с којим би их могао испољити. Сазнајући истину, гледају на улицу и слушају кихот детињих гласова испод прозора, па и не осетише да је сутон наступао док не опазише како светлост најганих лампи на улици рве се са светлошћу јесењег дана. Тада наједном она се окрете, и као да се покајала што се упустила у разговор код болеснога јединца, приђе журко к њему и надвисивши се нада њ, тек га се дотакне уснама.

— Спава — шапне... Па се поуздано окрете доктору: — Је ли, Марко, да ће брзо оздравити?

— Хоће, хоће! — одврати он једнако замишљен. У то униђе служавка са најганом свећом у руци. За њом појави се и господин Марио.

Свукујући рукавице, срдачно поздрави доктора и упитавши га забринут што му се чини о болести детета, крене к постељи; госпођа га задржа: — Молим те, пусти, спава.

— Боље, боље! Нека отпочине... Знао сам...

— Али...

— Не спомињи ми то... Јадно наше дите! — уздахне господин Марио, и да сећањем на првога им умрвшега сина не ражалости своју супругу, преврне разговором.

— У послу сам — исприча се доктор и обећа да ће се сутра навратити . . . До виђења ! — поздрави.

— Адно, Марко ! — јаве се њих обоје, а господин Марио испрати га, гологлав, до на врх стуба.

*

Настајних дана детету је позлило грђе и нема сумње да је болест тешка. Три дана што се доктор к њему навраћа, гледа га у бризи са црном слутњом у души ; гледа му мајку испађену бесаницом. Оне наивне живе очи као да су нечим пустим превучене, а боја лица потамнила је, није већ онако јасна као подсутонска светлост што се расипље по пучини за бурнога зимњег дана — и наједанпут осети у себи велику самилост прама томе нежном створу коме у несрећи не може да помогне — и, у тој самилости, бледиле су успомене из оних истинских, младих дана.

— Ето, — потужи се му госпођа, сузним очима — последњих дана, бјах се смирила код овога мога малог . . . Бјах чак, некако прегорила оно прво дете гледајућ овога како се јача . . . А тешко ми је било . . . Бјах се приучила на овај живот ; све ради њега ! . . . па ? — и дрхтај горње уснице сузбије јој реч.

— Спаси ми га, Марко ! — изусти и спусти се на столицу до болесникова узглавља.

А лекар види очито смрт пред собом, види је у детињим разроким очима, и у тешком пригушеном дисању : очевидно трне се тај мали, њежни живот.

— Марко ! опет се јави она подигнувши главу, коју беше пригнула к детету. — Како долази живот јадан, тежак...

— Ваља се у животу свему надати, — треба се прегарати, и, сасвим, поуздано, ни нашта се не ослонити... — одврати он заокупљен својим мислима. Па се као трже, осетивши у себи сву тежину тих речи, и да их ублажи, настави : — Оздравиће можда, има још наде... Умири се...

— Оздравиће ! — понови она бесвесно ту реч, и ућута.

Доктор стоји тако над њом и над болесником, али за њега нема сумње да је дете на умору. Та слутња обузела је и сву породицу, јер пред сутон дођоше три госпође од родбине у црно одевене, у походе, а и господин Марио тога дана пожурно је из уреда.

Сви стоје окупљени око болесника ; осећају нешто тешко што ће сигурно надоћи и, у томе ишчекивању, пребиру своје мисли, пратећи очима сваки крет умирућега. И неко време нико ништа не говори ; а бледа сутонска светлост увлачи се у собу. Доктор примаче се к прозору и прислони уза засторе, гледа на море. Предзимњи северац што је јутрос днуо, разнио је облаке... Гледа у смежурано помодрилу пучину и у непознате барке, што сврћу у луку да се у њој заклоне испред олује ; и на махове до њега дошире оштри фијук удара ветра. Дође му у памет : — какови се осећаји будијаху у њему за оваквих дана у младости ; где су она тиха

слатка, меланхоличка маштања и нада у мирни приморски живот, где су оне његове наивне бесвесне жеље ?

Катинка се променила у стицајима свакидашњег живота. А он се променио, ваљда утицајем великога света и времена ; заоста се променио, јер како да он сада прама њој нема других осећаја осим — самилости. А још горе, неколико дана, онога поподнева уза њу, како се био загрејао за она времена и за негдашњу Катинку . . . И осетивши умирање, би му тешко. Одмаче се од прозора.

Гледа у тужна лица госпођа, у забринута супруга и на сатрвену изнемоглу мајку — и дође му да побегне од њих, да побегне од — смрти . . . И тога часа осети у себи неку меку, топлу милоту . . .

Осети живот још у напону и пун чежње, и ту чежњу не може да савлада никаква самилост ни саучешће за другим. И лепо осећа како на замрлим успоменама из своје младости носи му живот сијасет нових радосних нада, жеља, и мишљу смело хрли им у сусрет . . .

А дете умире. Доктор се силом отргне од својих мисли и приступи к њему. Оно лежи наузначице и полуотвореним, разроким очима гледа у нешто неодређено. Подсутоњска јасна светлост не може да надомести сјај његових очију, које се гасе. Нагне главу нада њ, да му чује дисање, а ослушкујући лагане куцаје, осети над собом мајку му.

— Тешко му је ! — измаче му се, не могавши никако да се отме сопственоме уверењу.

— Умире зар ? — јави се очајно мајка и изненада спусти се, као мртва, на колена до детињих ногу.

— Катинко ! — зовну господин Марио и похита жени ; а и госпође пожурише.

Доктор стоји над дететом и чека да смрт дође, и она сигурно долази. Ишчекујући је осећа да и његове успомене из младости умиру, деле се од њега, и он има снаге и воље да их прати на вечни починак . . .

Болесник је у последњим трзајима ; мајка се изненада трже и погледавши чедо у очи, безнадно рече : — Марко, он умире ! И то рекавши ухвати доктора за руку, као да од њега помоћи тражи.

Он осети дрхтај њене вреле руке — и погледавши у умрло дете, одмаче се, пође према прозору и загледа се у усколебано море.

На догледу мора.

Њезина младост беше исте среће као алојев цвет : процвати жељан сунца и живота, а у себи носи смрт. Али она сигурно на то није помислила, кад је као весело дете, румених јабучица, једнога дана, угледала један такав цвет, испред своје куће, што беше из реда осталих искочно и поносно своје лице према отворену мору показао, — а и она, док је прогледала, гледаше пред собом сјајну пучину, којој не беше краја. Још као дете беше гипка и лепа, па брзо из реда својих вршница издвоји се и упаде у очи сеоској деци.

Први осмех поклони своме јарану, што га већ неколико времена у срцу носи, а што га се беше зажелила, кад га је угледала у чопору сеоске деце, где из мора излази, да се осуши на врућему, скрипугљиву жалу, док је она с њеним вршницама, вирила на њих, скрућена иза оштрог алојевог лишћа и биће да јој је било дванаест година, кад се одвојила да га с нечим дарује, убере струк »мажуране« и цео дан носи га у недрима, а пред вече наставши момчуљка, поцрвени од стида, и испод руке даје му струк испред црквице, над морем, у пољу, у тамн морског

бора, што једнако у орај једнолично жамори. И он миришећи »мажурану« помисли на њена детиња недра и узбуђен, хтеде да јој нешто рекне, али она пожури путем.

Од тога дана дочекује се њих двоје свугде : код мора, у заклонцима, у пољу и у њеном винограду што је тик црквице над морем. И ти детињи састанци чисти су, невини и ничим неоскрвнути, а гдекада дешавају се код отворенога прозора, пред самим лицем пречисте девице, чијем светом имену посвећена је црквица.

Али Марко, јачајућ, подражен сочним и похотљивим причањем дораслих момака постајаше осетљивији прама њој, и за рана пробуди се у њему воља за ужитком и влашћу над њом. Она у његовим живим погледима и у његовој тренутној насртљивости осети да је вољан себи је подврћи, пак док би је ухватио за руке, стресла би се и истргла му се из руку.

И поред шале, милоште и наслућене страсти јачало је њих двоје прама отвореној недогледној пучини уз море и све то јаче осећало топли дрхтај живота у двоје...

.... Лети је Марко у сутон одлазио са друштвом »на срђеле«, а враћао се јутром рано. Ивка сваки пут дочекиваше бродницу, јер је с Марком у друштву и њен брат био. Док би је угледао онако сањиву на шкринутљиву жалу, у ведрини, сетно би се прошле ноћи, кад је она к њему у маштању долазила... Друштво бацивши мреже, искрцало би се

на самац шкољ, што је лежао у мору далеко неколико миља од копна; вечерали би, и онда полегали на просушену траву. Марко би се загледао у звезде и о њој мислећи, дуго у ноћи бдео. А биле су ноћи на шкољу мирне, топле, шапатљиве, са недогледном сањивом пучином, у којој се цело небо одбљескује а преко које редовито сваке ноћи буче и промиче брзи пароброд, осветљен сијасетом лампи. Марко се прене из маштања и гледа за њим, али пароброд, као да му се жури некамо, измиче све даље, док не замине, а за собом остави тек заваљану воду, која се часом одбија око хриди самца шкоља. И његови би осећаји тада јаче задрхтали и мисао га понела далеко, чак у Америку, за својим знанцима, који тамо сваке године полазе — али најпосле у памет дошла би Ивка и пресекла му раштркане мисли — и до мало, дремајући чинило му се, да пучина почиње да се креће, шкољ да с њоме плови некамо далеко, све даље и даље...

... Једне ноћи послужи их срећа, наловише срђела, као никада пре. Неколико пута преко ноћи бацаху мреже у море, и, и сваки пут, ваде их пуне. Пред зору кренуше пут краја. Ивка их чека на жалу, а кад брод пристаде, угледавши толику силу рибе, задиви се, и чисто дрхти од весеља.

Наредивши бродицу, друштво се прихвати посла. Из једне пећине над морем, где је увек влажно и око које једнако море крчоће, донеше бачвице. Ређајући и солићи рибу, љуте се, што им се неке срђеле, сјајне и свеже, измичу из руку као живо сребро.

А летно је јутро на чистом жалу, ноћу разблажено, сањиво, пријатно, — и ако сунце док се роди греје — одмах не допире до у дражицу, па се друштво, погледајући на њ жури, да их оно у послу не затече.

Марко је раздраган обилним ловом, весео је при послу — и погледа на Ивку. Рекао би јој хиљаду ствари, али се суздржава пред друштвом, а осећа се чисто расположен за разговор с њоме. Ивка пак причиња се невешта, као да је сасма послом заокупљена. Али једна иста мисао захваћа им душе, оне су им близу, па задовољни уживају у свакој речи и у сваком погледу, што га уз смех, кривошћом, добацују једно другоме... И задовољни и не опазише да летњи дан осваја и море и сеоце и дражицу, све док неко од друштва не осети вољу да руча. Марко изабере најједријих срђела, Ивка прикупи нешто сухарака, наложи огањ, и, домало, по жерави савијајући се и грчећи се, пеку се рибе. У светлости пуна дана плавичасти камен тек се замећује и лако обасјава Ивкino весело лице. Марко пође до броднице да донесе вина; ногавице је загрнуо све до кољена, а ноге му упадају у влажно жало и тешко их извлачи; он је вештији на мору но на земљи. Друштво, парећи прсте, вади из жеравице срђеле, залаже се весело, и залева их јаким острвским вином.

Мушки полегоше на жало, наузнак, подвигши руке испод главе; сунце пече, али њима виклим не смета његова жега, гологлави, разгађених прсију,

разговарају. Ивка се изује и пође да потражи шкољки, уздигнувши скуте, загази у чисто, бистро море. Марко пази за њом, види је како несигурно боса хода по песку, како јој се бокови пригибају и како јој се у мору ломе ноге, беље од жала; — нагло се диже и пође за њом. Девојка осећа да је иза ње, но неће да се окрене.

— Овде тражимо — вели јој, ухвативши је за руку. И њихове руке нађоше се у млакоме мору. Она не може своје да истргне, јер с другом придржава скуте, а он је чврсто држи и стискајућ јој руку у дну, у жалу, шали се и смеје. И пустивши јој руку полива је морем; она поникне и жмири, као да се боји његова погледа, или јакости сунчеве спетлости. А кад Марко сретно нађе прву шкољку кликта од веселја. Диже је у вис. »Гледај је! — вели јој — како је плаветна, бистра«! — и из ње се просу неколико ваши, и у сунцу засјаше у дугиним бојама.

— Је ли отворена? — упита девојка.

— А да! нећу ја отворених, чиста је, као кремен!
— одврати он живо.

Ивка се одважи и полети да му је отме из руке. Али је он држи високо у једној руци, а другом је у часу обухвати око паса. Девојка се отима, пусти скуте, и коса јој се просу, а очима не зна куд ће. А он је весео, и смеје се њеној невештини, и, у исти час, осети њене власи, како га голицају по лицу и сав живот како јој дрхти у руци му. И осећа своју надмоћ над њом, и осећа јаку жегу

сунца пунога летнога дана и мирис мора и слободу неограниченога простора, па у заносу, пустивши је, вели јој : — Шта ти је, шта си се сневесила ? А погледај на мене, видиш, припливао би ово море и тебе би понио на себи, и не би се уморио ! . . .

Па чувши хуку изнад себе, окрете се : — Ха ! ено вапора, гледај како одмиче, тај ће ме једном понети далеко у Америку. Хоће, сриће ми ! Хоћеш ти са мном ?

И идући за њом по жалу једнако је пита : били с њиме пошла тамо, далеко, у туђи свет . . .

. . . Лето је прошло и осећа се јесен. Јаматва у винограду код мора пролази весело : дани су кратки, топли и сити. Тргачи с тргачицама шале се и безбрижно смеју, а у том весељу Марко и Ивка одвојити су, и, погледајућ једно на друго, равумеју се — а около њих, док око допире, све је засићено спокојством и безбригом — нешто што се спрема да се одмори. Али једне јесени док је весела јаматва прошла и нестало и последњих паљетака у винограду, њега позваше »на море«, у војнике.

Пре одласка потражи је код црквице. Док је угледао у винограду, приђе слободно к њој.

Стоји једно до другог у плаветној ведрини, бистрога, јесењег дана, а пред њима пучина сјаји се у сунцу ; осека је, па се море повукло, и чисти, влажан песак одбљескује се. По винограду већ се назрева по који лист засићен бакарастом бојом, море тамније, ипак бистрије но лети.

— Још три дана — рекне јој сасма просто, дошавши к њој том мишљу.

— Нећеш сам тамо — одврати девојка, само да нешто рекне, а гласом што се као кидао од ње.

— Што те брига за друге? — добаџи Марко, и ако је пазно њен очити немир.

Па, смисливши се, смело је ухвати за руку и поведе за собом до пред црквицу.

Часом ћуте и гледају пред собом треперећу пучину. А кад он осети дрхтај њене руке, рече: — Ко зна куд ћу свитом путовати? — и погледа неодређено преко мора.

— Пиши оцу гдицад.

— А теби?

— Ја не знам штити...

— Па кад не знаш, одмах ћу ти рећи: чекај ме док се не повратим. Хоћеш? — занатли Марко.

— Хоћу!

И девојка, у његову јаком загрљају, дрхти од узбуђења, и нема за неко време снаге да се отме — али сетивши се, да је код црквице »Блажене Госпе«, напре све силе и истрже се.

— Марко, гришимо — вели скрушеним гласом и, клекнувши на црквене камене стубе, крстећи се, пољуби их три пута.

... Иза Маркова одласка, прва жеља Ивкина беше да добије од њега коју вест, писану његовом руком; то би за њу био сигуран знак његове љубави — и она након мало времена то и дочека. Стиже на њено име »илустрована дописница« са на-

сликаним срцем прободеним стрелицом. Поздравља лепо њу и мајку јој, а од осталогa : нити се фали, нити се јада. Ту дописницу прочитао јој је млади жупник, што беше тек дошао у њихово село ; а говорило се, да је био одређен за њихову жупу, да на чистом ваздуху, код мора, међу боровима, опорави нарушено здравље.

Примивши дописницу беше узбуђена, али се није стидила, а сутрадан пожури у варош да купи другу дописницу, па да му узврати поздрав. Путем одлучи, да јој поздрав напише млади жупник — и онако поштански сандук причвршћен је на зиду жупске куће.

— Купила сам дописницу — показујућ је, вели му одмах с врата — молим вас да на њој напишете ми поздрав за Марка — ма ништа друго него поздрав : ево овде — вели му, и показа руком испод цвета.

Девојка изговара бистро, не устежућ се нимало, па се жупник чуди њеној наивности. И на-смијавши се, приупита што ће да напише, јер је он невешт оваковим стварима.

— Само поздрав — понови девојка одлучно.

Па кад је изашла вани и турила дописницу у поштански сандук, осети се спокојна и лака, помисли : — Знаће Марко да га се сећам.

... Отсле у селу пролажаху јој дани једнолично као и до сада ; зима јој је прошла неприметљиво, купећи и чешући дању маслине — а дани студени и кратки, сунце, рекао би, скањива се, па се жељно

ишчекива вече, да се уз ватру прели. У лету пак дању се по подне спава слатко уз пирење свежега маестрала, а ноћу кад море утиша, лове се срђеле. Марко у писму пита оца је ли лов обилат, а друге године јавља им да се укрцао на »краљев брод« за далеко ; поздравља у писму Ивку, и обзнањује их, да му не пишу, док им се опет не јави, јер ко зна где ће брод отпловити.

Ивка га сада замишља као путника на великоме броду, како плови по широкоме мору, по непознатим крајевима, за које није никада чула, и које не може памећу ни да замисли. А када пред собом на пучини угледа гдекад пароброд како одмиче, прати га дуго очима, а кад јој га с вида нестане у широкоме мору, туга је спопаде, и тога целог дана носи Марка у својој души. . .

Некако треће године иза растанка, зими, девојка покисне у пољу, и разболи се.

Спопала је велика ватра и избаци нешто крви, па мајка јој, забринувши се, позове жупника да је походи и да се с њиме посаветује. Жупник нареди да се дозове леџник, а, уз то, да се добро чува. Он је изишао из куће узбуђен ; чињаше му се, да је Ивкина болест слична његовој ; њему леџници мало помогоше, а надао се да ће му у овоме крају засићеном светлошћу, свежим зраком и мирисом борови и мора бити боље — па ето чини му се да и његова болест не креће на боље — и судбина девојке живо га интересује. Кроз време њене болести долажаше он к њој задихан и ознојен са шетње

уздуж морских рата и по странама; труднo се, мислећ да ће му то здрављу помоћи. Па би сеo уз ватру, да се не прехлади, и ослушкиваo дување студенога ветра, и тога часа осећаo се угодно код огњишта мале породице, уз девојку, брата јој и мајку. (Домаћина није било, он је погинуо негде на мору).

Дон Пијерo посматра вечерас, грејући се, Ивкино лице, а девојка као да хоће да се одбрани од његова упитљива погледа, несвесно упита га, да ли је још болестан.

— Јесам — потврди он, и замишљен надода: Чини ми се да смо једне среће!

— Мени је пуно боље — одврати девојка, очито у бризи због његових последњих речи.

Знала је добро, што у селу говоре о болести жупника; одмах након неколико дана прогласише га »јетикавим«, — да, говорило се, дошао је код нас умрети, па како да је она његове среће?...

И обузета слутњом и сумњом да болује од исте болести, устрне и, са особитом помњом, посматраше младога жупника пламеном обливена, и хтеде да га прозре до у душу, да се увери, да је он опасније болестан од ње. Па када, посматрајућ га, поглед јој падне на његове, дугачке, истанчале прсти, што се сада грче прама ватри и испаћено, окошчато лице — умирн се, уверавајућ саму себе, да је она прама њему чисто здрава — и, у тој мисли, диже се и прохода по кући.

Али када је жупник пошао, још дуго је код

ватре о њему мислила, у мислима поређива га са Марком, јаким и здравим, па га од срца, пуна са-милости, сажаљује...

... Под пролеће, Ивка се опоравила; док је могла из куће изићи, прва јој је брига беше да у пољу по заклоницама потражи првих љубица да их понесе на поклон »блаженој госпи«.

Код жупника пође да узме кључ од црквице, нађе га заваљена где нешто чита. Жупник се подиже и чисто се зачуди.

— Оздравила си? вели јој.

— А да како сте Ви?

— Видиш, увек једнако — и насмеја се, неким сетним осмејком, па ућута.

— Дошла сам по кључ — рече девојка, — поћи ћу ка црквици...

— Иди, иди! трије се он из мисли, — узми га...

Ивка мислећи на жупника, изађе из куће ожа-лошћена, али путем прама мору, помало, осећаја сете нестаје, и обузима је неко наивно спокојство, а у пољу прама мору осети се лака, мирна као да је јуче на свет дошла.

У ходу као да се свему чуди; чини јој се да је алојево лишће, уз пут, оштрије и зеленије него је било до сада — и сети се онога големога срца што је било насликано на дописници Марковој, — стрелица је сличила алојеву листу...

Нађе заклоњених љубица, чуди се, како њихов мирис пријања на руке јој, које сада лагано миришу,

а цијук птичице, што прхну из грма, дирну је осетљиво — па се трзну и гледа уоколо...

Набравши љубица, савије их у венчић и пође прама црквици. Настоји да мисли скрене на »блажену госпу« да чиста дође пред њено лице. Али, у те мисли, бесвесно меша се Марко, јак и здрав, и његова момачка снага кад јој дође у памет, чисто, као да оскрвљује њену смерност и побожност и за час подаде се у души сасма његовој вољи, и он јој се намеће, па девојку обузима латана сета — и подвргава се.

Али пред црквицом, Ивка се освести и ослободи од напасних мисли. Пред њом је непрегледно мирно море, засићено живим бојама, осветљено доподневним, пролетним сунцем, трепери и игра се као безазлено дете. Док око допире по њему ништа не плови, на њему и уоколо њега све је свеже, светло и весело. И саме морске борове светлост је освојила, и истиснула из њихових грана тамне, плаветне сене.

Девојка стоји у сунцу и скрушава се; хоће да чиста дође пред олтар. Па када се вал проспе изнебуха по жалу, и враћајући се закотрља песак и борови над њом зајаморе — униће у црквицу. С њоме уђе кроз врата и млаз сунца и проспе се до олтара и црквица учини јој се много светлија и веселија, него кад она с поља у њу кроз прозорчић гледа. Тада једва у њој може назрети прилику »мајке божје« и кандилоце, што пред њом мирно трепери, а сада ето је пред њом насмејане, рекао

би проговориће. . . И приђе к икони, чиста, неоскврута, и кити је девичанском смерношћу, — а плаветне љубице лепо пристају њеном црномањастом лицу, осветљену влажном меком, уљеном светлосту — и, црквица њима замирише.

Девојка веселим срцем клекне преда њу, на олтар ; у молитви сети се сеога покојнога оца, болеснога жупника и Марка, што светом лута. . . Па изишавши на поље, осети се чиста, лагана и мирна у души као никада досле. А у сеоцу горе под брдом звони подне. Девојка раздрагана молитвом, дохвати за коноп и зазвони ; звук звонцета весело одговара горњему, и оба скупа поздрављају ведри, наслућени пролетни дан. . .

. . . Жупнику је изненада позлило, — а пролетни дани долазили су све лепши и светлији : залежао се, па никуда из постеле.

Стари му отац довео је к њему два лечника, да га прегледају, и оба једнодушно изјавише, да му може само природа помоћи — и ништа друго ; дошао је изнебуха и жупник из окрајнога села да га с Богом нареди.

Ивка је с особитом стрепњом у души пратила његову болест, сећала се његових речи, »да су исте среће«, изречених зими код огњишта, али те речи нису је плашиле, она се осећа потпуно здрава — жалијаше од свега срца доброга свога исповедника. Једнога топлога поподнева, походивши га, Ивки се учини да је болесник упитљиво гледа, да му очи јако горе и, да су му светлије но обично.

— Слаб сам — рече уз лаки осмејак као за се, желио би' оздравити. . . Ах, како би' радо желио сунчати се ! . . .

Сестра му донесе китицу љубица : он је дохвати дрхтавом, истанчалом руком : — Јако миришу — опази, и надода : — Да ми их је набрати, много, много ! . . . посуо би њима цилу кућу. . . Де, Ивко, отвори прозор. . .

Девојка послуша ; млаз пролетног сунца, проспе се по соби и трепери над болесником. . .

— Привећ је свитлости — јави се жупник, и надода, као у шали, — зло је кад не могу свитлости поднити. . . — и ућута. . .

Девојке стоје прислоњене уз ошкринути прозор и гледају напоље ; на махове чује се звука мотика из оближњег винограда, и кихот копачких гласова, раздраганих вином, умором и топлотом.

Ивка сврне поглед на болесника, он лежи на узнаице подвитих руку испод главе — и гледа је упитљивим погледом у коме чудна ватра гори.

— Ах, како има бити липо вани у сунцу, чујем јачу звуку мотика. . . и пивају, ох, они живе, живе. . . и натегом хтеде да се издигне, но снага га издаје. . .

Ивка угледа сузе у његовим очима и још чуднију ватру у њима, па не могавши издржати његова погледа ; овлажених очију изиђе из собе. . .

Сутра у јутру иза »Здраве Марије« мртвачко брецање звона пробуди Ивку. — »Оно сигурно јавља жупникову смрт« — помисли са зебњом у души. Па кад пожури жупниковој кући, нађе сестру

му јецајући : — Издахнуо је као птић — вели јој у сузама.

Много света дошло је у кућу да сажали смрт младога живота, али нико није осетио толико туге као Ивка ; она је била потресена тако, да није могла издржати у кући, није смела ни видети га мртва, па изишавши из куће напоље, у пуни пролетни дан, није могла да истисне из можданог утисак смрти, ни расипни сјај заигралих, треперећих пучине у првом пролетном маестралу, ни шум борова над морем, ни сама прилика »Мајке божје«, којој је она пожурила да се помоли за душу покојника.

*

Марко се повратио из војништва у очи једне недеље за јаматвом. Дочекао га отац у граду и дотерао на мазги синовљеве ствари. У путу пао је разговор и на Ивку. — Болесна је, рече стари, и, чисто ти кажем, није за те.

Марка очева вест није изненадила : један пријатељ из села већ му је био писао да ће Ивка поћи за трагом жупниковим, биће исте среће као и он. Па Марко и не слуша оца, прошао је светом и собом о животу донио утиске бистре и јаке ; он зна што има сада да ради. И, док га отац светује и казује како се сада друкчије живе, он мисли о себи и о Ивци ; љубопитан је што се с њоме догодило и је ли баш болесна. Али ипак што се више кући приближује, на видику села, шуме и морских голних рата, савлађују га утисци из детињства и младости, и за час практичне мисли понесене из света

попустише раздраганом срцу — и осети жељу да пађе Ивку онакову, какову је оставио на растанку. Али Ивка у последње време ослабила је на очиглед; често гледа се у зрцало са стрепњом у души, настоји да саму себе превари; теши се младошћу, али све узалуд, види и сама да није здравља као пре, и сумња и слутња да је тешко болесна копка је непрестано, и мисао јој се на махове силом намеће да би могла бити жупникове среће.

А зна да ће Марко брзо доћи, па се не предаје, већ силом ради кућне и пољске послове. И силећ се силази лети к мору на дочек брату, што се враћао са лова срђела, и у јаматви носијаше тешку кошару грсжђа. Но све то није помогло, дапаче ослаби још грђе — и беше јој силно тешко кад једном изнебуха, у винограду, пријатељица Јелка, чудећи се, рече јој у лице, да врло зло изгледа. — Бледа си и упалих образа — вели јој, сажаљујући је. И свет је жали, а она те гласове слуша, и нагађа о њима, и мисао и црв болести једнако је подгриза. . .

Марко је дошао у село под ноћ; те вечери остао је код куће и поздравио се само са онима, који су га дошли походити. Ивка га је спазила у сутопу кад је стигао у село, али од великога узбуђења није му дошла у сусрет, већ се заклонила да се с њиме не сукоби изненада. Те ноћи, док се пробудила, синио јој је он пред очима у војничком, морнарском оделу, и умрла је у свануће, и већ само на њ мисли.

Пред »велику мису« бануо је Марко изненада у кућу ; весело је поздрави. Девојка чисто обезуми, а он лепо узе сточић и седе до ње, као да је то сваки дан вичац да ради.

Ивка на први мах, стренећ, слуша његов јаки глас и гледа га ојачала и слободна пред собом, па када он, насмејан, подаде се говору и сећању на детиње и младе дане, осети се и девојка мирнијом и прибранијом, и смирена пође с њиме »на велику мису«. На улазу у цркву понуди јој младић својом шаком благословене водице, а то је знак, да је она очито његова.

Три дана Марко у »војничком оделу« хода селом и пољем. Тако одевен дошао је к Ивци у виноград задовољан, јер девојка добро изгледа, није болесна као што се говорило : припаљује и пуши цигару и испрело се испред ње. А кад их је подне у говору затекло, он на звук звона из села није се прекрстио, нити је скинуо с главе своје војничке капе, обшивене црном врпцом, на којој се сјаје златна слова, већ даље пуши цигару...

— Прикрсти се, вели му девојка, зграњавајући се — па иди на поклон »блаженој Госпи«...

— У свету живи се и без тога добро — одговори он равнодушно смешећи се...

Али према њој сада, када се повратио из војништва, бијаше све насртљивији, а што не би, кад и онако намерава чим пре венчати се. Па све једно, пре или касније, бити ће његова. И повешће је собом у Америку што брже, јер му се све у селу чини

ситно, и она је ситна, али ипак, она му је драга, и жељан је онако ситну себи подврћи...

... За кишних, јужних дана девојка срећива ствари за удају, хиљаду мисли навиру јој у мождане; далеко је та Америка, чак преко мора, — и буде се њени осећаји, везани с пољем, морем и селом, али кад из тих осећаја издвоји се Марко, чисто, трнећи у сласти, мисли на њ и на себе, здружене, далеко настањене у свету. И залуду се девојка крсти да је, док се не венчају, Блажена Госпа ослободи од страсних мисли, навиру оне силнице да је освоје.

Данас је сама у кући, а јужина силно се раздувала, па је девојку, мислећи на Марка, угодна сета посвема захватила. Слуша ударање таласа о хриди и жамор борових затресених грана — и маштајући мисли једнако на њ. Па ипак кад је к њој дошао скоро га се поплашила.

Одмах испред његова погледа поникне, а он слободан посматра је и држи за руку. Ћутећ седе једно до другог; не мари им се, што капци прозора на махове лупају о зид, и што је у соби час тамније час светлије, према томе, како се сунце, иза облака помолн или заклони. Гледајући је, њему долази мисао да је обухвати па понесе као дете, ван куће, у пусте заклонице код мора...

Девојка је узбуђена, стрепи од страха, кад осети у себи, како млаз грешних страсти разлева се животом, и носи је негде далеко, где се у љу-

бави ужива и где нема поборе ни бриге свакидањег живота...

И његове речи, што као да долазе с ветром, из далека, савлађују је и нема снаге да се отме из његова загрљаја.

— Поћи ћемо далеко вели јој — живећемо сами, ја ћу за тројицу радити, а ти ћеш бити утиха ми и моја госпођа... и све изговара раскидано и страшно... А девојка слушајући га као да је занемила: није викла његовој слаткој беседи, обично је опоран и насртљив... и заноси се мишљу, да се поправио, покорно, и у души на томе зафали Мајци Божјој.

Али он не може да се савлада. Мора да је себи посвема подвргне, да јој отме оно што јој је најмилије... и ради ње, јер је воли, бори се разумом проти саму себи, проти својој мушкој вољи, али свеједно страст надвлада, па кад је он јаче к себи привине, девојка, погледавши га у очи, у којима сјаше и владаше жеља и страст за уништењем, трже се да му се истргне из наручја. Њега то јаче најари, па је диже у наручја.

— Пусти ме — једва каза Ивка, и јаче настави: — Не убијај ме!... умрла би кад би згрешила... и изнебуха заклинти из све душе: — »Мајко Божја! смилуј ми се!«...

Он је држи у наручју и види, како девојка нема већ снаге ни да се макне, и гледа, како јој образи бледе, па румене, као окрајци неба у цик-

пуће над морем . . . и, изненада, великодушно положи је на столицу. Девојка заплаче од милоште и сигурна његове чисте љубави, диже се и, својеволјно, први га пут пољуби.

Ноћу и сутрадан јутро је јаче беснило. Рано у јутро неко из села угледао је у мору око рата остатак настрадала брода. Часом просу се селом о томе глас, па чељад пожури с конопима и дугим коцима к мору. И Марко је међу њима, гледа по-мамне валове, да што уочи, што вреди, да крају приведе. Некоје женскиње заклониле се иза црквице, а људи се поређали, испод хриди, на жалу, докле валови не допиру. По подне мислило се, да ће ветар попустити — па људи чекају; у мору ви-деће се ствари боље, али све заман, ветар не пре-стаје, већ се јаче напиње. И не чује се већ жамор ватресених маслинових грана, ни особити звук мор-ских борова — све се слило у силну хуку, што бесни простором, само из те хуке издваја се једно-лично котрљање песка, што га валови, пред собом и за собом силом по дрази извлаче. И како се та-ласи по мору гоне, онако небом не стижући се лете облаци, а сене, као поплашене немани, срћу по голим висовима и пустим ратима задртним у море... Марко гледа борбу таласа са хридима, — гледа како бесне запењени валови, и немилосрдно, бес-весно насрћу и, прштећи се о хриди, немоћно се натраг враћају, губећ се у другим, у помоћ на-дошлим, да наставе непрекидну, љуту борбу — и заглушен хуком и опојен том борбом, његова мисао,

као насртљиви галеб, издваја се и заноси, далеко и високо. . .

И, заносећи се, спази читав сплав греда — Ено га ! — повика — да се зна да је он први уочио, и полети пустим ратом к отвореној пучини. За њим полетише други момци. . . Ено Марка гологлава у морнарској кошуљи, помета на хриди, с ужетом у руци, чека згоду, да запне сплав. . . Око њега валови прште и бесне, као да хоће да га захвате, а на махове сплав сагнат силом удара о чврсте хриди, и ти ударци чују се у хуци, оделито, и падају на душу као ударци груди земље, када падају на мртвачки сандук у дубокој гробници. . .

Ивка не губи Марка с вида и дрхти од пуста страха, а кад звоно над црквицом затресено силом ветра брецне, жацне је његов звук, и нешто силно тишти је у грудима. . . А кад се увери, да је опасност прошла, и види Марка како се поносито, враћа, пошто је сплав ужетом причврстио о хриди — пожури на жало, да је близу њега и да му глас чује.

— Мокар си — шапне му — само да нешто рекне. — Нисам до коже — осврне се он на њу, и даље разговара с људима о вредности сплава и о настрадаломе броду.

Спушта се ноћ, страшне кржаве приказе запада замиру пред првим сутоном што је већ пао по земљи, а по мало осваја и пучину; чељад се разилази мишљу : ко зна чији је настрадали брод ?

Ивка и Марко код црквице стадоше. Он извади

из њедара морнарску капу и стави је на главу, а она клече, с другим женама, на црквине камене стубове, да се помоли за непознате утопљенике.

Он не моли, не скрушава се, осећа се јачи но обично, заноси га олуја, и носи му мисао далеко преко мора, у Америку, где се силан новац добива и где се слободно живи. И није друге, помисли, треба да се одмах женим и пођем где сам наменио — и у тој мисли смионо слуша олују и гледа у усколебану пучину.

А девојка пред црквицом скрушено се моли, и молећ у души једнако стрепи због нечега неодређенога, а ипак страховитог... а звоно, на махове, затресено силом ветра брецне...

... За олујом надошла су лоша зимиња времена код мора. Северац им над главом дува, а они заклоњени на жалу држе се за руку; он је слободно води где хоће, подвргла се његовој вољи, а и мора, јер до мало времена венчати ће се. Али Марко је и великодушно штеди и чисто ужива, што зна да је неоскрвнута и чиста — и ужива посматрајући је кад је у лице гледа, како мења боју, као море кад се у њему лаке сене одразују — и савладана поникне и угнба се пред његовим мушким погледом.

... Али ведрих ноћи, у којима и код мора смрзава, ујутру, као обично, Пивка не устаде из постеље, и залуду је Марко ишчекује на раскршћу куда се к мору креће. Како дан осваја девојци је грђе, и наступи бацање крви, па брат јој пожури у град да доводе лекара. Док је лекар помњиво пре-

гледа, Марко седи уз ватру, замишљен и невесео : не зна шта ће бити, а копка га сумња да нема се добру надати, јер у селу већ говоре да ће Ивка поћи за трагом младога жупника, и у тој мисли ишчекује лекара, да из његових уста сазна праву истину. Али лекар га ни најмање не утеши, вели му : девојка је тешко болесна и не хтевши даље говорити, остави га сама на вратима од куће.

Девојка једнако побољева и лекови јој не помажу. Изгубила је и снагу, па ипак теши се кад кроз прозор угледа сунце ; »доћи ће пролеће«. — мисли, и та је мисао подржава. И отима се, кад је Марко код ње, и хтела би се дићи, али је снага издаје и она, с осмејком на бледим уснама, хоће да забади своју немоћ.

Ивка се дуго залежала, па помало захвата је сумња, и нема снаге да сумњу од себе одбади. Једне ноћи она је у сну лепо видела младога жупника са очима у којим чудна ватра гори, и са дугачким истанчалим претима на рукама, које пред њим непомично леже као у мрца — и вели јој : — Једне смо среће ! . . . Девојка пробуди се с тугом у души и, дохвативши огледало са стоца, у свануће, загледа се у њ, и, угледавши у њему себе бледу и испашену, не може да уздржи сузе, заплаче и, јецајућ, вели мајци :

— Умрећу као и он.

— Ко ти је на памети . . .

— Млади жупник . . . изговори девојка и заћута.

И мајка, изненађена, на први мах, не налази речи да је утеши, а Ивки злобна мисао једнако се навраћа, и не може да је из можданог истисне — и собом носи бол, што стеже у грудима и нагони на плач. Марко, као и село, већ је на чисту која болест девојку поткопава, жао му је, али њој нема од тога користи, а он мора у Америку, пријатељ му од тамо пише, да је сада најбоља згода.

Тешко му је оставити девојку, младост га за њом стеже, али испред ње искаче и одваја се он сам — главом... И што ће му болесна жена, њему који замислише жену здраву и веселу, потребну за васићење мушкога нагона и рађање деце, да се ватра у кући не утрне с њиме, и да зна за кога ће у Америци радити и стицати. Па ипак он је тако волио да му се чинише још недавно, да ће бити права жена; беше глупка у животу, да си је могао као срп савити, живих очију, лака осмеха и, чинише му се, здрава, па не може да се начуди, како је часом болест срвала тако жестоко, да већ за њу није удаја. И није друге, мора с њоме да се раскрсти, треба да јој то каже.

Том мишљу гоњен, пође к њој.

— Ивка, је ли ти лакше — пита је, заставши над болесницом. А она, као и увек. одговори: биће, биће... и гледа га као да од његове снаге тражи изгубљено здравље, и с тим хоће да сакрије убеђење, које је обузима сваки пут, кад чује над собом његов јаки глас.

И, разабравши се, настави : — Липо је данас, осића се пролиће . . . Молим те, отвори прозор . . .

У собу, кроз отворени прозор, уније млаз сунца и трепери над постељом ; девојка се надигне и седећи гледа на поље. Часом обоје ћуте, сабирајући своје одељите мисли.

Марко пође к прозору : — Ено, вели, рибари на рату вуку мрежу, много их је, згрбили се потежући. Он то говори, али главна мисао ради које је дошао не да му мира, мора да јој рекне шта га тишти, али како да јој рече ?

— Марко, у што си се загледао ? — запита га девојка.

— Гледам у сунце — насмеја се, преко воље, Марко.

— Ха ! ено далеко на мору »вапора« — трзне се изнебуха ; гле како нагло газн, силан дим суче се за њим, а море се сјаји у сунцу . . . И окрете се прама девојци, и нагло рече :

— Дошао сам, да се с тобом опростим . . . идем чак у Америку.

— У Америку ?

— Да, не могу даље издржати . . . Ти си болесна . . .

— Оздравићу . . .

— Нека те Бог услиша, али ја не могу даље чекати . . .

Његове речи падају девојци на душу, као остацн настрадала брода кад гоњени валом ударају

о морске хриди, на први мах обезуми, а после горко зарида.

— Марко, ти ме остављаш!... — рече раскиданим гласом девојка и грчевити плач одузе јој реч...

— Морам Ивко! — изговори он одлучно. Не могу ради тебе убити себе и своју младост. Морам ићи, на то ме гони моја воља, којој се не могу оприти... С Богом, Ивка, и опрости... — и, угледавши мајку где долази, нагло изађе из куће.

— Мајко моја! — зајеца девојка и, сакушавши сву своју снагу, диже се из постеље и притрча прозору:

— Ено га — вели жури се својој кући... Мајко моја!

Мајка је обујми око паса и тепа јој мајчине речи, али девојка једнако јеца... — Препоручи се »Мајци Божјој« — каза мајка.

— Да, никоме другоме, него Мајци Божјој — завапи девојка, и, изненадно преобразивши се у лицу, рече: — Теби, Причиста Дивице, завитујем моју младост... Теби, Краљице Дивица!...

Дед.

Онога часа млади Петар беше се загледао у јато ждралова што крештаху високо над њим у натуштеноме ваздуху, а отац Илија и старији брат Вељко прекапаху до њих у кршу. Док Петар очима пратијаше јато и чисто жалећи их мишљаше: куда ће они, Бого мој, под зиму — зовну га лугар. Петар се изненади и уздрхта угледавши своју краву у лугаревим рукама и до ње шумара, онога туђега господина, како га око границе зваху. Али нема друге — смисли се — и пође к њима.

— Пазарно си јутрос! — подругује се шумар, плав, угојен човек.

А дете обезумљено, подиже капу са свога чистога чела, опвиченог кудравам, враном косом и гледа својим милокрвним, тамним очима у страну, па пзмуча: — Није, господине, прешла међе...

— Ено међе — вели шумар и показа кретом руке на порушене циљеве.

Петар пође неколико корачаја натрашке, па махом окренувши се, пожури у дочић к оцу. Отац чувши о чему се ради, опсова нешто крупно, узе гуњац с гомиле и, не рекавши речи, оде ка шумару.

Клапци часом гледају за оцем, а изгубивши га с вида ражале се. Вељко прекори брата што није на краву боље припазио.

— Зар сам ја крив, што је тамо боља паша, на крава срне као поамна. А и боље је да крава попасе траву већ да сагњије — брани се Петар. Па, смисливши се, додаде : — Што ће сада дјед ? . . . он је ово посљедње вријеме само о вареници живио.

— Ражалиће се кад чује — одговори Вељко. — Ја му нећу нипошто прео јавити што се догоди. Па, погледавши уоколо, опази : — Нећемо моћи у кршу задуго остати, јер вријеме пријети.

Дуну, изнебуха, јак саганак ветра. Диже суво лишће са земље и са закржљалих цбунова, замеће се с њиме, и, уз језиво шуштање, заноси га у заклонице између сурих кукова, из чијих процена стрши острица трава, једина зимња овчија и говедска храна ; и њу удар ветра повија к земљи. Круне брдина, са вишим и нижим, облим и шиљастим висовима, пуним снега, испред тамних облака, боље синуше белином : испод њих стара погнута дрвета, подекојим бакарастим листом једва се назиру поред сурих литица у чије дражице и провалије увукао се зелени бор, јак, пун, издржљив, вредан да пркоси олуји и снегу . . .

Деца, ојађена за оцем и кравом, бутке гледају уоколо, а брижна сличе једно на друго, као две кришке преполовљене јабуке. А кад ветар јаче дуну, осетивши студен, пожуреше да сврате оно нешто преостала ситна и крупна блага.

Слегавши у дражицу са стоком, наложише ватру испод сладунова храстова дрвета. Вељко прикупи прегршт здрава сладунова жира, запрета га у ватри, и, док се олуја спрема, чекају да се жир испече, па да се с њиме за ручак заложу.

Илија Вулић пође са лугаром у варош по шумарову налогу. Иде за својом кравом да је откупи, или како му драго од власти измоли. Додуше, он зна какви су они туђи, — преко границе — што могу како хоће и што хоће, али опет никако му се не да, да пусти краву самицу, лаке руке, безбрижно. У путу сретне комшију Крстана Милића, па му каза да јави староме оцу што га јутрос задеси. — Не знам — вели — што ћу, већ идем онако, таман као дим, — па где паднем; и гледајући у земљу иде узастопце за кравом. Крстан уврати се к Илијину оцу Радивоју тек поподне, нађе га у кући код ватре, греје се и пуши лулу; од пустрога дима тек га боље упозна, кад му се очи умрачише у ниској планинској колиби, на око замишљен је, а неуредан, закосматио и згурио се, могао би с њиме у прошњу. До ногу му испружио се овчарски пас, леншкари, а одрљавио и огуглао као и господар, па увек је с њиме код ватре, а, погде-кад, и прати га са стопе.

Крстан не каза на пречац Радивоју што се догоди, већ навија: — Навинио се — вели — онако . . .

— Е па нека те — прогунђа Радивој.

А кад му домало каза поруку Илијину, трзну се: — Што велиш? Отјераше краву у варош . . .

А што би с Илијом?

— Оде са лугаром да је откупи.

— Ко ти рече ? — чисто не верује стари.

— Илија главом .

— Чиме ће да је откупи, од куда му пара ?

— Платиће поробљена крава : хоће Бога ми, продаће је да је од злата — уверава Крстан.

— Могу — прекорно изрече Радивој — али да знаду како ми је . . . Ево зиме, а ја се немам чиме ожитити у кући . . . Е, да знаду !

И стари ућута и, као обично у ово пошљедње време, западе у своје очајне мисли.

А негда у младости дотицаше му и здравља и снаге и блага ; бејаху то времена укупна, јуначка, кад је вредило и јунаштво и кољено и сој. Па како с времена све се поврже, отанча и изроди ! Оде турска сила у неповрат и дођоше наши ; жељно их се ишчекиваше — па што би ? — Грехота је рећи, али за турскога вакта беше крст крсту ближи но сада — умоваше стари Радивој, кад би га која ненадна, с оне, њихове стране задесила. Уништила га граница ! — Уништише га они, преко границе, силним глобама, које он и кућа сваке године плаћа, а да не зна рашта ; не може да се отме тим глобама, да се истргне из њихових дугачких руку . . . А и како ће кад му једнако ступицу пењу . . .

— А није могуће — старац се погдекад преко нада — да се не свиде, да се омекшају ; престаће уценама. — Али они, с помоћу ових амо, немило-срдно гоне даље, неумољиво, бешћутно, таман као вода што брег дере. И мало по мало нестаде

свега ; и блага и вуне и сира и посјека и стајаће робе и јуначкога оружја и сребрних тока ; ... и да им је је просто ... Али ето, накостише да и кољено сатру, униште ...

Старијега сина уби њихов жандар пригодном пограничне комисије, уби га, што као вук брањаше своје право, а млађи, да се отме зулуму, побеже у свет. Комшије, што се из туђега света враћају, кад старац упита за њ, ману руком : — Побарабио се, пропιο ! — веле. — А отац га брани, испричава : — Биће да му је пијану лакше међу туђима ! Остаде му у кући средњи син Илија. А с временом, нађоше се и два унука : Петар и Вељко, једино старчево весеље, и нада у своје кољено. И живило би се с дана на дан, некако премећало, да их ненадне не затичу.

Тешко им је живети на граници, где владају нови, туђи закони, а његову колибу нађоше ту тик међе ; убилежише је разне комисије, загарише, и нигда већ с њихова рабоша. А претци је саградише, у овоме кршу, кад није било тих закона, кад је ово преко било само туђе царство. А и чему служи та граница ? — не могоше никако да схвати стари Радивој.

Међутим кућа се расу и прети пропашћу, он то лепо види а не може да јој помогне ; чак има неко време, што је увртио у главу да кући однемаже, да јој је, он, главом на одмет. Нема сумње он узмиче, а унуци Петар и Вељко примичу, он им трга залогај из уста ; а то није право, тај залогај њему не помаже

а њима би био од користи. Ето, и овому, што се јутрос догоди, он је узрочан. Да не беше поради варенике, што је он срче — јер о њој има неко време да живи — Илија би био продао краву и не хтеше их ово да задеси . . . Старац се с тим мислима кињи, а кад не може да им се отме, подиже главу и погледа према рупи у зиду, од куда се још назире сутонска светлост.

— Само да Илија дође ! — рече — Нека дође он жив и здрав ; нека дође соко и хранитељ кућни, а за ме је лако ! . . . Још мало, па ће бити добро . . .

— Не бој се, стићи ће ти живе главе — озва се Крстан, пренувши се из својих мисли.

Крстан од неко доба жаљаше старога Радивоја ; жалн га сада, кад већ види да је тек духат. А док беху у Радивоја пуне стаје и пуни хамбари, беше пизмен на њ као и остале комшије ; цењаху га јуначкијим и тежим од себе, и, у кршу, његова се беседа урезаваше боље но пчија. Па како му се поврзе срећа ; не знаде да се снађе ! И Крстана раније глобљаху, али се он на време досети јаду, прекрену кабаницом кад виде да пије друкчије. — »Умиљато јање и двије мајке сиса« — умоваше — и стаде да се умиљава и шумару и осталим пограничним службеницима. Најбоље се држи са лугаром, покучи му поштогод, а гдегде и добро — дадне му : и руно вуне и сирац и јањца и остале пиште, што му под руку дође, а шумара поји до миле воље . . . поји га и пијана погдекад диже и полаже к ватри, као

суву кладу. И зна некако с туђом господом. — Оњуши ступицу и обиђе је вешто — веле за њ комшије. А Радивој, тврд као литица, неће друкчије, већ гони своју старинску. Али где су сада она времена ?

Ђуте оба — док наједном Радивој трже се и, вођен својом главном мишљу, погледа Ќрстана у очи, па ће на пречац: — Ја сам, Ќрстане, од штете својој кући, носим детињи залогој из уста, а на њима кућа и кољено остаје !

— О чему диваниш, Радивоје — зачуди се Ќрстан — још си ти у снази да поможеш себи и кући, а и унуци, Петар и Вељко, ојачаће, биће боље.

— За ње не губим ни ја уфање у Бога мога . . . А да, треба да се кољено обнавља . . . Нека ми кољена ! И нека не опусти ова колиба и овај крш, на што би друго ? а за ме је лако, да, лако је за ме ! . . .

У то у кућу униђе невеста Смиљана, упрћена бременим дрва. Задихала се. Стари је упита, да ли је чула што за Илију. Жена распрти бreme и брижна каза : — Али је што ? И не добивши одговора, мирније вели : — Не знам, а од кога ћу га и чути. У кршу нигде никога . . . Вријеме је да Бог учува, мораће негдје да одуши, планину све јаче захваћа кора . . . олуја ће !

Па жена приђе ватри да се огреје. При пламену засја њено отворено лице, и истакну се нова прегљача ишарана живим бојама.

Ќрстан, не осврћући се на Смиљану, вели Ради-

воју : — Не кињи се ти поради Илије, не може брже да је птица, далеко је варош . . .

Смиљана у стрепњи упаде у реч : — Што би ?

Радивој мирно, полако, да је Крстана зачудило, каза јој што се догодило, и, у исти мах, упита за децу.

— Зло је дједе ! — пожали невеста и надода : — Деца су код блага. —

— Па како нас ова задеси ? — рече старац за се. Идем да потражим дјецу. И хтеде да изиђе. У то рупи у кућу шумар Брукнер, онај туђи господин, угојен, плав, са скленицом о рамену. Смиљана се устави као скамењена, а Крстан и Радивој устадоше. Она га је познавала у главу, али из далека, јер погледад, сревши га у кршу, класнула би га се. А у сусрет увек јој се чињаше, као да би хтео да јој се приближи да јој нешто рекне.

— Но, нашао сам те ! — вели Крстану. Па се обрати Радивоју : — А што је од вас, ви увијек у штети ?

— Што смо криви ? — упита мирно Радивој, док Крстан намакну шумару сточић да се огреје.

Али шумар неће да седне, већ с ногу прекара : — Ништа, дакако ! На правди Бога ! увијек тако... А јутрос баш сам ја затекао краву, на нашему. — Па се напи гуцај из скленице и, одунивши, извади мапу из џепа, показује по њој прстом : — Да, била је на нашему, преко границе ! . . .

— А зар се зна за границу ? — прекиде га Радивој и улире у њ свој хладни, старачки поглед.

— Што?! — разјари се шумар и чисто поцрвени.

— Пусти Радивоје — умеша се Крстан — господин зна боље од нас, он је учио књиге... А да, господин зна боље, ми смо, да прости његов поштен образ, гори од живине...

Али Радивој као и увек, хоће да каже што му је на души, испољава своју мисао разговетно, полако: — Бог границе није одредио, а ни људи се нигда за њу не сложише. Свака комисија што долажаше, а ја их већ неколико памтим, премјешташе циљеве кад ближе, кад даље од нас. — А сада их нема... Па и што ће циљеви, господине, на овоме гладноме, суроме кршу. Овдје између сиротиње истога соја и једнаке бесједе. Чему да нас циљеви дијеле, кад се ми не подијелисмо... Чему?

— Гле ти мудријаша! — подмехује се шумар. — Брбљај ти колико хоћеш... Па за час ућута и разгледава се по кући. Запе му око на рпу дрва. — Све сами пањеви, страшно! Још пањеве крчите?... Што раде ваше власти?

— Треба да се огријемо — узврати стари мирно. — У кући дјеца, ја стар, оболло...

— Оболло? — прекиде га шумар — Ха, Ха! оболло, па зар вариш пањеве, да болестан њихову чорбу срчеш!... Што вама све на памет не пада, да власти заварате...

Па се нагло обрне прама Смиљани, попође к њој; али Смиљана диже се махом и узмаче.

— Што бјежиш? вели јој шумар мекше. —

Да те нађем у кршу не би бјежала. Па приближивши се хтједе да је руком дохвати.

— Не дирај! — рече она мирно и окрете се на другу страну, изликом, да ће нешто да ради.

Крстан гледа па вели: — Шали се наш господин... Не ће он тебе; води он шалу и с мојим женетинама, па што мари?

— Нијесу ни све жене једнаке! — опази стари Радивој као нузгред, и упита: — А што ће бити, господине, од Илије?

— Платиће штету, дао сам налог лугару... А глобу удариће комесар, то је његов посао — одврати шумар нешто збуњен поради Смиљане.

— Штету, глобу? А ондје у кршу нема ни зла ни штете...

— По тарифи... тако ти је!

— А да, по закону, господин то зна — опази Крстан. Шумар одобри Крстану: — Ти си паметан! — и вели му: — Вечерас ћу к теби на конак, пошаљи у село по вино. Па ухвативши Смиљанине очи, у часу, кад га је она нехотице погледала, осмејком је поздрави. А с прага запрети староме, и са Крстаном изађе.

Док њих двоје изиђоше, Смиљана уздахне: — Тешко нам је дједе!

— А да, тешко! — понови Радивој, узе сточић и посади се уз ватру. Па ће одједном сумњичући: — Је ли, Смиљано, због мене вам је тешко? Да не бијаше ради моје варенике били би краву продали,

па се не би било оно јутрос догодило... тежак сам вам?...

Смиљана га прекиде, не да му да о томе беседи и сјевши до њега, вели: — Бог с тобом дједе, не хватај души гријеха, како да би нам ти био тежак, ти си нам кућни старјешина...

— Бјеше и то негда — узврати старац. — Кућни старјешина треба да се брине за кућу, да предњачи у свему... — а где је то?

— Зар си ти крив, што нам се срећа поврзе ради туђе силе?

— Чујеш, Смиљана, није до тога ко је чему крив, већ ко је кому од користи! Па смисливши се каза полагаано: — Зар је змија крива што јој Бог отров даде, или зар од врлине вџ пушта се, да се хвата у јарам, трпељиво оре земљу и наш је хранитељ? Па која разлика од вола до змије?

— О чему, дједе, говориш — прекорно ће Смиљана — што спомињеш поред себе љуту змију? Та још људи причају о твоме човјештву...

— Да, право велиш, причају — дочека је Радивој — причају што негда бијаше... Али сада? Видим ја како је: једем а не радим, трошим а не стичем, и чему тајити: носим из уста залогај твојој дјеци!...

— Дједе, не говори увијек тако, тешко ми је те слушати; ми смо дужни на те пазити! — одлучно изјави Смиљана и диже се.

— Дужни? — поврати Радивој као за се: — А шта сам ја дужан?

Смиљана ојађена врти се по кући, а дед гледа у ватру и нешто сам собом гунђа.

— Дошла су дјеца — сјети га Смиљана.

— Гдје су? — подиже главу Радивој.

— Spraђају стоку у загон, чујеш ли, дједе?

Радивој напреже се да чује, па ће овчарскоме неу, као да с другом разговара: — Кудрове, овце дођоше, а тебе ни брига, одрљавио као и ја па не чујеш.

Уђоше у кућу деца: Петар и Вељко. Вељко се заогрнуо старом, чобанском кабаницом, млађи Петар обгрлио брата и потулио се испод кабанице, да га се једва види. Назваше оба у један глас Бога, па застادоше на сред куће. Радивој се окрете и потражи Петра очима, и сјетивши се да је испод кабанице, вели: — Што се, Петре, кријеш, дођи амо — де да те дјед види. . . Биће да вас помете у кршу?... огријте се соколићи моји! . . .

Деца оклевају, као да су нечему криви. Јави се и Смиљана: — Сједите, дјецо, до дједе, огријте се! Дјеца најпосле одлучише се и седоше уз ватру. Вељко грејући се ломи прсте над ватром, а Петар се једнако крије од дедова погледа, и залуду стари настоји да му поглед ухвати.

— Није се отац повратио? — прекиде ћутање Вељко.

А Петар замичући очима на страну прихвати: — Како је тужно без оца!

Смиљану заболише детиње речи, па хоће силом

да умири своју бригу што је мори и вели : — Доћи ће отац !

А стари Вулић зашао у своје очајне, дубоке мисли, које га све јаче заплићу и захваћају га свега, те му не даду да одахне, да пусти маха негдашњему своме маштању, у коме би му редовито лакше било. Уврежена мисао да је на одмет кући, да трга из уста детињи залогај, мори га таковом силом, да му на памет долазе најчемерније мисли — мисли којих би се он негда сам плашио, док би се помолиле, а које су од неко време све насртљивије, па га освојише и чисто му се, погдекад, учини да су га предобиле. — Сатрла га оскудица, а то све ради овога голога крша, кога он толико воли и с којим је срастао као литица са планином. — Ето сви се у кући чемерамо и злопатимо, а због чега ? Да је крш туђи, да је ту коме штете ? ... И тада, погдекада, дође му да разложи, да се брани : — »Што би рекли они што нас глобе, да испред њихове куће, у вароши, одведемо што њихова жива, дотерамо амо, затражимо одштету, бива да их уценимо ? Таман тако они са мном раде.« Па тога часа, ваљда, да се мисли отресе, да му лакше буде, пита Петра да каже како је било.

Дете стидећи се прича о лету ждралова, и како их жалијаше, а најпосле каза : — Зар ја знам за међу, а и наши комшије не бране нам паше као ни ми њима. А кад га дед прекори што боље не пази, одговори безазлено : — Радо бих је био напасао и

ради тебе деде, да ти буде више варенике, та од некога времена само о њој живеш.

Радивој махом омекша, мило му, поглади га по глави и вели : — Да, ради мене ; нијеси ти крив, Петре, крива је наша зла срећа. А ја вама и онако носим залогај из уста, ви примичете а ја узмичем, вама би се залогај знао, а мени није од користи ; нијеси ти крив, дијете моје !

И диже се и брижан пође ка вратима. Кудров подиже главу, погледа за њим, али се не маче. Радивој отвори врата и с кућнога прага гледа у ноћ.

Помрка је, па не види ништа пред собом, само чује како лишће по обору шушти . . . А олуја осилила се, из далека, из планине чује се тутњава, а по кршу ветар завија и набацује ситним шкрупцем до саме колибе. Радивој помисли : »мећава« ! Зна он што је кад се планина намршти, као да се ради нечега љути, па прети ; а Илија мора равно да удари преко планине !

У тим мислима, одједном, трже се па се обрати ка овчарском псу : — Еј, кудрове, да смо млађи, пошли би Илији на сусрет. Не чујеш тутњаву, вјетруштину, негда нас два нијесмо се тога бојали. И по ноћи планина нам била добра као и колиба. И, рекавши то, још часом стоји погнут на прагу као да нечему послушкује. А кад се поврати к огњишту, не затвори врата по мисли : — Нека Илија макар и на час прије угледа ватру. Каза Смиљани да наложи боље, вели : — Нека пламен букти, кад га слушам и зурим у њ чисто ми је лакше ! Нека букти ! Смиљана послуша,

навали на ватру руковат суварака. Пламен засја и весело лизну околом. Петра као да пламен осоколи, изнебуха јави се : — Дједе, да ја и Вељко пођемо оцу у сусрет ! Радивој диже главу и погледа унука у очи :

— Ти би пошао ?

— Пошаљи ме !

— Не будали — вели дед са милоштом, ти си још нејак . . . Вељко се насмија :

— Дједе, он пред тобом тако говори да се подичи, знам га : фалиша је !

Петар се нагло диже :

— Што фалиша ? ! Стид ме, што пустих да лугар краву отјера. Их ! убио бих га слађе . . . А што нам живјети не да ! Убити га, па се одметнути у хајдуке — жести се дијете, па упита мирније : — И ти си, дједе, с њима негда ортачио ?

Дед не одговори, па дете ућута и седе.

А Радивоју подоше на памет стара времена и чисто га из туге тргоше : — »Нека кажу штогаоћ хоће — мисли — бијаху то љепша и јуначкија времена од данашњих. Данас не вриједи јунаштво ни јуначки сој !« И помисли на суце што га судијаху и оглабљаху : — Нема у њему ни аршин, а главом ти се игра ! Данас вукова нестаје, а лисице се множе ; и лисице веле : поштуј закон, па се не бој ! Да је Бог дао свакоме једнако, могло би се поштовати закон, поштовати и спрдати се њиме, али ето ми само да можемо живјети — ништа друго већ живјети, приморани смо кршити закон, јер је очито наперен

проти нама. И не можеш га се клонити, нити се с њиме у коштац ухватити, дакле не остаје друго већ, док можеш, дурај и трпи . . .»

Смиљана помисли, да ће се Илија гладан повратити, а ни деца нису сита, па неколико прегршти кромпира запрета у жеравицу.

Вељко пратећи мајку погледом вели као за се : — Не мили ми се јести, чекаћу оца.

— Да чекаћемо га, ко би се без њега окусио, — јави се Петар.

— А што би ти дједе, за вечеру ? — сети се Смиљана. — Чујем крче ти цријева . . . Јадна ти сам, немам ништа за те.

— Пусти, навикао сам. Дроб ми је прионио уз хртењачу — насмеја се преко воље стари, пренувши се из својих мисли, па надода : — Дураћу док будем могао !

—
Већ је сасма заноћило и ветар попустио, кад бану у кућу Илија. Укућани бијаху се занели сваки својим мислима, па се чисто стресосе кад се обрете код њих. Јак, окошчаст, подстрижене косе, надвио се нада њих, часом погледа у њих, часом у ватру ; назва им Бога. Сви, осим деда, ћипише на ноге, одмичу се да Илија к ватри приђе. Смиљана подметну сточић, и узбуђена излане као да га зове : — Илија ! а Радивој потражи синовљеву руку, па је држи у својој.

— Снаго моја, дошао си ! — каза Радивој.

— Дошао ! — рече Илија севши.

— Што би ? — упита отац.

— Добро кад сам овђе.

»А што и питам« — помисли Радивој и часом ућута.

Илија се нагнуо над ватру, па се од наваде греје. Сви чекају да проговори, да каже што је било, и стрепећи гледају час у њ час преда се.

— Би ми као код њих ! — поче он. — Зло Бога ми !

— Нема зла — озва се стари — док си ти жив !

— Што је корист бити жив ? Отеше краву ! ... А испитујући ме предстојник вели мирно, можеш казати своје разлоге, а кад их каза', ћути и пише ; рекао би невјешт, повјеровало је, не ће бити зла. Али да ! док подиже с хартије перо, просу бесједом ; одсијече ми главу. Вели : — Ти и твоји укућани стари сте потрлци, он вели »штеточинци«, па је накнада двострука, а и глоба јача. Бога ми не сјећам се ни колико заправо, тек учини ми се свега скупа више но што крава вриједи. Рекох : Откуда мени толико пара, не могу да платим ! — Што ? — издера се на ме ; језик за зубе ! Продаћемо краву. — Ћутим, а што ћу ? Јест, оно замичу ми очи на њ ... А ситан ти је — преврну Илија, — Бого мој, очију и ушију као кртица, рекао би једнако нешто њуши ... шака невоље ! Али која вајда кад је спо на закон, па суди ... Што можеш ? или пусти да ради од тебе што хоће или — гини !

Сви слушају Илију, и с тугом у души опраштају се од краве : неће је већ нигда видјети ! — И жале

деца, што нестане варенике о којој је живео : — Што ћеш, дједе, без варенике ? — истрже се Петру.

— Дураћу ! — одговори дед као увек по навици.

Смиљана распрета кромпире и напунивши њима зделу постави је пред чељад. Круха и зачинбе узмањкало је, а био би Илија пошао у варош трговцу да узме на вересију кукурузнога брашна, да га зло јутрос не задеси. Залажу се кромпирима и преко залогаја добаце по коју реч. Дед се не маша, већ штапом прпа по жерави, и премишља своје старе мисли.

Илија, напивши се пре воде из букаре, преко залогаја вели : — И чудо нијесам ни уморан, а кад се дохватих планине, бијаше ми лакше. А планина претијаше, Бог да учува, па ипак бијаше ми љепше у њој него пред предстојником . . . Па, сјетивши га се, каза с уверењем : — Е нема онај човек искре срца ! Велим му како нам је. Није — рекох — друге већ или умирати или одселити. — А ти умри ! — развика се на ме, — или, ако ћеш, исели, имамо ми — вели — ко ће вас замијенити !

— Чудо што нас не могу — истрже се староме преко његових мисли.

— Црни смо им испред очију — помисли Смиљана.

— А што им ми радимо ? Зар ми њима бранимо да живе као они нама ? — каза Вељко.

— Помањкало је кукурузова брашна у кући . . .

Дјеца су се зажелела топле пуре — напомену Радивој, не дижући главе.

Илија узе машицама жеравицу и припали лулу. — Биће пуре док је здрава мене — рече и надода : Поћи ћу на рад. Радивој се трзну из мисли, подиже главу: — На какав рад ? Бог с тобом . . .

— На рад гдје иду и други људи. Веле, негдје код мора отворила се радња, а може се и по зими радити . . .

— Илија, ти нећеш тамо ићи! — прекиде га стари и стаде да се врпољи по сточићу.

— А што ? — упита Илија.

— Нећеш, није ти од потребе !

— Зар не видиш да од невоље не би могли пре-
зимити, а и чиме би Божић опремили ?

— Узећемо у господара . . . Има још у што дати . . . Па док тече . . .

— Ти увијек по староме адету. Али дуг треба повратити . . .

— Нека, нека ! Боље је на своме дому умријети, него се скитати по туђему свијету.

— Оче, ја не мислим тако. Било би боље да смо већ давно одавле иселили.

— Запустити зар благо и наше сиромаштво ? — повика у чуду стари. — Да се други, туђи, бани по планини и на овоме нашем кршу ?

— Чудо, како си, оче, ћорав код очију . . . Што ће нам крш, благо, кад га глобама испкупљујемо—
узврати Илија одлучно. — Упамти, овдје нас закон

гоиш, он је наш умет... Видиш да нам поставља неке међе... дијели нас, завађа са комшијама...

— Треба да дурамо док се може — каза стари са прегором, не осврћући се на синовље разлоге.

— Али чему да трпимо кад се можемо укло-
нити? — наваљује Илија.

— Нећу одавде никуда за живе главе! Свјетовска потреба грђа је од наше! — докрајчи стари и погну главу.

И Смиљана се јави, вели тихо: — Не иди од куће, Илија!

— Не будали, жено!... Зар да дјеци узмањка насушнога круха...

— Нама, оче, није зло с тобом — добаци Петар.

— Да, да није — потврди Вељко.

Стари диже главу, па вели са уверењем: — Неће њима помањкати круха, док си ти овдје, а за мене не брини се... Па као у привиђењу дигне главу, засјаше му очи и стаде сина молити: — Остани, синко, овдје, на своме дому. Нешто што је у мени дубоко затрпано, од када за себе знам, што сам ближе смрти, буди се и вели ми: биће боље! Па настави живо узбуђен: — Слушао си гусле, слушао си како јече, кад загуди пјесму негдашњег царства и снаге наше... Зар мислиш да ће увијек тако тужити? Зар мислиш да се неће никада повратити наша староставна, јуначка времена? Остани, синко Илија, у својој кући!

За час иза дедових речи наста тајац. Илија се замислио као да премишља о томе, стари га погледа,

па полако, по старачку настави : — Јеси ли слушао у овој нашој планини, у дну пећине, дубоко, гдје стопа човеџа не допире, воду, како отјечући мрмоњи : криво јој ! . . . Бог зна куда она пролази, злопатећи се под земљом, кроз поноре, преко стигљена и пећина, па ипак савлада све запријеке, отме се и нађе свој извор : бистра као сиротињска суза, као роса, нашавши своју стазу изиђе на свјетлост и јури даље . . . Остани, Илија ! боља времена за-наго повратиће се, ти си млад, сачекаћеш их ! А ако поћеш у свијет, никада те онај крш неће већ видјети !

— О чему, оче, говориш ? . . . Не разумијем . . . Поћи ћу и вратићу се — каза Илија са уверењем.

— Ако отац пође, повратиће се — јави се Петар.

— Да, да ће се повратити — потврде Смиљана и Вељко.

— Бојим се, опарен кашу хлади . . . Тако је и Стеван говорио, па га се зажелела ова крш — зажали млађег сина Радивој.

— Па гдје је да је, и тамо је он наш, — опази Илија.

— Ко зна ? — посумња дед. — Кад барово зрно помијеша се са просом, ко ће га већ распознати ? Па зар да се и ти у свијету изгубиш . . . Не иди !

— Морам ићи ! . . . Зар да овдје закопам своју и дјетињу срећу ? Треба да порадим као и други са временом. Да радим да се боље живи . . . Овако како сада живимо . . . не живимо већ пропадамо . . . Живимо као живина ! . . .

Илија то и не дорече, кад с поља зачу се обесна,

туђа, пијана песма и, одједном, отворе се врата. У кућу уђе шумар Брукнер, са скленицом ракије у руци, а за њим комшија Крстан. Укућани зачудише се, згледавају се, па се редом дижу на ноге. Брукнер угледавши Илију пође к њему: — Повратно се, а? Је ли те опалио? — вели муцајући, накресан.

— И још како!

— Хвала Богу! — каза стари као за се.

— Ти увијек тако... Што ће ти Бог — окоси се шумар.

— Нема ништа без Бога.

— Добро, добро! само ти плаћај!

— Кад није друго треба плаћати.

Илија упита: — А што сте хтјели, господине? Сједните... Па надода: — Да, има ли још што?

— Што се зар бојиш? — насмија се Брукнер и не хтеде да седне.

— Већ се и не бојимо, навикли смо злу — опазн Радивој.

— Господин дошао онако из шале да прели — уплете се Крстан и једнако намигује на Илију.

— Нема с киме — одговори Радивој.

— Што се од мене туђите?... Нијесам ни ја звијер — увређен осети се шумар.

— Ми не велимо — мирно ће Илија.

Брукнер наједном поче да се смеје; пије из скленице, па наливши се затетура ка Смиљани: — Здраво Смиљана! — и понуди јој да се напије.

Смиљана узмаче за корак, ва вели мирно : —
Ја сам најмлађа у кући.

— Ти си најбоља — муца шумар и пристаје за њом.

— Нијесам ја теби добра . . .

Брукнер хоће да јој дохвати руку.

— Не дирај ! — окоси се жена и похита к Илији:
— Што ће ? — вели му.

— Што би ? — трже се Илија, чинећи се невешт.

Радивој окрете се ка Крстану, па му каза : —
Што га доведе ?

— Вели, да прелимо — одговори Крстан у неприлици.

— Што говорите ? — јави се шумар — заплићући језиком и опет приђе тетурајући ка Смиљани:
— Драга си ми, лијепа си . . . Но ?

Сви се чисто застидише, Петар и Вељко пони-
коше. Радивоју истриже се : — Чуда, људи !

Шумар једнако гунђа : — Сједи, Смиљана, да прелимо . . . Сједите сви ! — И дотетура изнебуха до Смиљане, хоће да је обгрли — и дохвативши је за образ, вели : — Да пјевамо !

Смиљана се вртне и махом дохвати главњу са ватре, и љутита хтеде да замахне : — Не дирај велим ти ! — повика и држи главњу у руци.

— Што ? ! — поплаши се шумар и узмакну ;
— Ја се шалим — вели — и стаде присиђено да се смеје.

— Не дирај ми у образ ! — мирније каза Смиљана.

Илија се узврпољи на сточићу и врије лулу за запашај, па вели Крстану : — Води ми га из куће док не буде зла !

Крстан позна Илију, у неприлици је, а и боји се, хоће да умири укућане : — Господин је добре воље, шали се ! . . . Па се окрете шумару : — Идимо, господине, касно је . . . дријемован сам !

— Гоне ме — промуца шумар. А кад га Крстан изведе из куће, с поља повика : — Осветићу се . . . Осветити, да ! и онсова нешто на туђем језику.

—

Док њих двоје, Крстан и Брукнер изиђоше, Петар и Вељко одахнуше. Погледаше у оца.

— Господин је пијан — вели Петар.

— Да, туђи господин пијан је бијесан ! — потврди Вељко. Радивој шета по кући, а, застајкујући, вели као себи : — Зулум, увијек зулум ! Господе, зле ли смо ти среће !

— А да што већ зулум ! — озва се Илија. — А ти велиш да не можеш без овога крша ?

— Зар нам је крш крив ? — одговори стари.

— Да ко ? нека га ђаво носи ! — љутито насрну Илија.

— Зар сам ти тежак ? — посумња стари, погледавши сина у очи.

Илија несмишљено, напрасито приђе к оцу, па гледајући га чисто у очи, вели : — Бога ми и јеси, док ми кратиш да се уклоним злу, да другамо срећу потражим ! . . .

— Зар је отац, твој кобац, — укопник ? — упита Радивој мирно, и сврие са Илије поглед другамо.

— Ето, као да јеси !... Али даље нећу да те слушах, сутра идем на рад !... И већу ти чисто — и показа кретом руке на децу — пријечи су ми они од тебе !...

— А зар мени нијесу ! — каза као за се стари. Па упита : А кому ћеш оставити дјецу, жену ?...

— Теби !

— Ха ! Ха ! — насмеја се Радивој чудно, сумњиво. — Мени ? Али реко' ти, да ја већ нијесам ни за што !... Нити ме воља да живим, да тргам из уста залобај твојој деци... Нећу да им се очи ума-рају ишћекујући с дана на дан тебе, свога оца... Ти остани, Илија, ја ћу ићи ! А један свакако треба да остане !

— Не разумијем га... — окрете се Илија Смиљани.

— Често, у пошљедње вријеме он тако у магли говори, као бунован — одговори жена. — Срси ме прођу животом, кад га чујем да тако говори...

Петру чисто дођоше сузе на очи, па вели : — Ти нама, дједе, ниси тежак !

— Добар си нам као свакидашњи крух — потврди Вељко.

Радивој погну главу и ућута. По, смисливши се, каза :

— Ти ћеш, Илија, остати код куће да не опусти овај крш, кућа, пород !... Млад си, сачекаћеш боље дане, а ја ћу ићи... Мора да идем и поради

Петра и Вељка... А они знаду како их волим... Али која им вајда од моје љубави?... А да, и мо-рам ићи... И требало је да прије пођем... Сад ми заправо пуче пред очима... Старо дрво треба да угине да млади нараштај одуши... Ја сам и онако кући тежак, на одмет сам јој!... А и право велиш, Илија, друга су сада времена... Ја ћу ићи!...

Па приђе к унуцима мирно, озбиљно. Положи им руке на главе: — Соколићи моји, и вама је боље да ја пођем... нека отац остане!... И вук брани своју нејачад!... Зар да соко остави своје голушаве соколиће... Растите и јачајте здраво и весело уз очево кољено... Благословени били!...

— Што ти је, дједе? — заплака Петар и узвезде дедову руку да је пољуби.

— Не разумијем те — зачуди се Илија, и погледом пита Смиљану. Али Смиљана као скамењена само гледа преда се.

— Разумијећеш — одговори мирно Радивој... И надода: — Како да не разумијеш? један од нас мора остати код куће... Право је да ти останеш!

Па се окрете Смиљани и вели јој: — Простри ми с те стране ватре, и показа руком на ону страну, да ме ноћас не помете... Идем да положим воловима, дај ми свијећу!

Смиљана ужеже петроуљску свијећу и даде је деду. Радивој погледа још једном по кући, као да нешто тражи, па пође к Илији и прогунђа: — Вељути, болан, боље да ја пођем! — и упути се к вратима; отвори их, а прије но ће изићи сагну се, и скиде

капу, да с њоме заклони пламен од свијеће. Кудров подиже главу и кад виде, да је господар изишао, махну репом, диже се и са стопе пође за њим.

И Смиљана попође к вратима, али као да јој нешто паде на памет, поврати се, вели Илији: — Бојим се његових ријечи, тешке су као удар камена о камен, кад се низ понор котрља!...

— Жао ми га је — одговори Илија — стари булазин, подјетињо... куд ће он под старост?

— Види се, да му је тешко живјети! — зажали Смиљана.

— Не будали — мири Илија жену и седе до деце уз ватру. — Увијек се мили живјети!... Јеси ли чула, да се боји да га ноћас не помете!...

— Сâм је! — изговори Смиљана. — Мора да му је тешко.

— Зар за то што је сâм? — насмеја се Илија — и рече смисливши се: — А што не леже с њиме Петар и Вељко, кад је овако студено.

— Говорила сам му, али он неће, вели: младо не треба да спава са старим; мој стари, остинуо живот испио би дјетињу топлу крв... Видиш како је добар? — Па ипак као да му се не мили живјети!

— А мили ли се теби? — ушта на пречац Илија, кад Смиљана седе до њега.

— Да, с тобом.

— А без мене?

— Као без сунца. А и што би' без тебе?

— Зар си ме се већ данас зажелила. А што ћеш без мене кад у свијет пођем?...

— И јесам те се зажелела, није ме стид рећи — зажелела као јање прољетнога сунца... Велиш да идеш, господар си, али молим те, брзо ми се поврати...

— Зар не можеш без мене?...

— Могу кад иначе није... Тешко ће бити без тебе! сети се жена и уздахне.

— Не бој се, вратићу се брзо, а морам ићи;... хоће потреба! А да знаш како ме је данас жеља гонила преко планине, да чим прије стигнем. Како се бјях зажелио: дјеце, куће, ватре и топла круха... А и тебе... Да, чудо! у невољи дођеш ми милија...

— Жалости моја, не дочека те топао крух — пожали Смиљана — и погледа на децу.

Петар, задремавши, клапи о нечему, бунца: Шумар... држ' краву... немој! И бунцајући у сну обгрлио је Вељка. Дриже се обгрљени.

Илија се диже, а за њим и Смиљана. Он пође ка вратима и с прага гледа у ноћ. — Превријемило, почео је падати снијег... Зајајиће сутра висови планине. Па се обрне Смиљани: — Нека, нека! нама неће бити студено — каза са задовољством.

Одједном на огњишту једну главњу лизну пламен; из ње зачу се цвиљене, и за дуго не престаје да цвили.

Смиљана се трже, погледа у ватру и стаче боље, као да јој није по вољи што главња цвили, па док Илија замишљен хода по кући, жена простире с једне и с друге стране ватре по кабаницу, а одаље стави један биљац за децу.

У то пас Кудров, с поља, залаја дуго и мукло.

— Што је Кудрову ? — јави се Смиљана и узбуђена слуша лајање.

— Што ће да буде ? одговори Илија мирно, али ипак и он се устављ, да боље чује.

— Слушај као да на нешто Кудров режи ! — рече Смиљана плашљиво . . . И настави : — Али што се дјед не враћа ?

— Вратиће се, не бој се ! — одговори он и пође ка вратима и с прага зовну : — Оче, оче ! И не добивши одговора, би му чудно што се стари не одазива. Па буди Петра и Вељка да устану.

Петар још бунован клапи : — Држи, Вељко ! — Не дај ! . . . одагни ! Ето дугара . . . Не дај ! . . .

Разбудивши их, отац ушита децу за луч, вели им : — Нажежите по цјепчицу, па пођите до дједа.

— Пођи ти ! — замоли Смиљана.

— Рашта, нека иду они, млађи су. С чега да не иду ?

Петар и Вељко извадивши луч иза паса, нажегоше на ватри по цјепчицу, па пођоше. Кућа замириса боровом смолом. Петар са прага запази снег, па прије но ће изићи, вели Вељку :

— Снијег, први снијег ! . . . Грудаћемо се ! . . . Да се, Вељко, сутра огледамо ! Их ! што пршти . . .

Изиђоше напоље, оставивши за собом отворена врата. Смиљана у хитњи, да се забави, посвршава по кући послове. Пас одједном опет залаја мукло и дуго, и не престаје да завија. Смиљана чисто предосети некакову несрећу, похита у страху стрепећи

к Илији, дрхти и купи се уза њ. Илија свлачи са себе гуњац : — Што ти је ? — чуди се — али је не гони од себе.

— Што се дјед не враћа ? — место одговора упита очито у бризи жена.

— Доћи ће одмах !... Па ћемо да се одморимо ... Умири се !

— Слушај, пас једнако нешто режи ? — наваљује жена. — Страх ме !...

— Идем да видим што је од оца — одлучи се Илија и дохвати гуњац те га пребаци преко себе.

У то, као ветар рупише споља Петар и Вељко, с ражганим цјепчицама луча у руци. Дрхте, Петар се изобличио, држи се Вељкова скута. Срнуше оцу међу ноге и као махнути једва могу, пекидано, да изговоре : — Дјед виси у стаји о греди, распас !... Виси о своме пасу !

— Објесио се ! ? — повикаше у један глас Илија и Смиљана и јурнуше обезумљени напоље — у први подзимни снег.

На црквеној слави.

Коло, — сељачко коло, испред цркве, уз ударање тамбурица, слатко, лено, насмејано, лелуја се у летноме сунцу. Око кола препланула мрка момчад, гледа и — ћути... Вино, ракија, узаврео живот... бес — гони их... Види им се то у очима, кад живо сину, жељне распусна живота, и жељне да одуше пригушену страст... Цуре начичкане, где-која са сунцобраном као мак црвеним, гиздају се... и испред јарких очију, што до у душу продиру — поникну...

Сава Јованов дочепао се младе Смиљане. Њој и мајци до ончас плаћао је лудо вино, као да је вода. Смиљанин брат негде се забавио, па он може са женским слободно да разговара. Давно Сава огледа се и пристаје са Смиљаном, још пре но што је пошао у војништво. Кад се повратио јаче цуру пожели. Али њен брат Алекса љут је и киван на њ. Замрзео је Саву док је с њиме у војништву служио.

— Једне вечери иза касарне при месечевој светлости играли се карата, а Алекса губио и љутио се. Наједанпут запази да комшија, премећући карте, у игри вара. Биће да су то и други од друштва ви-

дели, али не смеше да кажу другу у очи : Сава је позната убојица ! Алекса насртљив, жив, не може да прећути, шчена Саву изненада за руку и вели му чисто, у очи, пред свим друштвом : — Крадеш, брате Саво, није поштено !

Сава као махнит навали на њ, и пошто беше јачи, грдно га нагрди : једном јаком шаком схвати га тако незгодно међу очи, да је Алекса тога часа обневидео, и, посвема, вид лијевога ока изгубио. Друштво муком га истргне из Савиних јаких руку.

Сава одлежа неколико месеца у војничкоме затвору, а после поврати се кући где Алексу нађе. И, у обичним свакидашњим пословима, две комшије мирно разговарају и не траже кавге ; и да се једном при нићу не састаше у механи, још Алекса не би био искалио своје мржње и свога беса. Вели пијан : »Осветићу се Сави па макар изгубио и ово десно око!« И тако трезан ћути, а пијан увек једнако прети . . . Али се Сава на његове претње само презриво насмејао. Осећа се далеко јачим и бољим од Алексе. Не може он нигде да му спречи пута, ни на стопу стане : не може да се бременом заметне као он, не може да добаци каменом, ни ћускијом, не може да доскочи ; а да се у коштац с њиме ухвати, чини му се, таман би га као пиле скршио . . .

А тек сада како се јаким осећа кад му је Смиљана у рукама. Отргнуо је зором од мајке, увео у коло и сада игра с њоме ; . . . и нека дође тај мајчин син, који ће је отети из његових руку и собом повести. И држећи је чврсто за руку, насмејан, јак, свестан

своје моћи, живље заигра. На махове очи му дивљачки севају, па наједном као да се нечега сети, главом махне, и дође му да се са Смиљаном из кола отме, па да с њоме као с перцем пустим пољем заигра...

А Смиљани дрхте дуге трепавице, звекне на њој сребрен накит, и стрепећи кришом, гледа у њ; предаје му се и ако се сећа братове јутрошње претње, и дође јој да се истргне, али тешко јој да испусти своју руку из његове знојне, топле, јаке шаке.

Мајка омамљена вином чучи подаље и бесвесно гледа у гомилу света...

Већ је покасно доба, а Сава једнако игра... Жагоре људи, певају, звече чаше, и, из далека, из гомиле, чује се оделита, изазивачка песма пијана набојнице, што кавгу хоће да заметне...

Алекса шврљајући околом, напит, најпосле сети се мајке и сестре. Потражи их, па кад угледа сестру Смиљану ознојену, загрејану, у рукама Савиним — уздрхта и, одједном осети да се у њему нешто потресло и руши се, као кад се земља над понором, испод ногу измиче. Мрштећи се, не рече ни речи, оде до механције, попије на душак још два чокања љуте, плати, и пође оградама. Води га већ давно усељена мржња да се освети, и пробуђена запламсала је, подјарена љутим пићем. Пред собом не види већ Савино освајачко, насмејано лице и јаке руке, које су га негда нагрдиле, а сада чврсто сестру му држе.

А пуни летни дан светао и топао захватио је и освојио планину, шуму и поља. Меке плаветне сене испод дрвета мирно леже, река низ поље тихо

жамори, превија се, дрхти... и у сунцу се одбљескује, а полегло жито лелуја се, у жеженоме злату... У ведрини навија се јато голубова, и њихово плаветно перје у сунцу сјајем се прелива...

Алекса истрже из плота најјачи колац, и сили се да буде миран. И гледајући мрко преда се, поврати се међу свет.

Протури се до Саве и часом гледа у његово освајачко, насмејано лице, па наједном, не проговоривши, замахну коцем, и схвати с њиме Саву по глави. Сава испруживши руке, затетурала: — Јами! — вели. Али Алекса удара бесно, док га са земљом не састави. Сава не јавкне, али падајући на земљу, у задњем часу, склопивши очи, осети да му нестаје светлости, топлине, и снаге и живота...

А Алекса, држећи колац, узвереним очима, прождире свет; и дохвативши сестру бесно заигра с њоме. — Де, сада поскакуј! — вели јој махните... И док жедна сува семља насладом, лакомо пије топлу крв, страшћу и младошћу омамљену, Алекса раздражен игра даље...

А река жамори... И преко поља прострла се плаветна сена од цркве и на мекој трави оцртава знак крста — онога крста, што сада, над црквом у сунцу, раскошно се одблескује...

Ватра.

Трећи је дан што се мећава бесно размеће по голим планинама острва. Ко се могао да нада толиким сметовима усред пучине и, на догледу морске драге, што се увукла у земљу и сада, у овој мећави са виса, изгледа као големи катао који се пуши.

Неколико кућица, потлеушица, прибијених уз крш као гњездо птичурина, на удару ветра, тек што виरे из снега : следице се уз тврди сиви камен, па како ни дим, као обично, над њима се не повија, дају изглед опустелих, напуштених домова.

Никола Жукић, момче од каквих двадесет и пет година, не може на овим необичним временима да се снађе ; има месец дана да га је отац оделио од осталих укућана : — дао му је један комад старине да ради, мотику и машклин, па нека живи како буде боље знао.

Никола није жалио да остави очеву кућу, додијаше му приговори ; сваки залагај беше му горак од када му се нашло дете — дете незаконито рођено. Биће слободан, а зажелио се слободна живота. Радиће, штедиће, па кад нешто заштеди, поћи ће као и остали у Америку. Али, ето, цели овај месец што

напосе живи учесташе рђава времена : — мало добити, а сваки дан треба јести ! Озебао, потиштен, јутрос дигао се из кревета, дахом грејао озебле прсте, и гледао у хладно огњиште на коме од јуче не гори ватра : — нестало му дрва, па не може да се огреје, огњем разговара, ни топлим јелом заложити.

Шврљао је цели дан по снегу, залазио у туђе куће, стидећи се, да се огреје ; гледао комшијску децу, у лаганоме оделу, како се весело грудвају, и, двапут, пут га је довео пред њену колибицу на осами. — Боже мој ! шта она сада са дететом на овој зими ради у замрзлој кућици покривеној снегом ? Сигурно је и њој нестало дрва ; дође му пред очи онаква какву је видио у међави, бледу, са тамним, као мали прст, колотовима испод очију. Смисли му се на њу и на дете. Али како да им помогне ? Он је себи утврдио у главу слободни живот, и Америку, па неће да убија своје среће туђом срећом.

Њих двоје шљубила је ватра и вино — острвско вино што је, прелевајући се, тамне боје као Маријине очи.

... Служили су код мора у кући госпође Лауре, старе, богате удовице. Никола је, неко време, место оца служио као настојник : налазио у вече тежаке, стајао пред њима у пољу, а за кишљивих дана радио у коноби ; прао бачве, претакао вино и обављао друге ситније послове ; девојка је у исто време била слушкиња у кући, те се тако њих двоје даномице виђало, шалило се и најпосле сјарало.

У копи долазио је Никола, у сутон, из поља,

сит, напит и обестан ; поштогод је у винограду брчкао косиrom, док је осталој дружини капао зној с лица на земљу и пуцале руке од велика напора. Стара је господарица зими обично боловала и за рана полазила на починак. Тада би њих двоје остали сами у кући да приреде што је од потребе тежацима за сутрадан.

Неко студено вече, док је северац око куће хучући обилазио, као да некога тражи и прогања, сиђоше из кухиње у конобу да натоche цела вина. Девојка држи свећу, а он сипа вино из пехара у мешчић. Дођоше нагло из топла у студено, па се обоје најезурило.

— Хладно је овде... Најбоље је пити да се згријемо! — смејући се рече Никола и нагне пехаром. Испивши, опет наточи и, пун, пружи Марији. И већ хтеде да завеже мешчић и да изиђе, али у задњи час, погледавши на омању бачвицу између двију већих — присети се.

— Видиш, ово је ликар од назеба — рече, раздраган, и показа на бачвицу.

— Пусти!... Што би господарица?

— Муч! Сада сам ја господар! — И од драгости, стисне јој руку што је боље могао.

Девојка пови се од бола.

— Боли? Ала си слаба?... Бићеш јача кад се напијеш овога — и пође бачвици.

Помњиво очепи и стаде точити у пехар. Осетише јаки, омамљиви мирис осушена, бела грожђа; натовивши подоста зачепи и поднесе пехар под свећу. Гледајући у густо, жућкасто, старо вино како

се при светлости бистро прелева и од густине лагано се као најчишће уље по пехару повија.

— Док га се напијеш, оситиш сласт по животу, као кад љубиш младу дивојку — каза он и ухвати је обема рукама за главу. — Зар ти не осипаш сласт ?

— Мируј ! — брани се девојка и крену из конобе.

Он пође за њом, прати је узастопце, — а страствен немир мути му очи . . .

У дворишту ветар утрне девојци свећу. Никола, осокољен мраком, огрли је руком око врата. Марија дахће, — не миче се с места . . . Тако за час стоје, ништа не говоре, а дрхте од неисказане сласти . . . На најпоследе загрљени приђоше равно топлоте огњишту. Девојка у његовом наручају смири се, слуша његова страсна обећања . . . А ватра се трне, и дрхтавих сенка помало с њих нестаје . . .

Отеле, кришом, разумеваху се ; намигиваху једно другоме, састајаху се у заклоницама по пољима и морским драгама, а у пролеће, најрађе, скриваху се у светло-жутој мирисавој жуки поврх господаришна винограда. И за чудо, нико њихове састанке не узимаше за зло ; беху на доброј пригоди.

Али изненада обома се смрче ; селом одједном пуче глас, да је Марија погрешила и да је већ у своме греху далеко одмакла. Тада сви који их познаваху, беху најједном начисто : тако се морало догодити ! Господарицу, жену побожну, та »зла вест« потресе до душе ; дуго се јадаше што је то у својој поштеној кући дочекала, па уверена да врши кршћанску дужност, отера обоје из службе. Девојка једва

да се снашла у својој тешкој невољи ; срећа те има-
ђаше нешто приштеђених новаца, унајми комад ку-
ћице на осами ; — и отеле живљаше сама у ишче-
кивању и нади . . .

. . . Никола није знао како да утуче време. Уоколо
пустош, а у души зима, празно . . . Хода по кући ;
прегледа држак од мотике, поче да оштри косир . . .
Али присети се нечему ; већ се не види, мрак се по
кући повлачи : одложи косир, па пође вратима.

Одоздо, с мора, сутон се примиче. Ретка дрвета
у кршу, у сивој светлости, укочено стрче. Нигде
никога ; не чује се људскога хода, не дими се над
замрзлима кућама, — само што се, покаткад, почеше
да јављају неки нејасни, подушени, ноћни гласови,
који га до у душу дирају . . .

Куда ће ? Стид га је да у комшије позајмљује
дрва, а не мари да пође к њему да се огреје ; оку-
пиће га кућна чељад и дираће га Маријом : — иди
њој, јадница, сама је ! Жежури га прођу телом —
стресе се . . .

Стоји беспослен, испустан. Зна, да чега се год
руком дохвати, ледено је : — и косир и мотика и
кревет и сламњача и онај истрошени покривач који
га тако слабо греје . . . И он се у овој зими од њега
одметнуо и не може да га свлада ; ситнији је и од
њега и од свих ових ствари што, око њега у мраку,
леже . . . Помисли : »кућа без ватре, гроб је живима !«

А посивио је простор, земља и небо ; осећа да
су и његови образи сиви, и да је сав запао у сиву
ноћну зимњу боју која му се у душу увлачи . . .

Сиво, сиво ! — Да му је да угледа живи, светли пламен ! Изиђе. Утртом стазом иде ; нађе се код Маријиних врата. Повири кроз стакло малог прозора. Код ње светлост, и види — гори ватра ! Са дететом у наручају, стоји Марија над огњем . . . Пламен, на махове, јаче понесе и, у одблеску, захваћа јој једну страну образа и жарко га осветли — а сене около ње живо трепере . . . Слуша : — Певуши. — Сигурно успављује дете. Стресе се : — Мора да је код ње топло — помисли и рука се сама диже и отвара врата.

Марија се нагло обрне, захвати га свега својим тамним, предљивим погледом. Никола осети како тај поглед продире у живот и греје као ватра. — Наше чедо ! — каза Никола, као за се, и примаче се ватри. Часом присети се, пође вратима и затвори их.

— Не затварај ! — муцајући од узбуђења каза Марија.

— Зашто ? — упита и пође к њој. — Наше чедо ! — понови.

— Сироче ! — зајеца Марија, и низ ожарене образе потекоше јој топле сузе.

— Плачеш ? !

Лагано је обухвати око паса и приведе ближе ватри.

У одблеску пламена и жераве лице је Маријино румено, светло и пуно, није сиво и не протежу се испод очију плави колутови. Пред њим је првашња Марија : — врела, јака, пуна мириса исушених

трава... Чисто мирише на пролеће... Под руком осети да јој тело дрхће...

— Не мучи ме, не мучи, Никола! — И, навлавши га именом, све њене патње потонуше у дубину; сласт, милина прође је животом и осети над собом, као и раније, његову младост, вољу, снагу, пламен...

— Не мучи ме!

— Не бој се, Марија! Нисам дошао на не-виру... Нисам, овим ти се огњем кунем!

Поседоше уз ватру. Пламен их осветљује, пе-вуши и греје, а ватрене сене живо и весело око њих трепере... И док је напољу све сиво, мртво, празно, Никола огрејан, раздраган, обгрливши Марију, вели:

— Зажелио сам се ватре и тебе... Жено моја!

На проштењу.

На помолу мора и приморских села зауставише се да опочину. А и беше кроз то крш угрјало; сунце док се родило, чисто и сјајно, као да је из мора изишло, поче одмах да греје. Марко и стара Стана махом седоше на камен, а Божица, која до овога часа не беше нигда видела мора ни питомине, запањена застаде дивећи се толикоме чуду лепоте, што јој, на један мах, пуче испред очију. Цура по причању других замишљала је море као неку чудну, голему, немирну локву, али ово што јој је сада на догледу, беше преко чуда, нешто чиста, жива, сјајна, што се не може да замисли, а не нађе ни једне речи да своје дивљење њоме изрази. И док јој се мајка Стана и заручник Марко одмарају, она не диже очију са обасјане пучине, и бесвесно купи у се светлост и зеленило и шаренило боја новог света, и нагли утисци чисто се одбљескују као да је тек сада заиграло пробуђено весеље живота.

Гледаше доље под собом пространо поље обрасло виноградима, посуто зеленим сребрнастим маслинама.

По њему непрекрштала се дрвета и расуле се

суре гомиле испреплетане бршљаном, и заклонице над којима, као стражари, стрше мрки чемпреси, поред поља уз море нижу се села, из чијих средина издвајају се витки звоници. Па пучина негде пространа, пуста, негде тесна као река из које као да ничу острва, шкољи... И пусти рати задрти у море, окићени белим песком, пеном... па даље недогледно море... све јасно, весело, живо, — занесе Божицу па се чисто боји сврнути погледом другамо, отрага, од куда су они јутрос дошли — из онога пустрога и гладнога крша...

Марко приђе к Божици и руком јој показа поље, где ће они на завет, вели јој: — Не види се црква, али пази онде, где су они чемпреси, између дрвета је... У дебеломе је хладу, код живе воде... И надода: — Их! да ми је ту сјавити стоку на пландовање...

Одморивши се, силазе ногоступом...

Јутрос у зору подранили су, да на време стигну на свету мису, што ће да се служи у пољу пред кипом светог Рока. Марко се зимус заветова свецу, кад му се крава беше разболела од неке кужне болести. Крава преболи, па сад је ред одужити се завету.

Сигурно на проштење доћи ће и других горштака: свети је Роко стари чудотворац и помаже у невољи. Марко се веселије спремао на пут, од када му је Божица најавила да ће и она с мајком и с њиме у приморје сићи. Он већ давно за њом пристаје и чека само да година добро понесе, па

да је од мајке испроси. Инокос је самац, на њему је остала кућа. Отац му умре док је још дете био, ватим му се мајка преуда у друго село и остави га у кући нејака сироту, на милост и немилост комшиница. Кућа му је махом под планином — големом планином, голом, што једнако ћути над његовом потлеушицом. И нигде у околио никога. Црква је далеко, покривена плочама и уз њу пет шест сељачких димова између којих кочи се фратарски, жупнички стан под црвеном циглом. Пред кућом му је го крш, што се зими следи, а љети је сув, нигде на далеко капи живе воде, већ се пије кишница, што се сакупља између стена, пије се онако, млака, каљава, са стоком, до задње капи. Ако је лето пресушило, нестаје и ње, а тада треба је носити на леђима чак из трећег комшилука.

Јутрос се живо намолише, кад налегосе на жупничку кућу, док им фратарски слуга дозволи да се напију хладне бистре воде из чатурње. Чекаше дуго док је слуга донио кључ од жупника, вели им: — Једва ми га фра Јуре даде, љути се, каже да немате права на воду него само у недељу кад к миси дођете... Овако, вели, не би је залегло ни до по лета... Нема код њих ни школе, ни путева, ни уређених локава. И црква је подалеко, зими бије лед, а лети припека, па се не мили ни ићи. Па и фратар им је обично осорит, љут, гдекад и шкрт, љути се ради малог бира, и што мора да живи код њих у овоме забаченоме крају, »где Бог свога нема«.

А они горштаци неуки на сваки начин настоје да

фратра одобровоље, дају му : и јаја, и масла, и руно вуне, и шкопца, дају му, а штеде на своме залогају. Тешко им је, али опет немају већ њега, па треба да га мите, да им не оде, и онако ни један не може да се дуго код них задржи.

Марко се у путу заустави код врела живе воде, каза за њ Божици. Она га није опазила, јер је врелашце закриљено големим каменом, у хладу поврх поља. Ознојени, жедни, полегоше једно до другог на земљу и прилегом пију... Препланули им се образи дотичу и чују како уста жељно срчу хладну живу воду. Седоше на земљу да дочекају стару мајку.

— Чудо што је овде питомина, — рече као за се цура.

— Питомина да, а ти си ми питома — надовеза Марко и погледа је у очи.

Девојка сврне погледом другамо. Чињаше јој се као да се пробудила иза сна и сада гледа оно што је у сну негда гледала. Велике тамне очи сјају од изненађења, и одскачу сене испод дугих трепавица, а цурска црвена капа оивичила јој чисто чело. Малко узвраћена горња усница приљубила се уз беле зубе. Сврне погледом на Марка и насмеје се.

— Мило ти је овде — каза он, погађајући њену мисао.

— Мило да... Питомина!...

— Ти си и милија и питомија... — понови он, — и као да му паде нешто на памет, нагло се диже

и погледа у страну. Боји се цурске лепоте, јер полази на завет, а у туђем, непознатом месту није згода за ашик . . .

Ухвативши је за руку похита пољем. Водајући се пролазе путем опивченим цветном живицом поред винограда, присенком маслинових и смокових дрвета. Уставише се испод густе смокве, неколико косоваца звизнуше и — прхнуше. Смоква родила, из густога лишћа висе сочни плод, цеди се слатки сок из пуцалица, а вешалицама црвене се уста као девојчина горња усница.

Марко их бере и даје Божици.

— Не штеди их — вели јој, и смејући се залаже се с њима. И једући, угледаше црквицу између мрких високих чемпреса.

— Пожуримо, — повика Божица. — Пожуримо! — и раздрагано повуче Марка за собом.

У хладу високих дрвета око цркве купе се приморци, неки и преноћише да заузму прикладнија места; крчмари, дућанџије и читаве породице поставише столове, удешавају, и хоће да чим пре посврше све што је од потребе за данашњу славу.

Марко пролази поред поређаних столова, за њим узастопце пристају Божица и стара. Гледају и посматрају уоколо, чуде се овоме новом селу усред поља.

Пођоше прама цркви посвећеној светоме Року, обазриво уљегоше да се помоле . . .

Насред цркве стоји свечев кип, са смежураним, набраним црвеним плаштем преко леђа, у високим

чизмама, погнуте главе на страну, а са лицем премладим, детињим... Око свеца обилазе, клизе на голим коленима жене и неки од људи, а погдекоја старица пред светим кипом на хладној каменој плочи језиком чини знак крста. Чује се шуштање одела, и тешки дубоки уздаси, од којих уздаха као да се црква меком, топлом влагом застрла.

Жене клекоше, а Марко часом застаде на ногама у трагу сунчеве зраке, што се ушуљала у тамну црквицу кроз отворени прозорчић ишараних стакала. Мамак измолити обичну молитву, извадивши из завежљаја мараме заветну плету, положи је на поднос пред свечев кип, да се одужи завету, и у час осетивши се лакшим и мирнијим изиђе из цркве. На пољу у светлости дана осети се раздраган, весео... И би му чудно, што не само жене већ што и људи толико клече и моле се светоме Року. Он је часом своју молитву одмолити, уделити чудотворцу своју заветну плету према обећању и — сада је слободан, испустан... И пође ка врелу. Познаваше већ давно ту живу воду заклоњену међу дрветима, што му је толико пута самцу жеђ загасила и чији је жамор одмарајући се слушао. Сваки пут кад је силазио у приморје радо је свраћао амо у ово затишје у сред поља, где је око цркве мирисало по тамјану, старим одежама и накапанем воском, њихао се чемпрес и поглед пуцао на море, чија му се пучина чињаше сваки пут на догледу друкчија, све лепша и лепша... И ма да није овде никога налазио, ипак ово место беше разговорљиво, увек као да

нешто живо заклоњено шапори, па кад би одилазго осврнуо би се за собом, чињаше му се да неко за њим пристаје, зове га, и хоће да му нешто рекне. Али сада као да се жуборење воде потајало, испред толикога света, што се око њега окупио. Свакога часа прилазе поклонници, да воде захвате, а они што суда немају прилегом пију. И жене се повратише из цркве. Марко седе са њима поред врела, одмара се и чека да почне велика миса, јер тек после службе настаје весеље. . .

По дубрави уоколо већ се пеку на ражњу јањци и овчевина, дим се губи у светлости дана, а воњ допире до њега и чисто га подражује. . . И он ће данас да се мрсом заложи и да га залије јаким приморским вином, чији мирис три дана се осећа, и трећег дана, што но веле, »с коња обара«. И подаће се пустом, испусном весељу, кад му је све за руком пошло — и Божица је ту с њиме. . .

Два клапца са звоника вребају на жупника и док га угледаше да долази прихватише звона и живо заславише. Макоше се. Стара Стана умешала се међу жене, а Марко и Божица уставише се код старе претрге, што пред собом носи којекакве женске потркуше. Девојка узе један прстен и једну укосницу и, извадивши из њедара неколико јаја, пода их у замену старој претрги. Закитивши се тиме, беше задовољна и јаче стиште руку своје Марку.

Народ одоздо с мора све више придолази, дубрава испод цркве испунила се столовима и кућним посуђем, пије се кафа и хладно пиће, чује се по-

где који поклич продавца, да сврне пажњу, и оделита песма момчади, али још није настало право весеље, оно је затајано, пригушено, јер треба пре свега одати пошту свецу, слушати пред његовим кином свету мису, па још је и рано, тек се чврци буде, и дубрава још вином не мирише.

Долази и жупник, тежак, задихао се, таре зној са чела и унлази равно у цркву. Зазвони други и трећи пут и започе света миса. Марко пред црквом држи Божицу чврсто за руку и слуша певаче, који у песми објашњују живот светог Рока чудотворца, а кад спомену кужну болест обоје се побожно прекрсти. Тек пред подне доврши се служба, а било је време, јер светина махом се разбеже по дубрави. Још неко време митокласи се народ поред високих дрвета и намештених пуних столова, жагори, а кад зазвони подне, крсти се и молећи седа за мрсне столове, око врела, и свугде где је згода.

Марко са женама уграби место испод врела у прошарици, ни бриге га што сунце пече, наручно печене овновине с ражња и скленицу вина — вина, што кад га окуси, помисли: »Горило би, да га се у ватру баца«.

Часом и дубрава заигра у обиљу и весељу. Са столова, из хлада, из заклонице заче се песма, смех и кихот. А сунце осваја и продире кроз густо лишће, увлачи се, и погдекоји зрак одблескује се на знојноме раздраганоме лицу. Дубрава непрекрштала се сенкама и светлошћу летнога дана; и чврци учесташе као да хоће да се такмиче са песмом и жагором.

Марко уз Божицу осети се раздраган, пије, наздравља старој Стани, подаје се весељу и сили Божицу да на искап пије. И заојка по загорску, али док пусти глас, један од приморске момчади, погледавши га мрко, вели му: — Не пева се тако код нас!

Али се Марко зажели песме као и цуре и вина, па поведе жене подаље од врела у крајак дубраве, на чистину, на сунце. Купи још скленницу вина и обгрливши Божицу — заојка у сав глас.

Одељен од света осети се слободнијим, веселијим и часом зажели да овде остане у овој питомици, али кад се сети њих примораца, чији жагор до њега допире, махом се сневесели; — чудо, што се они одвојили од њих загораца, ситни су, тесногруди... нису обилати... као с нечим постољени...

Али весеље превлада. Бсжичини образи преплануше као ватра, а у тамним очима што на њ замичу, једнако нешто игра, маме га и јари...

А вино је јако, јевтино, кад се проспе прелива се у сунцу, земља њиме мириши и жељко га у се упије. Марко наеникао да своју цуру милује, обгрли је, диже се, повуче је за собом и бесно заигра.

Стара Стана, насмејана, чучи на земљи, гледа своје дете и слуша како одскоком звече старе плете на црвен-капи. А деца горе, зној их облива и пада на жедну топлу земљу; препланули сад ће да им образи распуцају... Стара чуди се и гледа, и пред очима не види већ никога до њих двоје — бесних, јаких, њених...

Звона наједном заславише у знак да поподневна литија креће из цркве. Махом по дубрави, око врела и по заклоницама застрше столове, насмејана, раздрагана лица уозбиљише се и весела привидно сме-ста нестале; богољубни и понизни изражај, намештен, показа се чак и на пијанцима, што су до онога часа грајом бунили побожни свет. . .

У прошарици показа се крст, на махове засија у сунцу, и литија суче се полако, мирно, издржљиво. Четири млада човека у белим туникама са кукуљицама, носе кип светог Рока са црвеним плаштом, кип се на свакоме кораку клања, као да отпоздравља. Пред светим кипом жујник и певачи певају свечеву песму, а један клапац, у беломе оделу, иде унатрашке и кади свеца са сребрним кадионицом. Мириши тамјан, застаје у засићеном топломе зраку, и као лаки облак што лута застпре детнше свечево лице, и обавија црвени његов плашт. . .

Редом сучу се »браћа« разних школа, у сме-ђим, плавим и црним туникама, конопцем опасани; са кукуљицом на глави, и благословеном воштани-цом у руци. Свеће дрхте, а тунике се у сунцу одбле-скују у свим бојама. И долазе жене пуне, крцате злата; у ушима, на рукама и прсима, с наваљеном свиленом марамом на глави, скрушене, погнуте, гле-дају преда се. »Од кужне болести, ослободи нас, свети Роче !«

А народ одговара : »Тебе молимо, услиши нас !«

И молба народа све је јача и јача : »Тебе мо-лимо, услиши нас !«

Сребрени криж сјаји се у сунцу, и примице се окрајку дубраве. Стара Стана чућећи запази га, јави се деци и — диже се на ноге.

— Нека их — одговори Марко, не испустивши цуре из руке — ми гледамо нашега посла!

— Не, Марко — моли стара Стана. — Ја их познам, старија сам... Љути су као љути пси... Лако кавгу заметну...

— Бојим се ја њих... Што!? Ја сам се своме Богу помолио и свецу одужио... Бриге ме за њих!... Далеко им кућа!... И бесвесно даље игра, и чини му се играо би тако три дана и три ноћи, кад га сласт вина, девојчин мирис и сунце до у душу прожиге и топлина њена живота осваја. Па онако знојну, загријану ко ће да му је из руку истргне... Дечурлија, што пред крстом трчи заустави се код њих, а оно момче што криж носи, осврне се и повика: — Живине!

Марко пречу грдњу. Криж прође, а он још игра бесно, разблудно... А људи се суче и мрмоње... Испод кукуљица већ се чује по гдекоја претња.

Стара запази то, хвата кћер, хоће да је истргне из Маркових руку, али он као да је опчињен, раздражен, гледа у земљу и једнако — игра... И вучуру даље... А већ средина литије поред њих пролази. — Отргните живине! Срамота! Пред лицем светога Рока! И граја бива све јача и јача... Неки од браће збацише с главе кукуљице и прете... На једном изнебуха испаде из литије висок, дуговрат

човек с набреклим жилама, у црној тунници, потрча до Марка и благословеном воштаном свећом, свом силом удари га по глави. Марко се тек сада освети; пусти цуру и бесан навали на њ...

Али часом нађе се опкољен гомилом »браће« свих школа; сви држе дебеле воштанице у руци, прете и замахују... Марко потражи очима цуру. Поглед им се сукоби, она загледа се у њ својим поплашеним тамним очима, нахереном црвен-капом на глави. Момак, не рекавши ни речи, истрже го нож иза паса, шчепа цуру за руку, и голим ножем хоће да се пробије кроз гомилу, што се око њега слегла.

И већ очи замичу на отворено поље, да са цуром побегне, машући ножем полако продире. А граја, покличи, чују се све јаче и јаче: — Убиј, пашче! Држ га! Убиј!

Стара Стана моли и заклиње светину живим Богом да их пусте: — Данас је дан проштења — вели. — Он је добар... биће да је пијан!... Али гомила већ не прашта ни њој. Туку је и пљују на њу: — Виштице! Безбошци! Дивљаци!...

Марко претећи ножем одмаче неколико корачаја, рекао би продреће кроз гомилу. Кад наједном, изнебуха, проби редове литије млад човек, у плавој тунници, без воштанице у руци, приближи се од трага на дохват Марку и, не рекавши речи, испружи руку испод тунике, замане свом снагом големим каменом и, свативши Марка чисто у главу — побеже... Момче јаукну зататура и паде на земљу...

Гомила бесни, дивље навали на њ, бије га

дебелим благословеним свећама, и ногама гази по њему, — виче : — Убиј, дивље псето... Безбошца !... Убиј ! А кад угледаше крв и замрзла човека, поплашише се, и разбегоше у редове литије. И литија суче се издржљиво, побожно, полако напред, уоколо ка цркви... Жупник у сјајним одеждама, на око миран, у сав глас запева светачку песму.

Мајка и кћи простреше се по Марку. Стара куне и жали, а Божица на коленима гледа Марка замрла, бледа, окрвављена... Крв му се из главе пуши, пада на земљу и нестаје је... Земља жедна, нагло, похлепно је пије, хоће младом топлом крви да загаси жеђ... Сунце је жеже — жедна је !... А кроз засићени ваздух, крцат мириса тамњана, воштаница и старих туника, што за собом остављају у светлости дана задах нечега давнога, застарела, још се чује јаки, певачки поклик — : »Од кузне болести ослободи нас, свети Роче !« — И побожни пук, уједначено, пуним гласом одговара : — »Тебе молимо, услиши нас !«

У одблеску живота.

По светлој и променљивој боји мора наслућује се пролеће. Катинка, кћи старе властелинке удовице Марте, с островскога заселка, што се приљубно стрмини брежуљка према пучини, не весели му се. Пролеће оживе у њеној, зимним сутоном успаваној души, успомене и чежње ; нерви задрхте, крв навре у главу, помути јој свест. Нега, а томе је давно, пролеће није могло да је тргне из прегорне смирености, што беше њоме обвладала после смрти заручника јој Марка. Одједном, иза те смрти, беше се променила. Млади, весео, врео живот, пун чисте непомућене љубави, у заметку угаси се. Само у глави, за неко време остадоше урезане наметљиве, тежњиве успомене на дане и часове проведене у Маркову друштву : летње, топле ноћи на испраноме влажноме жалу, прама пучини, по којој пловијаху, возајући се тамо амо, рибарске лађе свећарице ; и засићени јесењидани, пуни меких, променљивих боја, што се морем одбљескују, и пуни мириса дозрелих осушених трава, цвећа и плода.

Првих дана иза његове смрти, лутајући уз море, визијом у очима, свугде га гледаше и, у великом

болу, туговаше за њим. Али време постепено бри-саше чежњиве, немоћне визије. Бол уступи место прегору и тузи, која се у њену душу усели. И по-давши се тузи потражи утехе у богољупству. Де-тиња наивна вера, запретана у души младим, врелим и безбрижним животом, одједном у невољи, појави се свом снагом. Године и године полазила је сва-кога дана у исти сат у цркву, у пољу, да се помоли пред олтаром Пречисте Девице. Молила се скрушено и топло, па занесена тврдом вером да ће се са Марком на другоме свету да састане, прегараше се и одлучно одбациваше од себе све напасне мисли које се јављаху у сећању на прошле радосне дане. Враћајући се из цркве утешена, дуго и дуго седела би код прозора и гледала на пучину и на преко-морске брдине, и гледајући у даљину, сваким за-ласком сунца будијаше се чежњива туга за минулим изгубљеним даном. Другим временом њена се при-рода умекша и умилостави до суште доброте и са-жаљења. Забреше сочне клице наслућене страсти, нигда не дирнуте мушким миловањем. Жар очију преобрази се у благи топли пламен, црвене усне пробледеше као презрели плод : девичанство високо се диже над бујном младошћу !

У то доба дође у кућу да служи Цветко, за-горац, млад, поносит, живих тамних очију, боје цр-нога острвскога вина, у којима као да непрестано играше сласт живота. Катинка тога дана наслути његовим доласком неку нову светлост, која ће да чува кућу, да се у њу сасвим мрак не усели. И већ

првих дана њене очи свикоше се на њега и почеше га тражити ; и у кући, и на пољу, и у дражици код мора. Поред Цветкова млада живота одтада ишчекиваше мирно и лето и зиму. Његов свеж снажни живот као да беше утолило њену болећиву душу, пуну неодређене чежње. Гледала је у Цветка безгрешно, са сигурношћу, с којом се гледа у светлост дана. У томе миру прође дуги низ година. Али једне топле, летње ноћи, док је море мировало, а ваздух био пун мириса исушених трава, пробуди се њен утајани живот — пробуди се и издвоји свом снагом. Те ноћи мирно је с копна свежи шапатљиви лахор, а пучина дрхтала као живо сребро.

Катинка је седела до прозора. Доле по башти у прошарици дрвета — трепери у затресеном лишћу расута месечева светлост. Цветко се из винограда још није вратио. Катинка га ишчекује, мило јој да га види и да с њиме, као и свако вече измени, пре починка, неколико речи. Али њега још нема. Блага месечева светлост обасу и њу, срчући је бесвесно у се као што је срце мирна пучина и топла ноћ; положи главу у њу и, ишчекујући Цветка, задрема.

У лакој сну чу како потресено лишће у башти шушти и осети за час да јој животом пролази нека паслућена болећива сласт. Учини јој се да чује живе гласове. Да није Цветко у башти ? — помисли.

— Пусти ме ! — издвоји се јаки глас.

Катинка се прену, подиже главу и погледа.

— Пусти ! — понови исти глас.

Марија, лепа девојка из села, нагло изиђе испод дрвета у месечеву светлост и хтеде да побегне.

Цветко је стике. Обави јој руке око паса, и повуче је међу усамљено дрвеће. . .

У мирној, топлој ноћи пуној месечеве светлости задрхта Катинкин живот и прели се страсном појудњом крви. Њене очи гледаху у жуту бледу светлост, што споља кроз отворен прозор до кревета допире. Та светлост је раније умираваше и успављаваше, ноћас је дражи, кида. . . Осећа је кроз очне капке а не сме да их отвори, боји се те жуте светлости. . . Али у томе стању не може да дуго издржи, диже се и пође опет к прозору. Па када према себи угледа потмули бледи, насмејани месец, уплаши се као да је затечена при злу, срамотну делу. Целе те ноћи не може да се прибере, смири. Осећа усилателу крв како змијени пузи до мозга, осећа у очима дивљи пламен ; и једнако гледа њих двоје у жутој, бледој светлости. . .

У зору, преко свога обичаја, сиђе у двориште, стици се, стрепи. . . Стрепи. . . Стара мајка наређује Цветку шта да ради у виноград. Цветко натовари ћудљиву мазгу, поздрави и крене према мору. Катинка склања се ; не осврће се на мајчине речи, па кад Цветко закрене, пође за њим.

Летњи, свежи дан као благи празник, пуи наде и топлине, јавља се с мора. Из дубине његове рађа се окупано, помлађено сунце и, махом, попрска сјајним, меким бојама задрхталу пучину. Катинка спотичући се иде назорице за Цветком. Код бре-

жуљна на којем, између мрких чемпреса, као прастара добра бака, вири црква пречисте Девице, за час, колебајући се, застаде и — прекрести. Али Цветко жури по шрапавау путу, гледа га како вешто одмиче и гинко се сагиње, и чује како звекећу мазгине поткове о камен. И поћашња визија појави се нагло, наметљиво и погна је даље. Иде за њим...

У дражици обрубљеној белим, испраним песком Цветко устави мазгу. Држећи је за улар, обазре се околно. Марија се показа, рече неколико речи и, осмехнувши се на њ, придржа се за самар. До њих, између реда маслинових дрвета, модри се виноград као и море у дражици. Катинка заклоњена гледа их. Неко време колеба се, приморава саму себе. Али не може да издржи и, одједном, журно пође к њима.

Њих двоје, угледавши је, збунеше се. Катинка привидно гледа на пучину.

— Мој је виноград до вашег... Ево овде — стидећи се прогунђа Марија. Дошла сам да помогнем Цветку да распрти...

Катинка, као у сну, слуша јаким звуком њена гласа, што звучно одјекну у јутарњој тишини. Па се загледа у њену уздрхталу, црвену, узаврћену усницу, и у беле јој збивене зубе. Тoga часа она на њој није ништа друго ни запазила. А, стидећи се, Маријине очи, боје мора на плиткоме, беже од Катинкиних. И не поздравивши, поврати се у свој виноград. Цветко гледа за њом. Па кад Марија хитро и лако прескочи преко зида, каза :

— Тијело јој се може да савије као срп... А
вриједна је као мушко...

— И липа? — измаче се Катинки.

— Па и лијепа — насмеја се Цветко, и веза
мазгу за маслиново дрво.

Хтеде да пође. Катинка понови: — И липа?...
Могао би се оженити њоме.

Цветко се окрете.

— И хоћу!... Одредно сам на јесен да је кући
одведем... А да вас питам: — Што се ви не уда-
досте?

— Уа?

— Били сте и ви млади! — каза Цветко мирно
и пође у виноград.

Била је млада, осетљива, пуна несташлука и
младости. Њена љубав крила се у дну душе, у ду-
бини. Од те љубави осим благих очију, као оро-
шени плави цвет, и љупких осмеха, није никоме
ништа даривала. Али уз Марка осећаше да ће доћи
време те ће све да дарује што се лакомо у дубину
души крије. Али Марко умре! Његовом смрћу плима
осећаја за час се заталаса, на полако, временом,
као море, у осеку, повуче се у се.

У то је дошао Цветко и собом дошо парче
својих витких, устрмљених литица. Колико је пута
с чежњом у души из ове дражнице гледала на пре-
коморске планине. Гледала у тамне дубоке сенке
долина, гудура и сурих литица што поносито стрче
у висину. Како су се, за олуја, те сенке стизале
преко жутих, мршавих поља и преко вечитих стена,

непреступачних висова... Мисао, сува, немоћна мисао кида јој душу, трује крв...

Све до синоћ Цветко беше као тврда, неприступачна литица, верни стражар мирисаве густе шуме преко које за олује, стижу се тамне сенке, у којима се крио нигда росом љубави неорошени плави цвет. Али синоћ жути, издајнички месец показује цвет у живот љубави, страсти, миловања... Цвет немоћни дрхће... Катинка у бунилу немирно гледа у обасјану пучину по којој плове две лађе жутих једара као два лептира у плавој ваздуху. Сунце греје, жеже, а њу обилазе по животу ледени змијски дрхтаји. Биће остављена сама себи, својој немоћи!... За зимњих ноћи, у олујама, неће се Цветко уз ватру до ње да греје... Неће га наћи лети у прошарици, ни у винограду, ни у дражици код мора! А Цветко из винограда долази, чује му кораке по шкрипавоме песку. Са витком трстиком преко рамена хитро скочи, на шкрапу, одење туњу и баца удицу у море.

Катинка га гледа у пламену сунца. Његова сенка до њега лагано се повија по трепећој, чистој пучини. Ту плаветну сенку Катинка бесвесно упија у се... Бсже! пала би до ње, својим сувим уснама љубила би је, обгрлила... А пред очима играју јој пламени светлаци као макови цветови, и немоћно дрхћу бескрвне усне... Цветко! — хтеде да се јави, али изусте: Марко! Цветко! Марко! — у бунилу бесвесно шапће.

Приђе ближе к мору, шаком дохвати воду да

окваси сува уста ; у горчини мора осети своју немоћ, тугу, бол...

Цветко прилази к њој... Катинка погледавши му у очи, одједном уплаши се његова живота као паклене напасти. Горчином у устима, не обазирјући се, пожури ка цркви Мајке Божје. Из жарке светлости, уђе у благу мирисаву полусену, над којом стражи сунце и цвркућу ласте. Баци се ничице пред олтар Пречисте Девице. Своје вруће чело и суве усне положи на хладну камену плочу и, упијајући у се мирис посвећених, скривених, преживелих и излизаних ствари, и гонећи од себе свом сином грешну, опасну синоћну визију, скрушава се : — Пречиста Дивице !

У Семинарију.

Мали Марко Радуи, док је још основну школу учио, волео је с неким особитим детињим осећањем поље и море свога роднога краја. Често, гоњен неком тајанственом чежњом у души, бегао је од куће и пењао се на висове китњастих главница разасутих по том пространом пољу, и задивљен, гледао у море винограда опивчених мрким маслинама, и на ћутљиве брежуљке што се над пољем повијаху, у чијим врелима стрше разнолико уобличене стене. Ти брежуљци, при врху валовити као усколебано море, спуштају се лагано к пољу као таласи у поморским драгама, које се далеко у земљу завлаче. И мали гледаше и на немирни, ћудљиви морски простор, променљивих боја, заокружен полуострвима преко чијих врата, у пучини, назире се суро, високо острво.

Дечарац беше променљиве ћуди: на махове благ, тих, замишљен, а на махове жив, осетљив, готов да се буни. Детињу променљиву ћуд блажаше ред и мера у кући. Мајка му оскудеваше љубазним речима, као и све мајке приморских места, али делом показиваше своју љубав прама најмлађему сину. Отац, строг, напрасит, рођен у господској кући

у време расула, у чијој лози, за бољих времена, била су и два црковна достојанственика, настојаше да збрине своју многобројну децу. Марко је био најмлађи, досао је на ред у највећој породичној оскудици, па отац, колсбајући неко време, одреди да га да на науке у фратарски семинариј. И тако мали Марко у непуној једанаестој години беше отргнут од мора и поведен у загорску варош. Већ првога дана, — а ваздан у животу сећаше га се, — наставши се сам, у дугоме жуто обојадисаноме здању, измешу гомиле непознатих, обузе га велика туга ; осети се, у вреви ђака, остављен, запуштен, па запазивши измешу њих некога свога старијег сумштанина, приђе к њему и од милине ухвати га за руку. Али старији ђак, поносит, хладно дочека новацију и остави га сама. Њему навршише сузе на очи и већ тога дана осети мрак у црноме здању, место мора и светлости, и студен место љубави — и зажели да се поврати у своје село. Али помисао на добру мајку и строгага оца одврати га од те грешне мисли, и прегорно покори сама себе. За лених дана лагаше поднашаше свакидашњу семинарску строгост : у слободне часове кретао се по ограђену дворишту и жолно гледао у сунце што силазаше низ упрљани високи зид. Али о једном наступаше јесење кише и влажан студен. Измори вичерњим молитвама и другим клечањем на голоме поду, озбаво, легао би у хладан, празан кревет, загревајући га дахом и својих животом, кад није било старијег брата да се уза њ стогли.

Рано га буђаху и онако буновна гоњаху у хладну, камениту цркву да одслужи свакидашњу, јутарњу мису. Озебао, враћајући се из цркве, пролазаше кроз дуги ходник с чијих зидова са старих слика гледаху га очи знаменитих фратара. Са страхом у души, гоњен тим очима, журећи обазирао би се иза себе. Примирio би се тек код свештеничкога рефекторија, уставio и, на ошкринута врата, завиривао би унутра. Гледао је фратре, свештенике, како срчу уз пуне шоље . . . Изгладнела, дражаше га мирис кафе и свежа хљеба : да му је да удробити ! . . . И тако пролажаху суморни, зимњи дани, једнаком жељом да се загрије и засити ! Пред божићне благодане мајка га се сети, пошаље му колача и приморскога, сувога воћа. Наситивши се, притечак брижно стави у сандук, а чисто запрепасти се кад у јутро виде да је неко поклопац одбио, те воће и колаче однео.

Потужи се фра Мији, префекту. Наста трагање. Све кревете претурнише и испреврнуше сламњаче, и у једној нађоше његове ствари. Пред тај кревет доведоше ђака, дугоњу, загорца, жарких очију. У његовој сламњачи нађоше и других покрадених ствари : комада хлеба умочена у уље, варених кромпира, остатке сланине и сувога меса, и мноштво побожних ствари : круница, молитвеника и иконица... Равнатељ семинарије осуди га на шибање. Тамаи у очи Бадњега дана, поподнева, док је киша пљуштала, сакупише ученике свих разреда у ђачки рефекториј. Равнатељ угојен, задихан фратар изрече на глас

осуду, и сачека да се изврши. Семинарски слуга Илија, јак човек, у напону снаге, дуговрат, упрљан кухињском масти, поведе га на клупу намештену усред собе, повали га и привеже на њу. Почеше немилу да шибе падају. Код свакога замаха мали Марко трзао се у мукама, није могао никако да издржи, па љуто на глас зариди. Изведоше га из рефекторија. После, за дуго време, сваког кишињивог поподнева, сећајући се тога језивог догађаја, осетно би сузе у очима.

А требао је заштите и љубави, па потражи верна друга. Али није могао да га нађе. Од већине својих другова плашио се. Били су то махом загорци из забачених крајева, јачи и старији од њега, тврди и притворни; скорашња чобанчад пустих кршева. Неки од њих вукли су лозу од породица у којима се рађаху свештеници од кољена до кољена, и тиме се понашаху. А било је и оних чији су еродинци носили савремене части у светоме фратарском реду, ти су били слободни и дрски; осећали су да су родством заштићени. Тако једном у игри неки немирни ђак, чији је стриц носио велечаст, изби малога Марка. Потужи се префекту, али му беше узалуд. Фра Мијо, сухољав, са црном улизаном косом, по ценијеноме лицу, није се обазирао на његова жаљења, корнио га и прозвао »меким бодулом«. Незаштићен, слаб да се сам брани, у невољи сети се мајчиних савета, и позове Мајку Божију у помоћ.

Сутрадан, пошто је одслужено рану мису, приђе к олтару њој посвећеном. Клечећи и топло молећи

пред чудотворном мајком, сети се црквице у своме селу, у пољу, у прошарици мрких чемпреса. И у њој је Мајка Божја у олтару и личи на ову : црно-мањаста, умиљата и љубазна . . . И препоручујући јој се, осети се миран и утешан. После, свако јутро, у слободно време, журио је пред олтар друге своје мајке. У молитвама није га пречила ни студен, ни страх, ни чељад која клечећи на голим кољенима, и љубећи хладни камен обилазаше око олтара. И сва своја жаљења, покајања и наде постави у руке свете прилике. Мајка Божја не оста дужна, и одзва се на његове молитве. Некога натуштенога поподнева клечаше пред олтаром. Пуста пространа црква као да се овлажила сузама богољубне чељади. Кроз ишарана стакла високих прозора продираше сива, суморна светлост и шуљаше се око високих мраморних стубова и чињаше му се као да вреба на њ. Ова светлост подсети га на сеоске заклонице из којих је гледао како на потамњело усколебало море пада киша, и иза облака, изненадна светлост сунца, и на сељачка отворена огњишта, где би журио да се осуши и огреје. Али он одлучно одби од себе све примамљиве, слатке мисли, и свом душом, у страстvenом побожном заносу, преда се Мајци Божјој. И наједном чисто задивљен виде да га је Мајка Божја мило погледала и љубазно се на њ осмехнула. И не смеде да је дужи гледа у очи и заклонивши главу рукама наде нишце пред олтаром и мољаше се дуго и дуго.

Одмах тога дана написа писмо своме оцу. При-

каза му Девичину велику милост, и на детињи наивни начин мољаше га да укроти своју наглу ђуд, да се остави порока и да буде милостив његовој доброј мајци.

Ни светло пролеће, ни топло лето није пореметило његову оданост и побожност према светој икони, и у томе стању затече га школски распуст. Угледавши море, са виси, у светлости летнога дана, уздрхта од радосна узбуђења, и овлажених очију поздрави га као свога старог друга. И махом из његове дечачке душе избише јасне, свежје мисли, као млазови воде из планинскога извора; и часом му пред очима искрену и пеље са брежуљцима у позадини, и приморске драге, и заклонице, и олује, и тиха пучина мирна као тле, и онај сштри рт по дну поља, једнако белом пеном оивичен... Али сетивши се одједном пречисте Девике, престраши се од толико закликтале радости и силом сврну своје мисли на њу.

У селу га заокупише његови школски другови, није им се могао да отме; двојницу од њих искрено је волео. Нашео их је поодрасле, веселе и дрске. Вођаху га по ситом осенченом пољу, окићеном дозрелим грејћем, у свежје заклонице пуне мириса и зујања шароликих боја. Знојни и раздрагани заустављаху се код пољских извора у којима би хладили сочне смокве црвених, дебелих усница. Па би пожурили к жалу да се окупају у отвореном мору. А у одблеску сунца дрхти смежурана пучина, очекује свежи маестрал да је покрене...

У сунцу што прожига, седе на врућем жалу. Свлачењем другови затежу, и причају му о цурицама, што у пукло подне, с кошарицом на глави која их од сунца брани, носе ручкове у поље тежацима. Кад се враћају ишчекују их, и ко је наметан и брз може лако да их превари и намами у заклонице . . . И слуша приче о одраслим момцима које они вребају и затичу са девојкама на љубавним састанцима . . . Док они причају, његове ујагрле очи немирно замичу у страну и, нешто снажно, дивље у њему замеће се . . . А сунце, вруће жало и задах мора уносе у наслућену страст своју топлину . . .

А кад се смири дан, прожет, слатком меланхолијом носи у себи кући утиске топла поља и мора, и још га дражи јакни мирис, и у очима му се одблескују боје и облици . . . И сећајући се нежудних речи и цурица гледа у црвене, дебеле усне сочних смокава . . . Али у кревету кретајући се, некрсава му пред очи умиљато лице Мајке Божје, гледа њен љубазни осмех, скрушава се, вруће моли и — одриче се грешних мисли.

. . . Друге школске године, са јачом тугом у души враћаше се у Семинар. Јако му се беху урезали у междане летни, испусти дани распуста на селу ; снажно беше њиме завладала наслућена животна сласт. Молећи се пред олтаром Мајке Божје бораше се свом снагом против сопственом узаврелом животу, и, борећи се, постаде немиран, раздражљив.

А из наслућене животне сласти грешне мисли све се јаче јављаху. Залуду да их се обрани, обраћа

се врућим молитвама, пуним суза светој чудотворној икони, — залуду, јер су те грешне мисли биле снажне, смеоне и дрске : долажаху чак до пред олтар Мајке Божје! И, ту, пред олтаром, у очајноме заносу, осети потребу заштите, чисте љубави и миловања, зажели се своје добре мајке. Само у њеном крилу примирно би се...

У том узбуђеноме стању поче да чита. Своме старијему сუმештанину даваше своја два најбоља јела за сваку књигу коју би му крпомнице посуђивао на читање. И нада све заволи причу у којој се говорило о пожртвованој љубави у приморском крају. Волио је у њима добре личности, а мрзео злочесте и силнике. И што је год више читао откриваше му се јаче пред очима други свет, свет простора, слободе и уживања, сасвим различит од овога у коме сада живљаше. Кроз то време занемари школску књигу и ређе похађаше и саму Мајку Божију. Књига му постаде веран друг. Али, једном, тек што беше почео да чита неку причу пуну љубави, идеала, мора и сунца, затече га прсфект у читању, и, срдит, истриже му књигу из руку. Узбуђен љубопитношћу догађаја и забринут за своје личности, сиђе у дворшће. Непмирно шеташе између високих дрвета. Беше на измаку зиме, у суботу, када се у дворшћу семинарија скупљаше сила просјака тражећи милостињу. Обилазећи око њих очи му застадоше на некој сироти, њежна, прозирна лица, меких, светлих коса, чији прелаз из детињства у младост тек се замечиваше. Изгледаше тужно, из плавих очију као да ће сузе помолити. Он је задивљен посматраше

и, одједном, осети према њој самилост пуну љубави. Хтеде да јој нешто утешно каже, али никако не може да нађе речи, па у заносу самилости и љубави утисне јој кришом у руку сав свој новац, сву своју приштедњу. Цурицу обли лака румен стида и зафално осмехну се на њ. Тоба и настајалих дана беше миран и задовољан као нигда досле. Све најзанимљивије приче које беше до сада прочитао, у којима се говораше о самилости, љубави и пожртвованости, искрснуше у његовој души. Заносећи се тиме, унесе у њих своје детиње фантазије. А оне су далеко допирале чак преко мора, на неко усамљено острвце пуно цвећа, воћа, птица и воде; тамо на то острвце да се њих двоје у чамцу повезу, и да он с њоме проведе свој век...

Сиротица дође и друге суботе. Подуже гледа га својим плавим очима. Он, узбуђен, не знаде како да јој се одужи, па јој стрепећи, понуди свој јутарњи, насушни хлебац. И одједном, спопаде га силна жеља да чује живу реч из њених уста. Узбуђен том жељом шврља дуго око ње, те најпосле усуди се, и показа јој кретом главе да пође за њим.

Цурица послуша.

Склонише се на крају дворшита испод мурве, изнад чијих грана, између прозрачних облака, као њено лице, назира се комад плава неба. Мали Марко хтеде одједном да све каже, али не нађе згодних речи, и, с муком, упита је за име.

— Јелка — одговори.

Жива реч ослободи га, ухвати је за руку, и осети ту руку као руку млађе своје сестре.

— Имаш ли кога свога ?

— Никога.

— Па како живиш ?

У то, одједном, разузданим смехом, као ветар, нахруни неколико његових другова. Окупише их, и спрдајући се, и турајући их, гоне их пред собом. Марко, постиђен, изнебушен, није знао да се брани. А ђаци једнако наваљују са смехом и руглом...

Јелка срећно умаче из гомиле.

Проказаше га префекту. Позове га преда се, и озбиљно му каза : — Починио си јавну саблазан ; кажњавам те да три дана живиш о води и хлебу, а она бесрамница биће искључена за увек од прошње у семинарију.

Унижен, изгладнео, изругаван, мали Марко поче да се буни. Његово детиње питомо лице доби намрштени, пркошљив изглед. Другови га једнако задиркују, а он, ослободивши се, не остаје им дужан, па кажњавања учесташе. Префект ффра Мијо беше утврдио у главу да треба да спасе малог «бодула» од очите пропасти, а то се само строгошћу може да постигне.

Али мали Марко, мрштећи се и бунећи у себи, као да скидаше маглу испред замагљених очију. Виде дубоки јаз што дељаше њега од њих, и, једнога јутра, измаче из семинарије и побеже у варош. Целога доподнева шврљаше по вароши тражећи сиротицу Јелку. И приупитиваше за њу, али нико не знаде да му што каже. Око подне запази га семинарски слуга, и доведе у семинарију. За казну, док су други ручали, гладан морао је да клечи

у рефекторију. И док клечи, мрштећи се, гледа префекта, и буни се. И тога часа поверова у све што старији ђаци и семинарски момци причаху о старешинама. Неки префекти намерице остављају ђаке без најбољих јела да их после сами поједу, вероучитељ болује на стомаку од преситости, професор математике увек је поподне накресан, а неки су ишли у варош због туђих жена...

Сутрадан гладан, бунован, за казну први морао је да одслужи рану велику мису. Часом нашао се сам у сакристији. Ишчекујући свештенике, грчио се од зиме, па угледавши скленицу пуну вина, дође му мисао да се напије да га вино загреје. Стрепећи и, огледавајући се уокло, напије се. Вино га раздрага, и он, први пут прође поред олтара Мајке Божје и не поклони јој се...

При исповеди, своме исповеднику, за кога се причаше да воли туђе жене, прећута свој грех. Постепено се ослобођиваше од натурених вањских обреда, али се ипак скрушено кајаше, у молитви, пред Богом и Мајком Божјом за све оно што мишљаше да је грешно. Веровао је у Бога, али није више веровао својим учитељима.

Освितком пролећа бијаше све немпрнији и безобзирнији. Мање је молио, а јаче чезнуо за Јелком и испуценим животом... Навикнут на казне није их се бојао, само је жалио што није могао да чита забавних књига: није могао да даје своја најбоља јела у замену за њих. А чињаше му се да би му књига ублажила и саму глад.

...Једне вечери при крају школске године,

пошље него је за неколико дана издржао казну губитком мрса, веселио се целој топлој вечери. Журећи се да пре стигне, на стубама и нехотице турне некога свога друга. Овај се на њ окоси. Преречише се. Дојури префект и не тражећи разлога углави малог Марка кривцем, и казни га. Залуду се бранио. Раздражен седе за сто. Пред њим пуши се печенка и суви хлебац. Хлебац је, може да једе, а печенку, по обичају, може само да гледа. Али овога пута не могаше да издржи. У њему се нешто преврну, буни га, гони, и тражи одушке. И одједном, као звер у планини пред жртвом, осети се слободан, јак, најарен... Дохвати печенку у руке и лакомо кидише је зубима. Префект, изненађен, полети к њему и хтеде да му истргне комад меса из руку. Али мали Марко, побеснивши, дохвати другом руком нож, испрси се, и запрети њиме.

Префект дозвољава слугу Илију. Човек га зграби, истрже му нож из руке, и узме га у наручја. Дечарац се неко време у наручју трзаше, али, осетивши јакн задах смрадна мрса из слугиних упрљаних хаљина, слабу, изнемоглу, стужи му се... Слуга га понесе у празну, нарочиту собу и, изишавши из ње, закључа врата. Марко, тргнувши се, погледа у отворен прозор заплускан месечевом светлошћу, и обезумљен, престрашен, несвесно, скочи кроз прозор на улицу, и скрха леву ногу.

И ступивши хром у нови живот и свет, та га преломљена нога често, и живо подсећаше на семинариј.

Чобани.

Планина по врховима и обронцима каменита, кршевита, сура, а у доловима и јаругама дрветима и жбуновима обрасла, обавита плаветним, непомичним сенама, над којима се устрмише оштре уобличине литице, ћуташе у подзимњем поподневном сунцу.

Радивој Цвијетић пење се уз њу козјим путем, за руку држи, и са собом води Божицу Јованову, цурицу живолазну, тек у освитку, да је пријени за свога сина Богдана, коме још нема ни равних петнаест година. Упознао се с њоме летос у планини, где јој је отац био сјавио благо, јер дође код њих у селу беше гладно затегла суша; запресио је, и сада, по уговору с оцем, у цурску недељу, из кола води је к својој кући.

Иза њих, назорице, иду два кућна им пријатеља, чобани Петар и Јован, и док на чистину изиђоше сложено пале из кубура.

Пуцњава одјекну планином, па мали Богдан часом застаде да боље чује јеку.

Отац, раздраган вином и згодном пригодом, застајкујући, прича цурици, како је код њих горе лепо лети и зими. Лети путо пландовање, а зими

замете снег, па уз огњините греј се — и певај ! »Наше је царство у планини ! Буди весела, има ко да се за те брине«. Па обрнувши се погледа у сина : — Не бригај ти — вели јој — што је он још лудо дијете. . . Од кољена је ! . . . Примиче на очиглед. . . Примиче — да !

Испод осамљене, устрмљене високе литице зауставише се.

Радивој сними гуњ са себе, простре га на плочу и седе на њ сина и цурицу. У то стигоше и она два чобана, још једном излебуха наложише из кубура и спртивши се — поседаше.

Отац служи месом из торбе и вином из мешчића. Чобани залажући се ћуте, и, преко залогаја, гледају у младенце. На догледу насмејане живолазне цурице, грешне их мисли салећу, па мигајући један другоме, кришом, разумевају се : »Богдан је још лудо дијете. . . а Божица је као кремен, — од ње пламен ће да врцне«. . .

Одмарајући се и залажући се не осетише да се сунце смирило, и да је са сурих висова, оклевајући неко време, и последњих дрхтаја његових нестало. Доле, са дна стрмих поља повлачи се сутон, за рана осветљен месечевом светлошћу, и шуља се к њима. А пусто расуто камење по устрмљеноме пољу као да је једва сачекало ту млаку ноћну светлост ; мртве стене искрснуше, оживеше и уобличише се : негде у крдо оваца што пландује, негде се говече испружило и прежимље, а негде коњ је поклекнуо и — не миче се. Над оживљеним стенама страже високи

осамљени куци као чобани, заогрнути пространим, сивим кабаницама. Тути устрмљено поље, нико се по њему не миче, али, рекао би, ако неко викне, махом ће да се пустим пољем растрчи пландујуће благо...

И неприметно, полако месечева светлост освоји и устрмљену литицу над њима.

Радивој узе Богданову главу и положи је на Божићино крило, па да младенце раздрага, поче да прича :

»У старо доба, једнога летнога дана, кад се сунце рађало, нашло се овдје двоје чобанчади : момче и дјевојка... И зато се ова плоча на којој опочи-вамо зове »Цурском Плочом«.

— Де, Бога ти, испричај јој све, — досетивши се, навалише јарани ; легаше потрбушке један до другог и, налактивши се, упреше очима у младенце.

»Дјевојка бјаше лијепа као ти, Божице, образи сами пламен, очи насмијане, живе, устројна и витка, као да се од увијек верала између ових кршева ; злаћана коса сјајна, прелијеваше се као дозрело класје у сунцу кад га лахор залелуја. А чобанче, кажимо, бјаше кршно као овај мој пријатељ Петар. Имало је тамну, врону, дугу косу, широке голе прси и чврсте руке, а гледаше убојито испод себе. Али кад дјевојку запази, претрну, не скида с ње очију и не пријети њима, већ је погледом милује...

— Очију таман као твој Богдан — прекиде Радивоја Јован.

— Он нема убојитих очију — опази стидно Божица.

— Нијесу сада, кад у те гледа — рекоше оно двоје у један глас.

— Нека, свеједно ! — каза Радивој и настави :

»Момче се загледа у дјевојку, понуди јој хљеба, а кад она око ручано доба хтједе да благо сјави, препријечи јој пут, каза јој чисто у образ : — Нећеш даље ни макац, моја си !

Дјевојка погледавши му, кришом, у очи, престаши се, стаде да запомаже, али он јој једном руком затрпа уста, а другом је понесе као перце и положи на ову плочу.

— Што тражиш од мене за свој живот ? — рече јој опоро, без поговора.

Дјевојка наставши се на муци, присјети се и каза смишљено : — Ако се попнеш с каблицом млијека на глави на врх ове литице, а да ни капи млијека не проспеш, ради од мога живота што хоћеш.

— Је ли вјера ?

— Јест !

Дигоше се. Он узе своју каблицу, намузе је пуну млијека, и пође под литицу.

— Не мичи се, већ гледај ! — каза јој, и стави каблицу на главу.

Дјевојка упрла поглед у њ : није могуће да се на врх успуже, а да млијека не пролије !

Али он, Бог зна како, што рукама, што зубима, попе се на врх с каблицом на глави, опружи се на литици и часом на њој у сунцу застаде.

— Виле га дигеше на својим рукама! — рече Јован.

— Нека, нека! Причај! — навали Петар.

— Што да даље причам? — настави Радивој.

Цура, угледавши га испружена на литици, не свјерова и — побјеже.

Момче треном ока баци каблицу с главе, скочи са литице и — нагну за њом. Девојка брза, али момче издржљиво, јако у трку, натера је у вршај. Гоне се око литице читав сат. Најпослије дјевојка суставши, паде као мртва на ову плочу на којој ми сада опочивамо. Момче у пламену, знојно : сама ватра и вода — повика : — Невјерна кучко, живот ми дај!

— Их! — закликташе два чобана, ђипише на ноге и наложише из кубура.

... Стоје за час у месечевој светлости. Богдан држи за руку Божицу, а Радивој се поздравља и рукује са пријатељима. Па крене главом Божици прама чобанима. А ова истрже своју руку из Богданове и љуљко пригну главу. У светлости прикладно јој лице, заобљено сеном, стидно се издваја између мрких мушких глава, враних коса. И приђе к јаранима, па овивши им руке око врата, слатко их и мирно љуби. А они непомично стоје, и стали би тако дуго и дуго... И растадоше се.

... Њих троје газе планину : негде узастопце, негде упоредо. А над планином дигао се чист, пун месец ; у његовој светлости суре погнуте стене круном сувога потока, преко којег сада пролазе, пре-

образише се у једну ситну стоку, која од векова чека и гине за водом и пашом, јер ово гладно и устрмљено поље не рађа од када га ижеднели хајдуци проклеше. Па кад стигну до самца бора, испод гудура, из којих се ноћу јејине јављају, на помолу су родне земље, воде и њихових колиба.

Код бора зауставише се часом. У његовим пресима трепераше светлост и жамораху упокојени гласови подзимње мирне ноћи.

— Под њим ћемо љети да пландујемо — каза Богдан Божици.

Већ другога дана млада невеста појави се у планини, с плетивом у руци, на високој стени. У сунцу одблескује се њена бела марама и ишарана прегљача. Пази на ситну стоку и пазећи, гледа од куда ће да бане Богдан. Па када га угледа где гони говеда пред собом, мисли, сврнуће к њој : — прошалиће се ; овде насамо пружа му се најбоља згода, кад је код куће ћутљив и незгодан : право дијете ! Али Богдан, као да је се стиди, плаши, издаље назва јој Бога и — пође даље.

Тако се десило неколико пута.

Али једнога доподнева сретавши је на ивици дубокога потока, далеко од колибе, заустави се код ње. Гонећи пред собом стоку силази низбрдицом. Испод ногу омиче им се камење и рушећи се пада у воду. Седнувши на стену једно до другога, гледају ћутке у нагао набујали поток. Сунце полако силази за њима, а горе над потоком ведри се дан, и лаки

северац трга суве листове врхом поређаних храстова.

Богдан претргне ћутање. Казује јој како овај поток и за најгрђе летне суше не пресахне: — А ено тамо — и показа руком — одмах до онога старог дуба, врукат је живе воде, најуморнијему, кад је се сит напије — лакше је. Сада је врукат освојила сила воде, а тек у пролеће, да видиш, јури као ријека!... Божица га погледа: — Што он њој сада прича?

Богдан се диже, истргне иза паса нож и поче да шара њиме по својој палици. Па зарезујући чисто стидљиво каза: — Сада је све на мјери, ето имам и жену.

— Али ја још немам човјека! — узврати Божица, и насмије му се у образ.

— Не лудуј, доћи ће све на своје вријеме — рече он мирно и погледа је испод себе.

— Долазе дуге зимње ноћи, а ти спаваш као заклан.

— А ти ме буди, па ћемо да разговарамо.

Божица не одговори, већ се диже, и погна стоку уз поток.

Он, једнако зарезујући ножем у палицу, пристаје за њом.

Избивши на врх сретеше оца са секиром преко рамена.

— Пођи с њиме, па му помози — каза Божица Богдану.

— Нека га с тобом; — јави се отац и — пожури.

... Али лепих подзимних дана одједном не-стаде. Једне ноћи превреми. Облаци прекрише планину, дуну снажан ветар и разнесе из дубрава бакарасто лишће дрвета, поток потамни, а испод облака који се гоне небом пиште јата птица.

Радивој пожури да се за зиму спреми. Забринуо се због младе невесте. Она је из питомине, јупнога краја, па ко зна како ће је зима понети у планини. А била би штета и зазор да од Богдана одбегне, радишна је и снажна. Па, када се први студен јавила, прилаже на огњиште колико год колиба може да понесе, само да невести буде топло. Пред сами Божић, пак, замео је толики снег, да нису могли ни цркви поћи. Ипак другог божичега дана поподне дођоше она два јарана, Јован и Петар, и са младом невестом и Стојком, прибра-ном ћерком Радивојевом, пред кућом, ухватише се у коло.

Богдан се скупио, па гледа. А Петар се у снегу зноји играјући махнито, час са Стојком, час са Божицом, и из ината, или из обести, док Јован приступи да се у коло ухвати, одбацује га у страну. Јован, стрпљив, ћути, позна Петрову дивљу ћуд. Али Радивоју беше зазор што се Петар тако јогун и госта му вређа, па, љутит, отера у кућу и Стојку и Божицу. Петар преврну очима, тако да му из њих нешто севну, па не рекавши ни збогом — оде.

Јован стајаше у снегу неко време, неодлучан, па најпосле смисливши се, опрости се и он од Радивоја, те пође за Петром.

Укућани седоше уз ватру. Греју се и ћуте. Стана, жена Радивојева, да поштеди Божицу, сама би хтела да опреми кућне послове, али Божица не да. А Радивој опет пази Богдана као никада дотле; полаже ситноме и крупноме благу, и носи му из руке секиру да се не замори сечом тврдих пањева. Разгрејавши се рано леглоше и, како се ко по ноћи буди, онако стиче ватру, да се не утрне, јер на оронула врата споља бије лед.

Снег подржа дуже времена. Уоколо бела, мртва тишина, у њој колиба изгледа као грдна грабежљива птичурина отпуштених крила, што у путу паде, да се одмори од тешкога напора. Радивоју досадише дуге ноћи у кревету, па одравши цркотину што се једнога дана у благу нашла, положи је у снег на хитац даље од колибе и, провукавши пушку кроз малу рупу зида, чека на звер...

На пољу пуна месечева млечна светлост одбија се од снега, срце је и упија у се сјајни треперећи ваздух коме краја нема. А сенке голих гранатих дрвета према саганку ветра сагибљу се, и, као авети, оштро се оцртавају на очеличеној белини.

Радивој трпљиво чека, а Божица до Богдана на кревету, отворених очију, врпољи се. Не може да трене. Има неколико дана што јој пред очи све јаче долази напрасити, усилни Петар. Зарекао јој се у душу још од онога божићњег кола, кад оно љутит оде. И мислећи на њ, заборавља на Богдана што до ње лежи. Од Петра одбија се снага, и младост му тражи одушка; — љутит је, бесан !...

А још се сећа његових убојитих нападних погледа и тешке руке кад се с њиме у коло хватала... Он би је сигурно заморио; и кад то помисли склопи очи. А Богдан је дете, лудо дете; да га је пре познавала, као што га сада познаје, не би ни по што пошла за њ, макар се тиме замерила своје рођење оцу. Што ће он њој? Зар да се игра с њиме као мајка са својим чедом?... Право дете! Док легне, заспи. А кад се прене, пита које је доба. Само једне од првих ноћи као да га беше нешто снашло, зар хтеде да окуша своју снагу: одједном изнебуха дохватно се њене главе и љуби је где стигне;... и љуби, и љуби... док једном, изнемогао, дахћући, окрете се на другу страну.

А скоро свако јутро отац прилази к њему, надвирује се нада њ, да види, спава ли и, мрзовољан, буди га и корн: — Како можеш да увек спаваш код тако младе, лепе жене? — Он, дижући се, мирно преда се гледа, не одговара ни оцу ни мајци; ћутке ради свој посао.

»Рашта се женио, кад је знао, да се још није момачком снагом опасао?« — мисли Божица, слушајући како до ње слатко спава... И љути се и гризе — не зна што ће... Зар да га одбегне?... Али куда ће, кући не смије од оца, а други се бољи не јавља... А ето с њиме није ни цура ни жена!... И врпољи се на кревету... А кад пуцањ одјекну у снежној, дубокој ноћи, Богдан пренувши се, бунован, пита оца у што је нишанио.

— Мани!... некакова, голема, црна птичурина

распружила се по снијегу — вели отац. — Ни брига те!... Гриј се уз жену — надода, — и стоји с пушком на опрезу.

Стана, чувши говор из кревета, потужи се на студен и зове Радивоја к себи.

Божица устаде да стакне ватру. Радивој вели сину: — Што пушташ жену од себе? И заповеди својој Стани да наложи што боље може.

Кад је свануло, дигоше се, изгладнели, да се чиме заложу. Напољу лежи снег у сивој јутарњој магли, па је небо и земља суре боје као крунске планинске стене. Радивој стресе вратима, проби снег, па пође к ноћашњем лову. На снегу лежи лисица, а до ње гавран. Гурнувши птичурину ногом узе лисицу и поврати се у колибу. Богдан запита оца за убијену птицу, па полети напоље да је у кућу донесе. Донесавши је весео премеће је преко руку, глади је и шири јој крила.

— Још дјетињи — опази отац, погледавши у мрзовољну Божицу.

... Тога јутра сунце разгањајући маглу беше задоцнило, а показавши се греје као ноћашњи месец. Божица на своју руку, самовољно, да се отргне од својих мисли, истера козе у поток у заветрину, где и за најгрђих дана стока нађе заклоницу. У мору снега, заогрнута својом чобанском кабаницом, мисли на дуге зимње ноћи и дуге хладне дане што је у планини чекају. Газећи по снегу оставља за собом мрке трагове својих стопа, а на дохвату хладнога сунца њени образи бледим се

златом одблескују. И не пази на растркано крдо коза што векеће у студени, већ се подаје својим пећашњим мислима. Дође до поточине. Гране жбунова и голих дрвета из сметова снега очајнички стрше у вис, као руке утопљеника. Козе похиташе низа стрмовиту страну к води. Божица гази за њима, слуша потмули шум воде, и пође к пећини, с намером, да се закљони док сунце одскочи. Пећина је одмах над водом. Дошавши ближе опази ватру у њој. Око ватре седе Петар и Јован — греју се.

— Их! — закликта Петар, кад је угледа, и одмаче се, да седне до њега.

Грејући се Божица осети њихове животе близу себе, и беше јој пријатно што их, срећом, нађе овде. »Што би сама у овој пећини?« — помисли. Петар и Јован, рођаци из једне куће, згледаше се, и док је Божица села између њих, кришом, мигну један на другога.

У неке Петар извади из торбе скленицу раније па махом понуди Божицу. Божица прими из пријатељске руке и тек гуцну. — Пиј боље! — нуде је они у један глас. — Пиј!

Разгрејавши се и напивши се каза Петар: — Били бисмо дошли па сијело, али нас страх, да се не би мали Богдан наљутио.

— Што би се љутио? — опази Божица.

— Шала!... А да... А је ли ти чему? — упита озбиљно.

Божица се учини невешта.

— Петар као вели, је ли ти угоднио — при-

хвати Јован. — И јеси ли се како понијела код њих... Та они су као ми — хајдучине! Али је Богдан још нејак...

— Нарашће — каза Божица као за се.

— Тешко младу чекати! — зверајући очима, опази Петар.

— Да, тешко! — потврди Јован.

Божица ћути, али осећа да је нешто силом нагони да се и она пода шали и весељу, па их отворено гледа у образе, пламеном обасјане. Но сличе један другоме, и ако су стричевићи. Петар је јак, дуге, мрке, косе и загаситих хајдучких очију, што пржилику као жерава, а Јован је плав, ведрих очију. И гледајући у пламен, ћуте неко време. А доле, закриљена снегом, жубори вода, и ивицом супротне стране скањује се и трепери сунце.

Петар, протежући се, каза одједном Божици: — Бога ти, ко ти је милији од нас двоје: ја или Јован?

— Оба! — одговори Божица.

— Петар је крупан — насмија се Јован. — Држ' се ти њега...

— Не треба ми, имам ја свога Богдана.

— Он је за прегљаче! — каза презриво Петар.

— Нека и Богдана. Али од бољег нико не бјежи. Петар је — их! — закликта Јован.

— Или оба или ниједнога! — изнебуха јави се Божица, и удари у луди смех.

И диже се, па, с улаза, звизну козама. И Петар се махом диже, па је ухвати за руку.

— Стој ! — каза. — Поћи ће Јован.

Јован без поговора послуша и изиђе.

Њих двоје стоје сучелице једно прама другоме. Петар, гледајући је чисто у очи, каза : — Ја се пред твојима чиним невјешт, а дође у селу стопут те видјех и сваки пут бјаше ми као да сунце видим. Али, дође, ја дивљак, куд сам пристао ? . . .

— А ја те тек мало познам . . .

— И сваки би' пут од бијеса уснице гризао и зубима шкринуо, кад би те који од сеоских момака погнао . . . А ти пушта . . . Их ! — да се погнамо !

— Жене се не гађају.

— Зар си већ жена ? . . . Нијеси Богданова, Бога ми !

— Де ! — прогунђа и, као звијер, погнувши космату главу, обухвати је објема рукама око паса. Божица не устукну ни за корак. А кад осети на себи његову снагу, пламен, дах, занесе се ; беше јој као да се обновила, као да ју је летио сунце усред зиме прожегло.

Јован их затече у миловању и, учинивши се невешт, стичући ватру, сврће очима на страну.

*

Божица изишавши из пећине окупи козе и потера их узбрдицом. Иде обавриво, полако, на махове, застајкује унијајући у се малочашње страсно уживање. И тврдо одлучи да остане у планини; може да чека док Богдан нарасте.

А поподневно сунце одблескује се златним, бледим леденим сјајем, и дрхти по крунским врхо-

виња камене планине. Божица се огрнула кабаницом, из ње јој само глава випри.

Јутрос је њена душа сличила пустим, слеђеним дрветима, расутим у снегу, што очајнички чекају, да их пролетно сунце загрије, обнови... А њу је загријало раније по што се надала, па јој душа сада, усред зиме, букти страшћу и топлотом... Срете се са Радивојем: — Биће ти студено... причврсти, чека те Богдан — каза јој — и помиљује је по образима... Мало дана после тога дошли су пријатељи на село. Слатке беседе, умиљати, објашњавају се са укућанима.

Оклевајући седоше подаље, али Радивој им примаче столице ближе ватри. Божица ложи и неће да седне, макар да јој Радивој не брани. Не пристоји се прве године младој новести седети ни уз домаћу чељад, а камо ли кад су пријатељи у кући.

Домаћица Стана скупила се и надила над ватру, а Стојка стројна и прибрана, на око, безбрижно свршава кућне послове.

Неко време гледајући у пламен ћуте, као да о нечем премишљају, па отпочеше да разговарају о обичним свакидашњим пословима. Али преко разговора Петар се врпољи на столицу и очима тражи Божицу. А она га разуме, па се уштапила уза њ, тек што им се рамена не тичу. И док она стоји до њега, сигуран, разговара отворено са Стојком. Јован на око мирно гледа и слуша разговор, али душа му гори од узбуђења. Хтео би да са Стојком заподене

разговор, и очи му замичу за њу, али он је бојажљив, несигуран, а криво му што му Петар препречи пут, јер чисто зна да га Стојка воли : кад се на само, у путу, сретe с њом, питомија је и разговорљивија но овде у кући.

У неке Петар извади скленицу ракије и понуди домаћина. Гуцну Радивој, а кад дође ред на Богдана, дрмну га Петар : — Што си задријемао ? — вели му.

Богдан се прене : — Бога ми, најљепше је у кревету — промрси.

— Да, у топломе . . . — прихвати Петар и потражи очима Божицу, и сукобивши се с њеним очима, осмехну се једно на друго.

Јован ухвати ту прилику, диже се и хтеде да нешто Стојки каже, али га Петар увреба, диже се и он, и погледавши га попреко, пресече му реч. Стана запази њихово такмичење око кћери, — мило јој, али ипак хоће да им приговори : — Маните се ње — вели им. — Није она ни за једнога од вас гојена !

— Што не била за ме ? — одврати Петар отворено. — Она цура, ја момак !

Јован нешто шану на уво Стојки.

— Говори да и ми чујемо ! — окоси се на њ Петар.

— Не говорим теби . . . — измуца Јован.

— И не треба ! . . . Па се окрете Радивоју.

— Чујеш, пријатељу, кажи чисто : кому би волио дати Стојку, мени јали Јовану.

Радивој не одговори.

Петру се учини криво, нагло приђе к Стојки :
— Казуј ти !

— Што да кажем ? — чуди се девојка.

— Казуј, коме волиш : мени јали Јовану ?

— Остави ми дијете на миру — озва се Стана. —

Кад њено вријеме дође, знаће да бира . . .

Петар се тргну и приђе к Божици : — Ти си ми најсклонија — каза јој — и рукова се с њоме. Па љутит викну Јовану : — Идимо !

Напољу дочека их пуна месечева светлост, сјајна и уздрхтала, а бела као и снегом заодевена планина. У снегу њих двоје, две мрке прилике, журе се, а прате их узастопце њихове кратке немирне сенке.

У путу одједном Петар препречи пут Јовану :
— Стани ! повика и насред пута испри се пред њим.

Јован устукну.

— Стани ! треба да знаш . . .

— Нећемо се, ваљда, гркљанати овдје у сицјегу
— рече Јован одмичући се.

— Ти се врзеш око Стојке, а не знаш да ја за њом пристајем.

— Кому буде вољела дјевојка . . . — измуца Јован.

— Што ? ! — прекиде га Петар. — Вољела не вољела, Стојка треба да буде моја !

— Зар силом ? . .

— Па и силом !

— Нека . . . Али знај, Петре, није право што

радиш . . . Браћа смо . . . Стојка је склонија мени . . .
Ено ти Божице . . . Ја ти навлаш и дадох прилику . . .

— Нећу њу да волим ! . . . Хоћу Стојку, умиљато јање хоћу ! А кажем ти : — пази се ! И, попретивши му, крене журно напред.

Јован једва пристаје за њим. Кад дођоше задихани пред кућу, Јован приђе к Петру и, пре него да отвори врата, каза му : — Одејече ми главу брата Петре . . . Одејече грђе по икакав крвник !

. . . Зимњи дани неосетио један за другим пролазе, а мали, ћутљиви Богдан с дана у дан све је немирнији. Истим својим мрким, дубоким погледом гледа у снег и у своје укућане, — и од неког времена, кришом, кришом за Божицом трага.

Сумњив му је Петар ; и од када га поче сумња да мори, не дрема му се код огњишта, већ измирећи пази на њ. Кад је на прелу, види га како са Стојком отворено беседи, а Божици тек крадимице нешто добаци . . . — и, у исти час, осмехне се једно на друго . . . И грејући се Божица се уштапи до њега, тек што им се рамена не тичу . . . И трагајући за њима некога ведрога дана затече их сунцу над потком, и лепо виде како се Божица отргну испод његове чобанске кабанице. Учинио се невешт, и пошао даље. Али од тога дана сумња га посвема савлада. Премишљајући борио се свом снагом против ње : стидно и крио се. Али ипак не могаше да сумњу у себи задржи, па иза неке непроспаване ноћи, пашавши се с оцем над кућом, у забрану, на тами, потужи му се : — Знај — вели му, зурећи у земљу —

Петар пристаје за Божицом, а он гдје запре оком...
Нећу туђих одртина!

Радивој забринут поћута: — Да! одговори —
није лако с онаквим вуком... Али и ти си крив,
неки млакоња...

— Да му дамо Стојку — учини се невешт на очев
приговор Богдан — тако би га спријатељили.

— Стојка се пази с Јованом... Виђенији је
код добрих људи, и питомији од њега, и сâм
у оца.

— Па што да се ради? — упита Богдан.

Радивој погледа у сина. Мора да му се Петар по-
пео на душу: тишти га!

— Припазићу ја на њ — каза смишљено. — А
неће ни Божица поћи кривим путем, кад си ти ударио
правим... Тако, да! Приони ти одсле боље уз Бо-
жицу, па се не бој!

И хтеде да помилује сина, али се Богдан нагло
окрете и — пожури низбрдицом.

Одсле је избивао из куће по цео Божји дан,
враћао се само с вечери, и једнако, мрко, испод себе
гледа и — ћути.

А Божица, макар да гледа у Богданову муку, чини
се невешта и нестрпљиво, сагоревајући од страсна
узбуђења, једва чека да сване, па да истера крдо
на нашу. И гони крдо кад томе није време, и док још
студен бије, и не брига, што је Радивој уставља и
одвраћа. Богдан излази за њом и кришом, трагом
њених стопа, — прати је. И устриу од узбуђења, кад
оног доподнева чу њен глас где одзвања песмом у

белој леденој пустоши. Други, мушки, глас одговори снажним, дивљим ојањем.

— То је хабер : — сину Богдану у памети, — и нешто се преокрене у њему.

И он виде како Божица сврну крдо коза низ поточину к пећини. Богдан чучну на рубу и, закриљен жбуновима, стоји на опрезу. Доле под њим испод леда шуми вода.

За час, и он виде Петра како гони своје крдо низбрдицом к пећини и ижури, чисто хита тамо.

Богдан почека, па полако шуљајући се дође до пећине и потражи zgodnu заклоницу.

Божица и Петар махом се снађоше ; зачас наложише ватру. Пламен лизну и поигра по уобличеним стенама тамне пећине.

Богдан, одлучан, тврд, завирује.

Гледа на своје очи њихово миловање. Гледа како је Петар отпустио Божићине дуге сјајне плетенице, па их мота себи око руку, и себи је привлачи... и раставља је од земље... и мртво пада њој у наручје... Богдан се одједном трже, и визијом уреваном у можданима онога што се ончас догодило, полети узбрдицом. На врху поточине заојка, што га је грло носило. Па као махнит дође до куће и с прага јави се оцу.

Радивој изиђе пред кућу.

— Ако сам ти мио — каза Богдан на душак — гони ончас Божицу из куће !

— Рашта ? јадан не био — одговори Радивој.

— Туђа је жена !...

— Чија ?

— Петрова . . .

— Ко вели ?

— Ја ! Видјех их овога часа на своје очи у пећини : . .

— Ћути, будало ! — отресе се Радивој на сина. — Треба да сакријеш своју срамоту, а ти је разносиш.. Лудо дијете ! — и уђе у кућу.

Богдан као укопан застаде часом на месту. Па, пошавши, скрене с правога пута и загази у планину.

Свугде уоколо снег, гола дрвета и — пустош. Али Богдан се не осврће за собом, на своје мрке, зачестале стопе, утиснуте у снегу, нити осећа студени. У његовој души букти дивљи пламен. Што да ради ? Да се гине ? Али како, на који начин ? . . Зар да се с оцем погне ? Да бежи некамо ? Али куда ? И у немоћним, несређеним мислима лута планином. На вече стиже кући заморен и разгрејан ; не хтеде ничега да се дохвати. Не слуша очеве приговоре, већ леже на кревет, и тврдо заспи првим сном. Али усред ноћи прене се, и онога часа пред очи му сину пећина и јучерашњи приказ у њој . . .

Протрну до у срж. А ветар око колибе као бесно облета ; и на махове завија, кричи, тресе кућним вратима, а, попуштајући, за нечим изгубљеним вапије.

Божица је ту до њега — спава. Бесвесно његова рука хтеде, да потражи њену . . . Устукну и, престравивши се од тога, отвореним очима гледа у тмицу . . .

Раније, мирно, наслеђујући сласт, држао је своју руку испод њена топла врата... и, сигуран, до ње тврдо би заспао: — »Нека се развија, јача, дотле ће и он да се оснажи, окрупи, .. па да је савлада«... Али ето претекао га је Петар; — захватио њену младост и растргао је као вук... И не могаше да је од њега одбрани, да је за се сачува... Шкрину зубима... Да се освети Петру, — да га убије? И стаде да о томе са слашћу премисља. Али Петар је јак, срчан, ни други, бољи од њега не могу да му на стопу стану, а камо ли ће он, лудо дијете... Чуо је гдје за њ кажу, да је неке љуте зиме јање силом истргао вуку из чељусти — истргао је и Божицу!... И осети се слаб, немоћан да се с Петром окуша...

А Божица снава, и ветар не попушта, а кров оронула врата јавља се зимњи освит. Богдан погледа на Божицу и, тога часа, приказ у пећини дође му пред очи... Гњев попушта, и у душу, наједном, усељује се неодређена узбуђеност, немир... и — страст... Осети се снажан, — јак да је омицује... или да је љуто, немилосрдно бије! — смртно бије! И, гледајући је, трне...

»Не! Неће је се дирнути, неће Петрових одрпина!.. Нагло се диже.

Мајка се јави са лежаја.

— Теби је, сине, нешто...

— Није...

— Па куда ћеш?...

— Никуда!

... Радивој се љути на Богдана; жао му што се дете све више туђи од Божице и чисто је одбија од себе. А он Божице не да. Куд ћеш грђе срамоте већ да од куће одбегне? ... Да одбегне онако кршино пурче! ... Пронео би се о томе глас, па већ ни најгрђа у селу не би ни за што за Богдана пошла ... Ко ће да ради, и зар да кућа опусте?

А ко зна што се детету причинило да је у пећини видео ... Па Богдан примиче, није могуће да не заволи онакове девојке ... А Петру ће, најпоследње, да га смири, кад друкчије не може да буде, дати Стојку, кад и онако онај млакоња Јован не зна свога посла ... Не да Божице из куће за живу главу!

Божица осети Богданову сумњу, немир — примицање снаге ... У детету нешто ври ... испољава се ... Али што се, наједном, силом одби од ње? А она мишљаше да јој је он сигуран: — Нека расте, јача ... Има времена да чека! ... Али ето превари се, он је неће ... гони је од себе! ... Зашто? А и смета је Петрово врзање око Стојке, па му једном, кад се састаше, да га искуша, каза: — Знај, да Стојка воли Јована мимо све момке!

Петар се насмеја и рече отресито:

— Кад ме буде воља, биће она моја и поред стотине Јована! ...

— А ја?

— И ти си моја ...

— Па куд ћеш са двјема? — нашали се преко воље Божица, да сакрије свој немир и зебњу у души.

— Правоме човјеку требају двије жене : кућна и туђа !

— А да ти ја дођем да будем кућна ? . . .

— Не требам те, ти си већ жена, а ја хоћу цуру да кући доведем ! — одврати одлучно Петар.

. . . Зимњи сиви дани прођоше и јавило се прољеће. Над планином се сиви застор раскинуо, разгалило се небо, и освојило топло пролетно сунце. Богдан га жељно, као свога доброга друга, сачека, нада се да ће га оно загрејати, смирити и — упокојити . . . Да ће бити онако миран и прибран као оно ранијих пролећа док је, чувајући крдо, у свиралу дувао и замишљао милу, чисту цурицу до себе. Али зебња у души, немир, узбуђење не попусти; а — на махове наслућена страст — прожига, опаја га и савлађује неком неодређеном слашћу.

Сада, од када је Петар одвео Стојку, Божица га дуго посматра и погледом га милује и руком додирује : . . . А он је једнако од себе одбија . . . Но види, неће моћи дуго да издржи. Сваки пут кад стигне на поточину, где се скреће у пећину, приказ урезан у можданима силном снагом избија . . . Трза се, кињи и скончава од бола, — чисто да полуди . . . Једнога од тих дана у јутро, гоњен убојитим мислима, потражи оца. Нашавши га на њиви где обилази младу пшеницу, приђе к њему и каза на душак : — Кажем ти, а већ сам ти био казао, гони Божицу од куће !

— Што си полудио ? — отаре се отац на њ.
Будало !

— Нећеш ?

— Нећу ! одговори отац, окрете се и остави
Богдана.

... А онога разблуднога, немирнога, пролетнога доподнева дошла је Божица, над набујали поток, к њему. Планина је жељно и лакомо сисала сунчеву светлост и топлоту. Испод крунских сурих стена још се магла скањује, а на скретају путељка што води к пећини мирише самцато, рано процватало дрво, а и по жбуновима, у сунцу, назуцују се набрекли пупољци. Божица посматра Богдана. — Понарастао је... није већ као раније миран; уснице му дрхте и чело се набрало. — »Да ми је да му очи видим« — помисли.

— Богдане ! — јави се. — Не бјежи од мене !
Глас јој дрхти, и звучи мекотом и топлотом.

Богдан осети тај глас до у душу ; стресе се. Погледа Божицу отворено у очи и задржа свој поглед на њеним очима.

— Богдане, понови Божица и, хватајући његов поглед, скрете путељком ка пећини.

Богдан бесвесно пође за њом.

На улазу у пећину Божица га живо погледа својим ведрим очима.

Богдан униђе за њом.

Над пећином сја ведри пролетни дан, а под њом набујали поток расипље се... отскаче... и

шуми. Богдану оставише се часом очи на отпацима
зпмус ложене ватре . . . Па приђе к Божици. Хитро
јој отпусти сјајне плетенице, чврсто прихвати за
њих, и, привукавши је к себи, повали је на земљу:

Па, клекнувши над њом, смртно побледе, и
празним, потмулим гласом каза : — Као и Петар !
И њеним сјајним плетеницама, омотавши јој их
чврсто око врата, — задави је.

II.
ЦРТИЦЕ.

Биједа.

Работни је дан. Пред опћинском кућом, на отворену простору, засађеном стаблима, сакупила се сва чељад, што није за никакав рад. Има их туде свакојаким, а понајвише бетежних : читава сеоска клиника.

Између њих измијешала се дјечурлија.

Суха је зима. Небо је покрито само једним облаком, па изгледа да је цијели небески свод оловом саливен. Кад сунце напре да га пробије, у том часу га посребрени. Сунчане зраке ни за лијек.

Земља је тврда, суха, смрзнута, па као да се у се стиснула.

Оближње дрвеће укочено је, голо, без лишћа и без живота.

Сва је природа обамрла.

Неки старац, звали га : *Мазгица*, приправан за сваку сеоску службу, чисто дрхће. Руке су му у цепу дугачке јакете, око врата модра му је марама, ногавице су му заврнуте, а у устима лулица ; из ње дим се суче, па му је образ као у облаку, и рек би зачађавио од тог дима. Испод себе гледа, промрмља, ногама потрепеће, па се умири, и опет из лулице људски потегне.

Дјеца су запрљана, слинена ; у искрпљеном одијелу. Кроз продрте капе власи им реже. Неки су обувени, а неки боси.

И њима је студено, па играју и скачу да се угрију . . .

Једно дијете помодрило од студени. У згрченим прстима једва држи комадић хљеба, загризе, присмочи слином, па хукне у прсте да оживе.

Друго неко берекинче пришуња се к њему, однесе му га, па побјеже. Дијете се забезекну, па ни ријечи : студено му.

Сва се чељад у се скупила. Лица су им се од зиме подбула, а нос скаменио. Срећа што не пуше ; па успркос свега устрпљиво и радознало нешто очекује.

Пред свјетином, укоченим лицем у врата опћинског затвора, стоје два жандара, што се рече, управ прама пропису. За њих лако ! Утегли се у кабаницу, на рукама им наруквице, чврсто обувени, и не ћуте зиме.

До мало, па се појави опћински чауш, с кључем у руци.

— Ево га !

— Хвала Богу ! огласише се неки.

Једва га дочекаше.

Он приђе к жандарима, нешто им пришапне, па оде да отвори опћински уред. Бугну вратима, те се устобочи на прагу ; важно, пун бриге, гледа по пуку.

Дошао је и опћински тајник, а за њим најпослије начелник с једним присеједником. Они су озбиљни и

скоро љутити. Та да : зима је, досађују им, а да би за што ? Бар да су плаћени.

— Хајде отвори, — заповједи начелник.

Чауш се маче, некако је понизнији, па се одшуња до врата затвора.

Двапут обрне кључем ; упре у врата, па их раствори.

— Излази, ко је унутри !

Жандари се примакоше. Свјетина нагрне.

Из затвора изиђоше троје : двоје мушких и једно женско.

Муж, жена и син им.

Човјек је гледао упрто, отворено, малдане безбрижно.

Био је у танком искипљеном одијелу, ну чист и снажан.

Лице му је тамно, јако. Обрве густе унакрст обрасле.

Да не би студени, скоро би се насмијао.

Она и син јој бојажљиво се освртали. Стидили се од толиког свијета, па гледали у земљу, а она у прегачу сакри лице, и тихо јецаше.

— Како не погибоше од зиме ! неки ће : — унутри је влажно и студено.

— Нека им буде и горе ; зашто краду ? — пресјече га стари Мазгица, и замрмља.

— Жандари их свезаше. Њега напосе, а њу и сина јој заједно.

Она још боље зајеца.

— Напријед ! осорно ће један од жандара.

Кренуше.

— Жена се обазираше, хтјела је да види кога од своје дјечице, коју је силом остављала на Божјој милости.

Застајаше.

— Напријед! још осорније ће жандар, па је турну.

Сад је још јаче зајецала и горко заплакала. Скупила се у се и као сјена одмицала.

Међу свијетом, била јој је старија ћерка Кате. И она је плакала; водила је за руку малог брата. Сусједа Маре држала је у наручају још једног млађег. Дијете је гледало, од студени уза њу се купило. Заплакало је тек онда, кад је видило, да брат и сестра плачу.

— Шта плачеш? — сусједа ће — ако будеш таман и тебе ће онако везат. У за' час им било! Зашто краду!

Сви троје плакаху, ко по договору.

Неки се обрнули к њима: било им је жао дјеце.

Господичић Пепо међутим се слатко смијао, гледао је дјецу:

— Шта плачете? Биће им добро. Ни ви нећете бит' бољи од њих. »Све што мачка коти, мише лови.« — То изрече, па се надуши опет смијати.

— Лако се њему смијат! »Кад су старији у паклу, благо ти га синовима«. Е! да ни очева блага, лако би по глави. Гад! кострушила се сусједа.

— Изили му товари либре! — промрмља стари Мазгица. Свијет се почео разилазити. Неки ће за

жандарима, неки кући, а нешто дјечурлије гоњало се је око јадне дјеце, да их задиркива, те још горе жалости.

* * *

Он тога прошло је два-три дана. Сједио сам у соби код прозора. Напољу је киша пљуштила, баш као да се небо одчепило. Нисам знао што да радим. Куд ћу? Вани, не: киши. У соби студено. Читати подијало ми, а писати, Бог учува! Од свуда студен бије.

И најбоље куће на селу граде се у љету и баш оне су као створене за љето.

Вјетар је све то јаче дувао. Било ми је студено. По леђима, као да ми мрави лизу. Немиран сам и предљив.

Ма опет мислио сам: има и горе сиротиње на том Божјем свијету! Тим сам се тјешно.

Неко ми покуца на врата.

— Ко је? окосио сам се, те окренуо к вратима.

Врата се полагашно отворе. Главом надвири се ситно дјевојче.

— Уђи, брзо, па затвори!

Била је мокра као пијевац. Сва је дрхтала. Носић јој се руменио. Са старе сукњице, рупца и прегљаче циједила се вода. Коса јој је била кишом убивена.

Стари одрпани опанци, које је на по ноге навукла, остављали су на поду млаке нечисте воде и блата. Плахо, бојажљиво гледала је, сада у ме, сада у под.

Њено блиједило упадало је у очи и још се више истицало, кад би у што му драго упрла своје мале, живе, гараве очи.

— Што је ?

— Донијела сам вам . . .

— Шта ?

— Дрва, рекли су да вам је потреба.

— Па, по овоме времену ?

— Није прво кишило. Уватило ме путем.

— Гдје су ?

— Оставила сам их под суларом. Пун их је наручај. Све су цјепотке.

— Купио сам, ну кад си донијела, узећу.

— Колико питаш ?

— Шта дате !

— Узми, на! Пружим јој нешто новаца. Узме их у смрзнуте руке, па се постиди.

Проматрао сам ју. Била је мило дијете. Смилила ми се.

— А чија си ти ?

Дијете се на то питање чисто забуни. Поче се нешто руменити.

— Шта је бôна не била. Нећу те ја. Питам само тако . . .

— Ја сам . . . па заплаче.

Мене нешто јаче дирну.

Стадем да ју тјешим, како сам боље знао.

Наједном се сабере, престане плакати, па ће једва да се је разабирало :

— Ја сам знате . . . мала онога, што стоји онде . . . кроз они двор . . . код онога што је дошао из Америке...

Престаде, па опет поче да јеца.

— Кажи, како се зовеш ?

Погледа у ме :

— Је ли ја ? Кате.

— А отац ?

— Оца ми зову . . . Крње.

Ја се сјетих. То је онај, што га жандари са **женом** и сином старијим отјераше у затвор.

Жена и син га тајили, па и њих одведоше у затвор.

Почео сам се за ствар интересовати.

Упитам :

— Је ли ти пустило оца ?

— Није.

— А мајку и брата ?

— Ни њих.

— Па ко остаде у кући.

— Ми дјеца.

— Ти си најстарија ?

— Јесам ! Ма знате . . .

— Шта ?

— Најмлађи брат не може.

— Још и то ! А ко вам и кући помаже ?

— Нико . . . а је, једна у сусједа гдјекад дође.

Вјетар је јаче задувао, те је лупнуо вратницом о вид. Кућа се је као стресла.

Замислих се. Пред очима часом представи ми се слика биједи и сиротињства. Још ју једном погледам :

— И ја ћу с тобом.

— Куда ?

— К вама, па ћу одлучно : — Ајдемо !

Вани је престало лијевати ; тек је ромоњило, ма

вјетар једнако је на махове дувао. Огрнем се добро, па одох с њоме.

Путем се сврнула у дућан и купила тамо пуре и соли. Чекао сам ју, па опет кренусмо даље.

По путевима низбрдицом дерала је вода, а гдје је било штогод положита, газили смо по каљужама. Пут је водио пада се, па сам се чисто покајао, што пзиђох, ако и близу, по таквом времену.

Путем сусретали смо чељади, која би се за нама обазирала, а брзо одмицала.

Уљегосмо у неки двор без врата. Сав је пливао у води. На мјестима пун је глиба. Ђубар се бјеше размочио, па се разлио до пред сама кућна врата.

— Ми стојимо на лијево. Претече ме, па отвори кућна врата.

Уђох за њом у некакав тамни простор. На први мах ништа нисам могао да разаберам, а осјећао сам силну влагу и трулеж.

Обазрем се око себе : угледах на сред куће нешто в. гре, тек да живе.

— Потакни !

Џурица приђе к огњишту. Окупи по њему нешто догорјели' спица и угљена, па пропуше.

Угледах ватру ! Сада се је по кући боље разабирало.

Код огњишта сједило је, на по у лугу, слабашио дијете. Биће, да му је било какових шест година. У ме упрло своје проницаве очи, па се по мало диже.

Било је босо, гологлаво, у кошуљи са сто крпа ;

на крпама сваковрсних боја. Гаће су му подеране и облужене. Коса му смеђа, а на крајевима бјелушаста. Лице замазано и прљаво.

Над ватром висјела је бакра, пуна воде.

На тлеху око огњишта, биле су двије три плитице и од пуре загорјели лонац. Тик до њега стари опанци са испрекиданим прјечкама.

— Гдје је мали ?

— У постељи.

Обрнем се. Приђох к постељи. Посрнем.

До постеље ваљало је прећи преко два кука, што су се задјела у земљу, те дијелила та два простора.

Тло је каменито, избочито. Кров куће је капао, на мјестима постављене су даске, да се по млакама не гази.

Постеља је велика. На њој је сламница покривена излизаним сукненим крпелинама, без икакве боје, које су застарјелим тијестом и месом заударале.

Између тих крпелина нешто се макло. То је било дјетешце од какове три године.

Загледах се у њ.

Сама кост и кожа. Лице му ни црвено, ни блиједо, него тамнозелено и краставо. Уснице плаве као сукно. Коса му баш као устришци прљаве вуне. У ме бијаше запр'о својим млаким очима.

Престраши се, па се закопрца.

— Небој се ! нисам љекар.

Обрне се на другу страну, па заплаче.

— Мируј!... — вели му сестра. — Неће те господар...

— А да знате, и није гладан. Дала сам му мало прије колач.

— Гдје му је?

— Биће изјео. Сад ћу дат' млијека. Дониће сусједа, а за нас скухаћу пуре.

Пође к огњишту, а ја за њом.

Успе у воду соли, што ју је била купила и на самару оставила, па сипаше кукурузно брашно у кипећу воду.

Како је по мало сипала, тако је пурачком по води мијешала и све тако, док се брашно није згуснуло.

Опет потаче ватру и успири.

У бакри се пура варила, а кад и кад излијећали би недоварени грумчићи пуре и по огњишту праскали.

Мали се омињао. Сипо је на самар, узео жлицу у руку, па би је забадао у лопику и онда је добро облизивао.

Кад би пако сестра извадила пурач, те га одложила, и њега би жлицом добро очистно.

— Биће да је гладан — измаче ми се.

— Није присит, не! Ова два дана није било кухана.

Око малог брзо се је довукао пас и мачка.

Пас је накострушен, мршав, озебо; управ је молио за комадић пуре. Мачка је мијаукала као мало дијете, па се кострушила и ушетала, те се је и она омињала.

На врата бане сусједа с квартином млијека ; укочена, строга. Кад је мене угледала, лице јој се умекшало.

— Здравии били ! куд се ви губите на ове стране ? ! . . .

— Дођох да видим . . .

— Невоља, а . . . Да ни мене, погинули би. А не могу, вјерујте, ни ја. И у мене их, што би на прсте пребројио.

Приступи к огњишту. Надвири се на бакру :

— Вари се пура. Хвала Богу ! Данас је добро.

Тада отиде к болеснику.

— Ево теби, на. Што се копрцаш ? Пиј, док је вруће !

— Шта вам запада ова жена ? — упитам полако, малу.

— Ништа. Сусједа.

— Добра жена — промислим.

— Јесте ли видели, а ? — приступивши к нама, стара ће :

— Сиротиње, а од никуд помоћи. Шта мислите, колико им опћина даје ? Чујте, баницу на дан ; те заломи рукама.

— Мало да живу, а пуно да умру — измаче се мени.

— Тако је ! А Бог зна кад ће их пустит из затвора . . . Знате ли ви шта ? И ви сте од суда.

— Не знам ја, нисам за то постављен.

— Зло је ! Криви су, ма да су бар матер оставили ! . . .

Вјерујте, ни она биједница ништа згријешила. Шта ћемо ми јаднице. Ваља да трпимо и мучимо. Ја да видим, својим очима, мужа да убије човјека, не би' га тужила. Кому? па шта би' ја? Не би', па не би' — љутила се без разлога, стара.

— Зар немају ништа у кући? Гдје им је вино?

— Да, вино! Е... пуне су им бачве. Немају га ни за Божић. Одкуд? У јематви све им заплијенило. Није био један од оних... знате... пијавица. Да! Било их тројица. Неки стари дуг. Он се правдао, да је мање. Они, да су парасле камате. Вражје камате! Никад из дуга. Трошкови, були, комишијуни. Шта ти ја знам? Плаћај и плаћај, а увијек стари дуг расте. Бог би га знао! Еле, однијели му до зрна. Радио за њих, па збогом.

Пура је била кухана. Мала извадила брату и себи по пуну плитицу уз врх. Бацила два-три комадића псу и мачки, па стали сви да се куса.

— Придаје им се, а? — вели стара. Само да је што! Сутра неће бит' ни тога... а брзо нема ни дрва.

— Бар дрва има доста.

— Чини вам се? Па да им и даду, па чему ће их догнат. Да само видите јадну бештију. Нема ништа под зубе... Дођите, да простите.

Пођох за њом.

У једном ограђеном крају између рпе гноја, стајало је непомично, без живота, с објешеним ушима, избоченим очима, — магаре. Није се мицало. Мр-

шаво, реп му очупан. Поврх репа и хрбат му је окрвављен. Кољена разбивена; гладно, тек да дише.

— Зашто су га запустили ?

— Није никад ни ваљало. Пада, па ваља га распртит па опет упртит, а онда удри по њему... Хоћете ли да на њему што догну ? А два флорина дао им је отац за њ.

— Кад папе не може се да дигне, — умијеша се мали.

— Мучи ти ! искоси се на њ стара.

Вратисмо се опет к огњишту. Пура је била поједена.

На сред куће кроз продрти кров указало би се сунце у облику цекина па би опет нестало га, ко да нема гдје да се устави код толике невоље. О сунчаној зраки наред куће титрала је прашина у сјају да још боље голотињу открије.

Мени је ваљало ићи.

Изиђох. Бијаше прилично разведрило. У дво-ришту купила се туђа дјечурлија. Са мнош изиђе и сусједа.

На вратима окрене у кућу.

— Не излазите ! Гледај! ових фунцута... Куга их помела... Даћу вам ја! Дошли се ругати, а ? Бјеж' — па се за неким каменом баци.

Обазријех се по дворишту. Неколико кокоши по ђубришту је чепкало. К њима кадшто долијећао би врабац, украо им зрице и побјегао. Кокоши за њим. Врабац би утекао, па цијукнуо, те се навратио.

Потле га нико ни сметао није... У дну двора упадоше ми у очи нова врата на малој кућици.

— Ко ту станује? запитао сам сусједу.

— То доље? То је штала шнор М... Лако је за њ и за коња му. Коњ има своју регулу, да би тако други. Зоби и сијена не мањка му. Боље му је, изим крста, Боже прости, него овима — те руком покаже на кућна врата — а богме и мени.

Затим се уозбиљи, погледа ме оштро, исправи се, па ће одлучно!

— Знате шта ћу вам рећи: ваља да краду, сад ће од потребе, а потле кад се науче и од објести.

Стара би била још чеврљала, ну ја одлучих отићи.

— С Богом!

— Идите с Богом! Бог вам дао свако добро.

На улици чисто сам одахнуо. Нисам мислио, да у мјесту, гдје живим, таква је биједи. Упутим се натраг истим путем. Вода је мање дерала. На главној улици сусрео сам старог Мазгицу, нешто је мрмљао, грицкајућ камиш луле. Примакох боље.

Путем пало ми на памет да јутрос нисам ништа бацио мојим голубовима и кокошима.

Јадни голубови! Биједне кокоши! промислио сам у страху... Би ли вјеровао? У том зоофилском смиловању заборавио сам на ону љуту невољу свога искрњег...

Најмодерније.

— Цртица с пута, —

Видјео сам их први пут, при пролазу кроз С. Бијак сврнуо у кавану »На обали«.

Биће, да су поноћа.

У великој расвијетљеној дворани, смјештено је позориште на даскама. Дерало се је некаково талијанско друштво, те завијањем и цијукањем забављало је још неколико заостале »мокре браће«. На једном оближњем столу неколико младића, како би Сремци рекли, »ћерало је кера«.

На другима, куњала је још по ђекоја ноћна лупача. На лицу му се види да се не забавља, ну треба да некако претура, бар до два сахата : таков је његов обичај. У дну дворане, зијева некоји путник, а на крајњем столу, сам самцат, озбиљан, сједи поштарски чиновник, по укусном одијелу судећ, јамачно је вежбеник : чека поштарски пароброд.

Сио сам за сто у сред дворане. Нехајно, скоро куњајућ, гледах у окол. До мало устави ми се поглед на њих троје : двоје мушких и једно женско. Засјели су око стола, тик самог позоришта. Го-

споља је окренута лицем к мени. Иза леђа јој је позориште. Није ју брига за те талијанске пјеваче и пјевачице. До ње је на десно војнички часник, а лијево, неки човјек — цивилиста.

Не знам зашто их стадох да посматрам. Можда ми је упало у очи, она и онај војнички часник, што су тако весело чаврљали, једно другога мазили и слатко се смијали. Можда онај цивилиста био је још занимљивији. Не бих знао чисто да кажем, ну свакако то троје мене заинтересује.

Она је била малена, танка, баш ситна. На њој нема особитога ништа. Замјерио сам само, око упалих жмиркајућих граорастих очију, тамни флуид који кривудаше око очњих јој колобара. Кад се је смијала, показали би се збивени, брижно очишћени зубићи. Ето, то је све. Не, и није све! Јоште има нешто. Да, на глави је имала ђозотску црвену капицу. Чудо! Та капица увријежила ми се у мождане. Одселе је писам могао себи представити без те капице. Навалила је над очи, па се испод ње ђено ситно лице, само смије, и смије...

Војнички часник није ко и остали. Ни одијело му није по бефелу. Бркови му нису засукани и вашиљани, ко ражањ, па да те прободу, а није ни острижен до коже, — па ни утегнут. Мора зацијело да је то неуредан часник. Међутим, крупан је, у лицу црвенкаст и дугих плавих бркова.

А он? Тај цивилиста? Е, ни он није, ко остали људи. Не, није! Укочен, озбиљан, избуљеним очима гледа у околост. Толике очи, а још носи наочале.

Да их скине, свако му око ко у вола. Средњег је стаса. Његово здраво лице ништа не изражава. Буљи по дворани. У нешто запре очима, те се заблене и тако гледа... Бог зна о чем мисли. Тек погдјекад сврне погледом на њих двоје, понешто се удобровољи, па опет ко и прво.

На позориште ступи пјевачица. Замијукне. Погледам ју — какова је? Рек'о би' сад је извукоше из млинице, на лицу јој се чита: физична и психична немоћ. Права паћеница. Доврши пјевање, па оде. Мене обузе, — све наједном: гађење и нека чама. Жалио сам њу, себе и свих нас. »Што дођох?« — мишљах. Ако ћемо да им помогнемо, удијелимо им по штогод, на пут божји, па нека путују.

Међутим њих двоје разиграли се; плешћу рукама; једно другоме намигује и потискује се. Он се раскалашио; врти се на столици; привија се око ње и нешто јој у ухо шапће; зближио се: сад ће, Боже прости, да је пољуби.

Ко су они? — помислим.

Њих двоје никако није муж и жена. Откуд! Не би он око ње онако тетовио. Ну ако није он — размишљах даље — није за стално ни онај чудац, што је уз њих. Он још мање. Није могуће!

Уз то у дворану улезе неколико познатих ми осмаша. Посједоше уза сто до мене. Још се добро не смјестише, к њима се довуче кочевар, људски напит. Препиру се с њиме и натежу. Збијају шале. Биће да су до сада за испите учили, па сада ће да се растресу. Наруче бијелу каву да се окријепе.

Између њих уочим једног мојег пријатеља. Из мјеста је : знаће ко су они.

— Чујеш — полако ћу — познаш ону тројицу? и кренем главом прاما њима.

— Познам и тер како ! Познаје их сав град... Има неколико мјесеци да су овђе.

— Па што раде ? Ко су ?

— Он је странац и сликар. Кажу да је генијалан.

— А онај, што је до ђега ?

— Та видиш — часник !

— Да, то видим ! Ну, запада ли њој шта ? Да јој није у роду ? ... Је ли јој муж ?

— Ха, Ха ! Какав муж ? Зар ти не знаш ?

— Откуд би' знао. Говори !

— Није јој ништа ... Пријатељ ...

— А онај цивилиста, шта велиш да је сликар ?

— Ха, ха, ха !

— Ти се смијеш ! ?

— Дашта ћу ! Зар ни то не знаш ? То је њезин човјек.

— Збиља ? Ругаш се ?

— Тако ти је !

Ја се здраво смео. Генијалан умјетник ! Сликара ! — њен човјек, — онај онђе што буљи у нешто очима, ко теле у шарена врата. Је ли могуће ? А мени се чинило да је какова луда.

Гле, како човјек може да се превари.

Можда је и генијалан умјетник — промислим, те и нехотице сјетих се студије психијатра Ломброза о генијима и луђацима, бива, да је првни ефе-

кат исти, те да подаје, једнаке вањске знакове једнима и другима. Биће, да он у себи истовјетује обоје — тјеших се, да се смирим. Још неколико времена посједио сам. Доврши се најпотле и дречање. Она бијела пјевачица улети одмах међу оно неколико калаша — бећара. Пуца и цјени се шампањад. Плаћа неки ђак правник. Она га срче, па што пзађе. Можда је и гладна? Не смета! Да се пије, нек се ужива, кад луда плаћа. Није лако сваку ноћ по којега уловити.

И њих троје дигоше се.

Боже мој, како је онај часник добар, учтив, сусретљив. Огрнуо је рупцем, тегоши око ње; пустио ју прву, па узастопце за њом. А онај генијални умјетник потлачи за њима, у становитој далечини, одмјерено, достојанствено, чини се, ко да мисли: гле луде! Нека ме и вечерас замијени. Није лако свако вече наћи по једнога.

Дигох се и ја. Промислим: чудни људи! Биће код њих овакав обичај, биће модерно...

* * *

Био сам их заборавио, ну опет на путу наиђох на њих. Тек што сам се укрцао на пароброд, угледах их сву тројицу. Иста појава. Њих се двоје једнако смије и милује, а он неђе буљи, сада у даљину.

Који их враг на ме намијера? Залуду ми је, опет их проматрам, а зашто? То ни сам не знам. Бог дао, те мени био кратак пут. Требало је да се искрцам у Т... Пароброд пристане; пређох преко даске.

Наједном се инстинктивно обазрех ; — би ли вјеровали ? Они за мнош. Нека их — промислим, и онако ћу за послом . . .

Око пол сахата поподне пођох у гостиону да обједујем. Уђох у благовалиште, — погодите кога сам нашао ? Опет њих троје. Он је на челу стола (кад кажем он, разумије се, ко) на десну му она, а тек иза ње онај. Тако се и пристоји : часник је њихов гост.

Мени господарица покаже мјесто напрама супрузима. Сједох. Ну смилих се, хтједох да и ја будем учтив, свјетски. Дигнем се :

— Зовем се Н. Н., преставих се умјетнику.

— Бах . . . Мах . . . шта ли ? — смрси он, окоси се ; избуљи на ме очи, е, изгрдиће ме, појешће ме — промислим — те најпосле пружи ми руку. Тада окрене се к њој, те ми је представи : — »Моја госпођа«.

Ја се наклоним, што сам љепше знао. Погледам у њу, али да, она се с мјеста не маче, тек за поздрав, вгрби се и намргоди, ваљда да тако просвједује проти увриједи нанешеној јој од свога човјека. Мени часом суне памећу : Ваша госпођа ? ! — Дакако ? А што вели онај што се је уза њу приљубио ? те се махинално окренем к часнику. Он, ко да ме је разумно : наклони ми се. Сједох, ну све ми у ушима брује речи : »Моја госпођа« ! Ма чоече — мудровах ако је твоја, по чему је ; докажи ! Сви су докази проти теби. Судећи по спољашности, све друго може ти да буде, ну жена, не, па не ! Та и она је, ако и

мучке, проти тому просвједовала. Не знам, зашто сумњах. Ну кад он каже, сјегурно биће му жена.

Дообједовали су, па се разиграли. Све на влас онако, као у кафани и на пароброду. Нудила га је јелом; налијевала му у чашу вино; безочно му завиривала у очи, а на њега, свога човјека, није се ни осврћала. Ко да га и није! Међутим њему је право. Он увијек у нешто буљи... филозофује, па кад му досади, да се разабере, погледа на њих двоје, те се разведри. Добар човјек!... Ударише у разговор. Учиним се невјешт.

— Како вам се љуби јело? — упита часник умјетника.

Он се смете. Избечи се на њ, ко вели му: шта ме будиш? Часник понови упит. Тада се сабере.

— Тако! Не лоше. У Далмацији смо!

— А пробо... — госпођа ће, часнику — Јесте ли на пароброду видјели ону »морлаку«. Ух! женетина!... Огрнута и раствореним прсима, на по гола, давала је сису дјетету. Пред оноликим свијетом! Јесте ли видели? — згражала се је, те жмиркајући очима, приљубила се уза њ.

— Па то! Има хиљаду горих ствари. Морлакен — принципне јој он — немају културе! Проћи ће још дуго, док их се култивира.

Након тога опет исто драгање...

Уз то дођоше и други гости. Неки средовјечни човјек сједе до мене, с горње стране, тик часника. Разгледа се по друштву; протаре руке, па гледа, ко нема шта да рече.

Погледам и њега. Човјек, ко и други. Не, лажем! Опростите, није ко и други. Нос му је, за три друга. Ну, није грдоба — нос. Правилан је, као и сви други носови, само огроман и дуг. Мора да му се шиљак иза куће види, као флок од брода кад се помали иза рта. Он је проматраше постранце. Сада сам био сјегурнији. Заклоним се иза његова носа, па се чудим, и станем да симболишем... Гледао сам њу и онај нос. Нос крупнији од ње... Мјерим... цијелу би је стрпао у једну његову ноздрву... Па та мрвица толики ђаво. Чудо! Ко зна је ли и онај носоња тако мислио...

У неке устадоше, па отиду.

— Зар ће сва тројица спавати у једној соби — упишта неки шаљивџија иза стола, господарincu. Она се тобоже зачуди:

— Бог с нама! Неће спавати. Они ће... не... часник само опочинути. Бацио се на постељу... Потле ће у поље, на некакви посао.

— Да, тако је! — други ће, а брк му се тресе.
— Оставиће је у добрим рукама!

Сви се надушисмо смијати.

— Али сте накосни — навлаш ће љутито господарица. — Шта ће биједни... Добри, ко добри!...

— Није она биједна, не! — одазове се неки.

— Па није ни он, — други ће.

— Сви су они задовољни. Сретни људи! — надовежем ја.

Не прошло ни четврт сахата, ето ти умјетника к нама. Да га сада видите. Утег'о се... Подвеза се унакрст кајанима. Напртио на леђа телећак. Унутра

су јамачно рисарије и алати. У руци му путничка батина, два пута дуља од њега. Узео клобук! Наклони се друштву, те достојанствено, укочен, избуљеним очима, маче се из себе.

— Куд су њих двојица? — упита опет господарицу, — они шаљивџија.

У соби. Разговарају — одговори она мирно, ко да није ње посао. Ну издаде ју службеница. Била је на вратима, па се стаде церити.

— Шта те је брига! — окоси се на њу господарица. — Биједници...

По за ручком враћао сам се другим паробродом кући. Случај је — ну тако је. На исти пароброд укрцаше се и њих троје. Односно на палубу. С брдина дувао је оштри вјетар. Море је понешто немирно. На пароброду нашли смо неколико официра и друге чељади. Она упаде, па се испружи на платненој столици. До њених ногу, часник је. Ње човјек проматра природу и заостајуће за нама брдине. Увијек је исти: достојанствен и замишљен. Наручише вина и пива. Како је кому по вољи.

Њој биће било охладно, јер је он (разумије се ко) укрије својом војничком кабаницом. Сву је онако ситну, до испод образа, омота њоме. Управо ју је скупио у њу. Тек да је сада видите, тако огрнуту, с навученом црвеном ђозетском капицом на глави, а смијушка ли се, смијушка... Она златна пучета, жуте се и сјаје са стране, а очи јој жмиркају, па кад их раствори, закријесе...

Он је до ње — појешће је од драгости, и тепа јој слатких ријечи... Човјек јој филозофује!... На-

једном се и он окрене, да се утјеши. Јамачно се је и њему свиђела, тако нарешена. Примакне се иза ње, па поче јој подизати црвену капицу. Она ни да би мрднула: једнако гледа свога часника. Тако је сретна, растапа се... Ње човјек некако се ослободио, па почме да овија, око прста, косицу јој са затиљка. Да није тога урадио!

Она се трзне; заврти главом, те се окоси. Чудно га постранце омјери; зарежи, стисне зубиће; на, сад ће да га ноктима очепрља.

— То је мајмун! — нехотице, измаче се мени. — У том часу тако је изгледала. Па још та златна пуцета са стране, и она црвена капица. Није друге, прави, правцати мајмун!

Он мирно, достојанствено узмаче, ко да није његов посао. Биће, да је навикао на овакове срчане исказе љубави... Сунце је залазило иза брдина; море се сјајило; пароброд даље газио.

Умјетник извади из свога торбака рисачу, па на њој нешто нацртаваше. Дубоко је о нечем мислио. Задубо се у природу и у своју радњу. Гениј и филозоф!

Тада сам и њега пазио. Питао сам се — »којег је умјетничког правца приврженик? Реалиста нити натуралиста, за стално није. У том случају, ако је кратковидан, боље би видио, што се око њега збива. Тиче се њега. Пластичар још мање, то се и руком опицати даде. Биће да је идеалиста — романтик. Сјегурно је то! Може се судити и по томе; како само он љуби своју женицу. То је права идеална љубав. Он је она (што ја не би' хтио, да будем). Само

нека се она забавља. Златна женица!... А лако је за њ. Није он ко остали. Ти су прави егонисте. Кажу : љубим жену. Јест, дакако ! Да је љубиш радио би, како она хоће. Испунио би јој оваку невину жељницу, а не приморавати ју, да се с тобом, довијека досађује. Па онај часник, — како је добар усрдан, учтив, увијек је прати. Куд она оком, он скоком. Како је весео, забаван ! Најпосле, та добричина умјетник ! Он њих не смета, а они њега још мање; све је у реду... Дивно ли је то ! Боже мој, учтиви ти су и поштени, ови неки странци ! Прави окруњени витезови ! Е, није друге : Добричине, па добричине ! Ето скоро не знаш, који је од њих двоје већи филозоф. Један је, али који ? Како ти људи знаду да уживају !

На примјер : Тај часник крупан, млад, здрав. Она ситна враголаста, пикантна, права мрвица. Обоје сретни блажени ! Муж, задовољан, ужива ! Куд ћеш ништа љепшега на овој долини суза !...

Мени се и нехотице наметну ријечи, што их за обједом изрече онај часник : »Неимају културе !« »Треба да се просвијетле :« Истина је жива ! Требаће још много година, докле код нас овако лијепо буде, као код њих...

Пароброд ће да пристане. Умјетник поспреми рисарије у »торбак« и зовну собара. Извади новчарку па лепо подмири рачун.

— Још и плаћа за њега !! — зачудим се. Е, право, код нас тога нема ! — Промислим :

— То је тек најмодерније !...

Наклоним се, те се искрцах.

Из заклонице.

У пристаништу, из заклонице, гледам на отворену морску пучину, по којој се нагањају валови, а низ вјетар лети прсак, што се у последњем сунчаном траку прелијева у дугиним бојама. У луци, гоњени од вјетра, натискују се бродови; на махове дршћу и тешко шкрипе, погдјекад некоји љуто зацвили — а, око јарборских голих ужета, ори се фијук, који гоњен буром, негдје далеко замире у ведроме простору.

Као кроза сан, слушах над главом хуку вјетра — очи купе у се све ниансе заморних боја, напрежу се, ко да и оне осјећају — а у можданима оживљују проуживане сласти живота, испољују се и редом нижу... И док на узбурканом мору посљедњи сунчев сјај трепери, осјећам тугу, што ми се на душу спушта, ко лаке сјенке на суре морске голети; и душа ми је пуна разумијевања и љубави. Смисли сам близу себи: растргани осјећаји, изблиједеле сласти живота, пред очима су ми — рекао бих јуче је то било — а у будућност дубоко продирем, близу ми је, ко да је одувјека самном — час је, кад је све сакупљено у мени, када најбоље познајем себе...

Чак и она пуста чежња за нечим, неопредељеним, новим, мирује, тргне се само за час, кад је пробуди галебова крика.

— Сунце тоне, а иза осамљена самца шкоља у мору, око чије хриди, одувијеке, уз срдити шум, пјене се и разбијају валови — напиње се нападнута рибарица да за видјела у луку стигне; олуји тешко одолијева, а рибари у њој, с ногу, свем се силом о весло одаширу. Из моје заклонице гледам у барку, и сажаљевам људе; мислим: да је на који начин помоћи им!... И тако, немоћан, снатрим, док ми наједном пред очи сине слика. Она ми је тако близу — рек'о би', то је јуче било! Али у барци нема онога, што учини чудо: »запријети вјетровима и мору, и постаде тишина«. Нема га, — па рибарица тешком натегом веслача ухвати заклоницу.

И пожури у луку. Још не бјеше коноп на сухо пао а ми што чекамо, натискујемо се уз крај: рибе због рђава времена данас није било, а ноћ је близу. Рибари уморни изилазе из барке, искрену из котарице на плочу нешто мало рибе. Јагнимо се за њом; мало је, не може да свима достане, а ноћ је близу!

— Скупо је — цјенка се један свештеник — но не пушта рибу из руке.

— Дакако, да је — одврати неки од господе, и срдито надао: — Дође им добро рђаво вријеме да нас огуле! Оборита риба часом се развијела, а остао је ситнеж, — саме гирице.

— Видиш, какови су — опази господар рибар

рице, дијелећи са двојицом другова спитнеж. — Не пазе ни на вријеме, ни наш труд, само донеси им. . . Па како се цјењају ; а другда ријечима како нас млију, како нас на добро уче ! Ма ко да им већ вјерује ? — заврши нехајно.

— Пусти, — јави се друг му, млад рибар. — Јеси ли видно, како уздишну за комадом рибе ? А ја ћу сада испећи ово мало гирице, огријат ћу се и наптити, па ни бриге ме. . . Што ти говориш ? — обрати се трећему другу.

— Гладан сам — одговори он. — Не желим но се најести — и весело протаре руке.

— Лако је вама, ви сте сами — онази господар — а ја ово ваља да подијелим међу шесторицу — и погледа на оно мало гирица. Ма нека ! — рече одлучно — и с овим наптитат ћу она моја четири соколића. Ух ! што ће ме весело дочекати ! . . . Ето, само да се живе, а за друго лако је ! И узевши свој дно, часом гледа на море. . . Ја посматрам његово прикладно лице, и већ га не сажаљујем. Мислим : наптитат ће, својим знојем, свој пород ; он ради и живе, и пун је љубави за живот, трга од својих уста, и даје свом породи, да и оно живе : — Само да се живе, а за друго, лако је ! И гледајућ га гђе одлази, дође ми да му јавим да се поврати. — Хтјео би' да разговарам с тим простим човјеком, који у ово вријеме, празних ријечи и сумњивага мудровања, нада све поставља — живот !

Али он је пошао да напита свој пород — а ја опет гледам у отворену пучину !

Бијесни олуја, дршћу и тешко шкрипе нападнути бродови, а око голих јарборских ужета фијуће вјетар ; све што је живо угиба се испред олује : — галебови јаче криче, а ћозетске барке једрећ у луку улазе. Нико нема снаге да усрне у олују, а и зашто би, кад је у заклоници тако лијепо ; људи су је згодно удесили, у њој све мирује — чак и море мирује — и из ње се мирно на олују гледа и чека да престане... И ја из заклонице мислим : чему да срћем у олују, кад је у заклоници тако лијепо, — и ко је данас тај, који се олује не плаши ? А Он бјаше усрнуо, — тако је писано, — чудеса је чинио и главу је заложно... Али која корист, кад људи не вјерују ; нема их, »који видјеше и повјероваше«. И из заклонице, снатрећ не могу никако да своје мисли средим, а већ се сутон хвата, па одлазећи долазе ми и нехотице на памет ријечи онога човјека : — Само да се живе, а за друго, лако је!

На сунчевој жеги.

Откуцаји мотике звече по стрмом, шкрапавом и гладном тлу. Тврдо жељезо одбљескује се на сунцу. Прва је јулска припека : необикао да цркне. Сува испржена чрмаља праши се, маглом обавија трудну дружину, блати главу и натруњује разгаљене окош-часте прсп. А топло сунце сјаји, грије и пожига.

Редивој, јак и млад, потсијеца цијелом мотиком. До њега изредаше се тежаци : мртво падају заобли-вени стогови.

— Прижги ! — потиче жупан, и прилази од једнога до другога, да боље махну . . .

Пред подне ластан дојашн и млади господар да прегледа радњу ; разгледа дружину.

— Зашто узе старог Анту ? Знаш да не може — упита жупана.

— Мучи се, господару, и издржава — а, да Вам право кажем, и потребан је.

Господар нешто промрмља, склони се у хлад и стаде да прелистава неку књижицу.

И пече све то жешће, а у ушима зуји и на махове блијешти се. Доље пако море се сјаји и свјетло на пучини поиграва. Близу је подне. Редивоја дере

земљу к'о може. Хоћеш — нећеш, остали треба за њим да гоне ред. Стари Анте заостаје, сатрао га труд и невоља, а у задње вријеме и велике бриге : жена болесна и оба сина уграбише у војнике.

— Гони, старче ! — виче разиграни редивоја и боље засијече у тешку земљу.

Он га већ и не слуша, тек кад му чује глас, муком бесвјесно примакне. Мисли га закупише и море га. Изровано старачко лице снуждило се. Пред собом гледа гроздове, што се лијепо отребљују, обилато лишће, што се ко море модри, права милота гледати ! Народило се, буји и здраво је да га сутра отргаш било би га као других година усред јаматве. Туђе ради, а требало би да своје раскапа ; но не може, потребан је наднице да преживе њих обнемоглих двоје. И онако : дан ради, а дан побољева. Па ето још и друга невоља надође. Прочиташе му синовљи лист ; у њему се тужи и пише : »Муче нас и киње на вражју, а и гладан сам. Пошљи штогод, да знаш, невоља је !« Старац не вјероваше својим ушима, мозгаше : онако млад, храбрен и здрав, па да није бар сит ! А веле : служи краља !

И код те помисли, чисто се смео . . .

А око њега земља пуца, сунце пали, сложна дружина оданире, соколи их жупан, а редивоја се помамио.

Сува земља праши се ! Његова уста се осушише, напипо би се сит, ако ће и киселе наљевандуре. Но из реда не смије, заостао би, и онако снага га издаје, магли му се, све као да му нешто игра испред очију.

Облио га млаки зној и као киша низа њ капље, чини му се доспјеће.

— Ето ручка! — упри боље! — дражи жупан. Но старац већ не може, жиле попустише, глава отешчала, трудне, обилате руке омртварише. Наједном пусти мотику и натегом се испружи.

— Не могу више! — једвице изрече. Дохвати мотику, заметну се њоме и хтједе да крене.

— Куд ћеш? — ушита га жупан.

— Кући, ако допрем. Пробада ме, — нехајно ће и настави: — Ето, ни у свом поту, не могу да добијем комад круха, да прехраним себе и жену — и упуту се низ виноград.

— Јесам ти рекао да није за радњу — јави се млади господар из хлада — а да и не подиже очију с књижице. — Напомени ми вечерас, да му по дана одбијем . . .

И стари Анте, погурен, тешко набада низбрдицом к мору. Путем оћути јачу бол у глави и прсима, кољена клецају: једвице одмиче. За собом јоште чује звуку тешких мотика, око њега зуји и блијешти му се . . . А испред њега, на мирној морској пучини, заокруженој нијемим брдинама и сјенатим увалама, у сјају трепетних сунчаних ждрака, једна до друге као насликане стоје двије лађе. Разапеше прожутјела једра, што се у дубини мрко одразују, ишчекују свјежи западњак, да се макну, да заплоче. Дотле пак, из забаве, младо момче што се отисну од свог врућег жала, дува у двогрла . . . Свирка се разлијега и буди замрле старчеве осјећаје. Сјећа се здравља,

младости и љубави. Сјећа се када је радио за њих четворицу, да поштено преживу ; и никада му не претјецаше ! Сада изнемогао, дуго је, што се је на невољу приучио. Устрпљиво је поднаша. Хоће да искапи до дна чашу пелина, што му је нуђају за његове труде. Но он не здаја, тјеши се : доће оно двоје, живи били : дочекаће их обојицу ; прехраниће га, док наступи блажена Смрт ! . . .

И с брода све то јаче, кроз плаветнило мора поља и неба продире тугаљиви меки звук ; час јечи, час боно цијукне, док поједном жељно очекивани лахор пирну, крене бродом и свирка у старчевим ушима тихо замрије.

Невјера.

По влажном, уједном ваздуху и најежуреној, тамнијој морској пучини лијепо се наслућује заматак студене вијавице. Иза очуха настане мртви тијац, те плаха језа обухвата све живуће и цијели околиш, као да се спрема на нешто ненадно, што ће потајнице надоћи, да навијести завршетак родне јесени, а почетак зимње пустоши. Напокон лагано опет тек пирне, гане лаке облачиће и крене их даље, док једном иза њих продре свијетло, засја, застане, и постепенце одмиче, да се сасма заклони. Плавасти хлад покрије земљу, једвице се ишчекује да сунце још једном загрије.

И на сањалачком обличју Иве Полића, који је на доксату пред кућом стајао и загледао се у што му драго неодређено, назријеваше се дрхтај тугаљивих мисли. Тек што је обједовао, изиђе из куће да се некако растресе и избјегне погледима домаћих. Бијаше му дотузила њихова нападна брига. Чињаше му се да сви у кући око њега тртоше, да га позабаве и развеселе. А он је био на чисту, да је његова жалост такове природе, да и најсрчаније ријечи не би је могле да утаже. Заволи

самоћу, па се сасма подаде тузи, нека се с њиме по вољи размеће, да га најпосле обнемогла омекша, и у томе, да бар тренем одахне. Тако је неко врпјеме духопирио ; затим се као сјети, савије цигарету и припали. Пушећ врпољаше се по доксату и на махове попостајаше. У можданима гојило се сијасет мисли. Часом осјећаји бијаху свијетли и слатки, ојачани живом вјером надања, док наједном разум би надвладао, сјетно би се ужасом своје невоље. Запр'о би очима гдје му драго, и њему се самом чињаше, да сјајне упале му очи сијеваху у пред собом потамњели простор. Душа би се огорчала ; силомце натискиваше се очај да га сасма уништи.

— Она дакле за навијеке одлази — пређе му преко уста и у тили трен замрије у њему свака жилица живота.

Мимо њ прође сестра му и, пошто се он не јављаше, мимогред добаци : »Идем часом у њих«. Кришом умилно га погледа и одбрза.

Домало опази и оца, гдје изиде из куће. Свако поподне обичавао је обаћи тежак и пољске радње. Прође мимо, и не рече ни цигле ријечи. А њему бијаше у души све то горчије. Обузе га пуста чама, није знао што ће, па се опет прислони уз зид доксата. Знао је, да ће Маре доћи да их поздрави. Но није знао, како да је дочека. Није имао снаге, да је задњи час наговара да у селу остане. Неколико је дана, што је она код куће и што се селом про-

носаше глас, да је тврдо одлучила да остане у манастиру, да се заколудричи, па ето све до данас држаше се мирно : није вјеровао самоме себи. Та она му се је ко и прво посмјехавала, само што тај посмијех бијаше некако прибранији и праћен биграним ријечима. А и пекло га, што је можда и он понешто својој несрећи узрочан. Поред других и он свјетоваше онако дјетињски њену мајку да јединицу, нека се тобоже углади, пошаље у завод милосрдних сестрица у С....

Маре се била тек задјевојчила. Испрвице бијаше јој помучно, док сада ето хоће да се жива за навике закопа. Ни мајчине молбе, ни наговори родбине, ни свих виђенијих у селу, не могаху је од тога одвратити. Она супрот свима остаде, ко морски гребен, чврста и непомична у својој одлуци. И сами Иво једном навали свом снагом да је од манастира омрази. Но она ни да би се ганула, мудро разврже разговор и хладним се смијехом извуче. А он бијаше по нарави мек и уза њу још мекши. Није имао снаге да дочека из њених уста пошљедњу ријеч. Бојао се те ријечи као жива грома. Даномице завлачиваше да о томе наново заподјене разговор, бијаше му доста да се наслађује послушкујућ њен слатки глас и да с близа пиљи у њене ведре очи. Тек каткад, када је цијелог исподна не би видео, смутно би се, и да му буде лакше сјећао би се ње и свог дјетињства. У тим часовима није могао никако да схвати њену одлуку. Зар је могуће ? — избјегло би му обловито из уста.

Зар да заборави нашу срећу, да се изневјери родном селу и мени ?

Па ето данас дочека тај злосретни час, када ће бити покопане његове најслађе успомене. Данас ће да засвира у његовим грудима љута бура, да наступи мртва вјековита зима... И Иво Полић у тим мислима изненада се трзне. Погледа на да се. Јато ждралова кријешташе у висини, низаху се мутним ваздухом, лаганим летом к југу : — Зима је на домаку — инстинктивно сјети се : бјеже у прољеће у Африку, гдје је свјетлије и топлије. И осјети у себи млаз врућег заноса, што се разлије као бујица младим животом. Охрабри се, хтједе да је дочека чврст и отворен. Но домало попушташе занос. Пред његовим очима силомице низаху се раскошне сличице из њихова несташлука. Подаде се сањарењу и размази се...

Једна му се особито у можданима увријежила ; кад би се је сјетио, бијаше блажен. Повратно се оне исте године из једногодишње војничке службе. Једва је ишчекао дан отпуста. Преодјевен, залети се млад у своје родно село. Маре није нашао, бијаше већ друге године у заводу, но ишчекиваху је, у прољеће, на виђење, за неколико дана. И дође. Додуше код првога састанка бијаше озбиљна и прибрана, но потље попусти, и, како он мишљаше, повјерљиво се уздржи с њиме. Једног поподнева одшеташе се у друштву Ивине сестре у поље. Још и данас, кад се сјети тога дана, замамљен слашћу задршће од милине. Пролажаху пољем засађеним

оцвјетаним бухачем. Ћутали су дуго. — »Сличе цвијету Маргарите« — наједном опази Маре и настави: »Наша учитељица, Талијанка, страсно их воли.« И ходаху даље бијелим пољем. Њему пред очима сјјаше лагодно прољеће. Приспјеше напокон у заклоницу тик до мора, непрекрштану завојитим путевцима, обраслу дозрелом мирисавом травом и осуту, као искрицама, црвеним маковим цвијећем. На земљи раштркано лежаху поваљени снопови. Пред њихом косе падаше откос са црвеним маковим цвијећем. Њих троје упутише се из драчице узбрдице до узвисине. Ознојише се и часом застадоше. Пред њима, у сунчевом жару, сјајаше се и подрхтаваше морска пучина, а преко, из дубоких увала, подизаше се густе хлад. Око њих спокојно је; погдјекад само подаље брецне звонце, а испод њих јаче цикне коза уз дјевојачку поцјевку. Вратише се уском опутином, уз живицу, оцвјетану дивљим ружицама. Једва им се отимаху, запињале им за одјећу, жицале их по рукама и лицу. Окупаше се са свих страна око њих, заслађујући их снажним мирисом. Муком провукоше се до утреника. Доље, код мора, смирили се. Посједаше по непокошеној трави, по којој се, ко звијезђе на ведром небу, осуло врбеће, црвено маково цвијеће. Дјевојке разговараху о свачему: цвијећу, селу и мапастуру, дочим се он бијаше залио љеном околица и жељковаше. Његовој пјесничкој души чињаше се нескладно да и циглом бесједом претргне слатки унутарњи покој, што га уживаше у себи и

осјећаше око себе у васцијелој васелени. Само кад би се Маре гласније насмјехнула упиљно би се у њу. У том трену потпуна хармонија завладала би с њиме. Све је складовало : и њене црвене уснице, ко маково цвијеће, и оне недогледне очи, као увале у приејени дугих трепавица. Њих двоје и све уоколо изједначило се с простотом природе. И оно неколико волова, што је до њих на покошеној трави пасло, ко да осјећа дах прољећа и свијетла. Њихове доброћудне, влажне очи, зрцаљаху се у одбљеску сунца и изражаваху снагу живота. Па и саме предљиве мазге умирише се; не звијере, већ мирно пасу и спокојно каткад подигну главу, ко да нешто ослушкују.

Иза одулег опочитка, те када мрка сјена поче више и више да се диже из прекоморских увала, ко баш да од тамо долази, и вршци сурог стијења црљенком засјаше, одлучише отићи.

— Гледај, како смо стрли маковину — примјети Ивина сестра.

— Није више црвена, поплавита је — одврати Маре и стресаше с одјеће просушену траву.

Иво погледа на стрто цвијеће. Бјеше сасма изгубило своју црвену боју. Па му око крцато слатке сјете, тражаше њу здраву и јаку. Оћути наједном да сва потајнице сакупиљена љубав хоће намах да избије. Вал младеначке разблуде разлије се по цијелому тијелу. Опет немирно погледа згњечено клонуло цвијеће, а затим ижељно њу. И обузе га нека неизвјесна чежња. У очима као да се огле-

даше њена чисто дјевичанска појава. Хтједе да је посвема освоји, да му клоне у наручај... И причини му се, да се у тајанственој складности њихових душа и у здравој младости потајала потпуно природна срећа...

Иза тога, након неколико дана, Маре се поврати у завод. Растадоше се мирно и повјерљиво. Он јој на поласку, смијући се, добаца, да је жели чим прво видјети у селу... Иза њена одласка замрије зеленило и прољеће, и наступе снарни љетни дани. У најжешћем кријесу спријатељи се Пво с морем. Велик дио дана пландоваше на врућему пијеску и у његовом млаком загрљају. Омили му купање и оно жестоко сунце, што је све пржило и палило, а да му исто не достајаше снаге, да и до њега допре: блажило га у мору лако повјетарце и млака мокрина. Па после купања надолшло би право уживање. У хладовини затона, уз тихо крочење вјечног мора и пријатни шум лахора, подао би се сањарењу. Загледао би се у блијештећу се морску пучину и залио милином простоте. У васцијеломе бићу осјећаше покој, који складоваше с одмарајућом се, успаљеном природом. А догарајућа луч лагано тонула би и гасила се у далекој дубини мора. За кратко вријеме растајаше се од земље; жега би попустила и све живуће одахнуло. Разом крајева затона, у све то гушћем сутону, зацвркутале би углађене ластавице и стрјелинице непрекрштавале се ваздухом. На махове дотицаху се самог посурјелог мора, у којем се назријеваху мрке

сјене надвисећих стабала. Тада би ко из бусије пред очима му створила се Маре са питомим по-смјехом и скровитом, непојмивом душом, које се давно бјеше ужелио, назирући у њој дјевичанску тајанствену снагу, која ће наједном да се објави, да сине и да га срећом надари...

Тако пролажаху дани и кратке ноћи у сањалачкој беспослици, док не надође јаматва и с њоме весели трудн. У свагдањим хитрим радњама на-ступи живот снажан и одлучан. У вреви запосле-них тежака и оном живом напрезању села да наро-ђене и дозреле плодине брзијно сахране за љуту зиму, гледао је тешку борбу, да се поштено пре-живе. И њега то дирну и забрине.

Ето, све се спрема, и природа и људи, да оно-чине иза труда и рада, па и он с њима осјећаше исту потребу. У највећој жестици посала, трзнуо би се и замислио. Мила сјета, проткана тихом се-оском поезијом, заструјила би животом и тада радо би запустио и најпрече послове, само да пусти маха својем слатком сањарењу. И већ је лијепо ћутио у себи потребу друговања — и нагнуће, и душа, и живци, све је било приправно на нову, до сада тек снијевану, младеначку раскош...

Јаматва прође, послови јењаше. Иво умирен, крцат животне слачине, очекиваше зиму и с њоме вијање вјетра, пуцкетање главње, врцање искрица и тихо уз ватру сањарење; док наједном све се претрже. Худи глас, да ће Маре остати у манастиру, пуче изненада селом и смрен у исти трен све ње-

гове намишљаје. На први мах бијаше као изгубљен. После се, дан и ноћ кирио, како ће и када да се докрајчи ово његово несносно стање...

И Иво Полић непомично је стајао уза зид доксата. Зурio је по морској далекој пучини. Живци му попустише, хладна језа обилазаше га по леђима. Пред њим, по мору, нагањаху се сјене мрких облака, што небом веселије летијаху и мијешаху се у бескрајности загушћела простора. У ваздуху јачаху се топли и студени вјетрови, навијештајућ наступну зиму; а с крајева запада потајице либљаху се црне приказе, да до згоде, изненада, загуде »невјером«. У малој луци, у мјешанији валова, надизаху се бродике; морнари их чвршће привезаше. Из даљег једриле су упоредо двије ћозотске рибарице; прожућела једра једва одолијеваху сили вјетра; хватаху крај, да се негдје у заљеву заклоне. Наједном, поврх оних црних приказа, вијугасто сијевну, затутњи и учеста грмљавина. Иво се исправи. Назрије испод куће сестру и Мару. Журиле се, и часом обе узађоше уз камене стубе.

— Мајка је у кући — сметено их дочекала и бојажљиво зирну испод себе у Марине очи.

— Дошла сам, да вас свих поздравим; сутра ћу отићи — разговјетно огласи се она и побрза у кућу.

Брат и сестра уљегоше за њом.

— Хвала Богу! — ко зачуђено ће стара Ивина мајка. — Одавна те није код нас.

— Ето дошла сам пошљедњи пут.

— Шта, зар већ сутра ?

Часом сви замукоше, као да нешто размишљају.

— Нисам се надала, да ћемо се тако брзо растати — прекине Ћутање стара, јер је требало да нешто рекне.

— Мени је посве жао. Боље би било, да није никад ни ишла у град — надометну сестра Ивина, чисто забринуто.

— Зашто ? — одврати Маре и без разлога насмије се, па настави чисто талијански : »Свијет је плузија. Спас душе нада све ! Вјеруј да сам задовољна и сретна.«

— Је ли могуће ? — трзне се Ивина сестра. — Није ти жао оставити село, мајку и ... све, па поћи у туђ свијет ?

— Идем у свети дом ; у ону благу сјену љубави и крепости. Да, и јуче ми је моја учитељица писала. Да знате, како лијепо талијански пише ! Пише ми, да ме очекују ко рођену сестру.

— Јер си богата ! — измаче се старој.

— Ето, и ви сте неправедна. Како се зло суди ! — чудила се, на по увријеђено Маре, и надометне : »Право су нас учили : Чувајте се свијета, да вас не саблазни. Свијет је опак !«

И опет сијевну. Соба сину живим свијетлом. Засјаше мрка обличја. Ивино као да се осу блиједим свијетлом. Припомјести се и стаде до самих врата.

— С Богом вам! — напoкoн приђе к старој.
— Идем прво кише.

Загрлише се.

— Ето није друге, тако је суђено. Бог те, ћерце, благoслoвнo!

Стара oстaдe у кући. Њих трoје изиђоше. Застадоше на крају доксата. Даље, страга, прoстирaлa се баштa, закриљeнa oлoвaстим сyтoнским свијeтлoм oблaчнoгa дaнa. Нa пo oгoљeлa стaблa јeднaкo су мркa, кo и свe уoкoлo; крoз њих вјeтaр хучe и прoтискyје прoсушeнo лишћe, штo сe вeћ прeдaлo свoм удeсу. Сaмo, пoрeд њe, зeлeни сe бoр у нaпoну живoтa, свирa свoјим скрoвитим шумoм, кo дa хoћe дa пркoси зими и нeврeмeну.

— Сестрo, oстaј с Бoгoм — oпрaштaшe сe Мaрe.

— Прaтићу тe дo кућe!

— Није пoтрeбнo, припрaвљa сe oлујa! — и пoглeдa нaдa сe.

— Кaд нe мoгу дa сe рaстaнeм oд милинe.

— И мeни је жao, нo кoјa је кoрист? Јa сaм свe прeгoрјeлa!

— Свe? — пoнoви Ивo, и упитљивo је пoглeдa.

— Свe... Свe! — oдлучнo ћe Мaрe.

Њeмy крв нaврије живo у мoждaнe. Трeнoм oјaчa. Хтјeдe нaјeднoм, дa му сe њeнa душa oбјaви, дa oткрије зaпрeтaнe oсјeћaјe. Дрхћући упитa је:

— И мeнe, и нaшу млaдoст?! — и нaсрнe, дa је рукaмa oклoпи. Мaрe сe сaжe и нaгну нa сe, a сeстрa Ивинa улeти мeђу њих и oбјeручкe зaгрли је:

— Остани, остани ! ради свију нас ! — мољаше је јецајућ.

— Нико ме неће одвратити од добра ! — упорно одврати дјевојка и, истргавши се из загрљаја, хладно одбаци им с Богом и одјури низ камене стубе.

Он застаде, као затрављен. Изнебушен гледаше за њом... Мало по мало сјети се свега. Влажне очи осуше се крупним сузама, котрљаху се полагано низ блиједо лице, и некако бијаше му лакше — одахне. Наглим потресом наста велик преокрет мисли и осјећаја. Праћаше је погледом, све док не замаче иза куће... а у души му пирну дах њене хладноће и небриге. Тај дах свега га захвати, заструји му жилама и остину му врућу крв. Причини му се да му испред очију нестаје нечега, за чим је страсно гинуо, а да није право знао шта је, па, када се скровито објавило, запањен, скоро равнодушно прегараше се. И у исти трен отрже се од његових груди оно горко, несносно, што га дављаше. Очај попусти. У плахом прелому назрије чисто неизвјесну чежњу за срећом и животом. Па као да му се омлађује остинута крв, младеначка снага прене се... Загледа се у даљину — у облаке, што се ваздухом нагањашу. Један кишни облак, часом мрк, часом расвијетљен, оцијепи се од других, те превртљиво врлудаше између њих, док из њега наједном јаче дуну ; тутњава учеста и од сијевања заблијешти му се... Бијесном морском пучином натискаваху се валови и распрштаваху се

о зидине. Из даљега зачу се плаховита хука. Крупне капље почеше на ријетко сипати.

— Хајде у кућу, окиснућеш; невјера је! — јави му се отац, који се журно из поља враћаше.

— Невјера, невјера! замишљено понављаше Иво и у жељи да сунце још једном сине, да га загрије, униће у кућу да измакне првој љутој зимњој вијавици.

У жељезничком вагону.

Замишљено, попостајућ, вукао сам се узбрдицом повише села, к жељезничкој штацији. Божићне благодане проведох код своје куће. И тек што се бијех осладио, морадох се повратити, да удовољим, ако ће и силом, својој службеној дужности.

Ходајући разгледао сам око себе и пред собом замрлу природу. Био је други дан Божића, те путем мало сам свијета сусретао. Ни тежака по виноградама није било, већина их је светковала благодан св. Ивана. А вријеме бијаше уједно, и небо само једним облаком застрто, што се је непомично над земљу надигао и простире се све до крајњих граница брдина, око којих је само нешто бистрије и свјетлије.

Полако узвукох се узбрдицом до узвисине. Мимоиђох гробље и на њему мртвачку главу, испод које је урезано : Смилуј се мени ! Нехотице, као да се неко иза мене либи, обазријех се. У гробљу густе чемпреси тамно и мртво одразиваху се, у мркој, мирној висини њихови врхови као да ишчекују лахор, да их залелуја. Застадох погледом, на том лакту тужне земље. Часом у мени буђаху

се слатке и болне мисли. Преда мном никоше позната ми сеоска обличја, и као да гледам њихове осјени, како се између мрких чемпреса из земље дижу. Обрнух се, да прослиједим путем, но за све иза мене, чини ми се, да ме погледом прати големо мртвачко око, у којем се сва покопана, позната ми обличја одбљескују. А наоколо земља, голети и само море, утајало се и замукло. Моји кораци на далеко одјекују и као да буде задријемали свијет.

Замишљен и смућен стигох на жељезничку стацију. Пред чекаоницом нађох мало чељади: два војника, што се сигурно, као и ја враћаху с допушта — и неколико Загораца. Један од њих поздрављив ме, а ја се у исти час сјетих да га познајем.

— Па како је? — упитам га.

— Није добро, господару, — одврати ми обловито.

У дрхтају његова гласа чисто осјетих нешто жалосно и скроз тугаљиво. Оба треном замукосмо. За час и он се по мало од мене одмаче и пође да узме билет. На то и воз дојури.

У ушима још ми брујаше онај његов тугаљиви глас, што као да вапијаше људску самилост. И нагох за њим. У вагону смјестих се сучелице њему. Нестрпљиво очекивах, да се чељад нареди и да воз крене. До мене је сједио неки други Загорац, његов комшија, подаје она два војника, и још нешто свјетлије. Воз у неке заклонота и поче да одмиче.

— Шта си се ти, Пере, дао по злој вољи? — упитам га, нагађајући говор на шалу.

Он ми не одговори. Буљи преда се; извади иза паса лулу, скреше и стави је у уста. Стаде да гриска поцрњели камиш. Ја бијах радозналији, па приупитах.

— Тешко му је, господине, вјерујте! — одговори за њ сусјед му.

На то Пере подиже главу. У тај мах наши се погледи састадоше. У његовим очима чисто видјех праву жалост, бијаху немирне, потамњеле и упале.

— Ових дана, јадан се човјек напатио — настави сусјед. — Одијело му Божић! Погибе му син.

— Мани друго! Само да је он жив! — једвице изустуи Пере и боље се погури.

— Шта, Ђуро умрије? — питам ја.

— И да знате од које смрти? — прихвати сусјед. — Зар га познајете?

— Познаје га, познаје, — промрмља старац — не дижући главе.

Збиља сам га се сјећао. Силазио је доље к мору у наше село на радњу. Виђао би га у недјељу с осталом млађаријом кад сам и ја селом калашно.

Ја се наредио да слушам, и сусјед поче да прича ову Перину несрећу.

— Видите, — рече — Ђуру узело у војнике, ако је и био јединац. Нашло њега старца, да је добар за радњу, а онамо једва лизе по земљи. Шта ћете; тако је! Сила Бога не моли! Како му њега дигло, диглоше му све! Човјек бијаше узео у господара комад земље, задужио се да је обради, а послије када се је истрошио наступи неродица, па

камате изједоше и земљу и радњу. И не било им доста, већ отраг недјељу дана, продадоше му и оно потлеушице на дражби. А сину му Ђури још горе ! Знате и ви, како је тамо код туђега и кад те твоји не помажу. А ко ће њега да помаже ? Црна сиротиња ! Служи краља, а муче га ; да би зашто ? Не разумије он њих ни они њега. . . И још гладан !

— Тако ! — потврдише она два војника.

— Да, гладан ! — измуца старац, па вели као за се, замишљено :

— А ја му не могох помоћи.

— Дознало сироче за невољу на кући, па напремио да пред Божић дође својима, на виђење. Затражио допуст и даше му га за цигла четири дана. . . У очи Бадњака видјех га у граду. Поздрависмо се, и рече ми да ће кући.

— »Ружно је вријеме, Ђуро«, стадох га наговарати, да не иде. »Остани до сутра, па ћемо скупа«.

— »Не могу, брате, чекати« вели ми он. »Ни бриге њих, што могу, да је ружно«.

— »А јеси ли ручао ?« упитам га онако из обичаја.

Он се чисто збунује.

— »Јесам заложно се крухом и напио ракије. Млад сам, па ћу и са тиме издурати до куће. Жеља, брате, гони у своје село !«

И рече ми : — »Лако ми за то ; но натукле ми ове вражје постолетине ногу, па ми се отворила раница. Би ли вјеровало ! Још нисам навикао овој

обући. Нема ти до наших лаких опанака ! Ну свеједно, неће бити зло» — и оде.

— Оде јадан, и не стиже жив кући ! — прихвати потресеним гласом стари Пере и окрену главу на страну.

Уз то воз стаде. Кондуктер оштро викну туђим кикотом, ко да грди, и за час воз се наново маче.

— Па ? — упитам мирно.

— Зло ! настави сусјед. До куће цио дан хода. У путу захватила га вијавица, па међава. Биће да је био гладан, а ваља да му се и рана на нози отворила . . . и изнемогао, еле како му драго, замео га снијег.

— Снијег ? — чисто уплашено изустим ја.

— Сутра, на сами Бадњак нађосмо га укочена у сметовима — заврши сусјед.

— Хвала Богу ! — уздахну тешко стари Пере и спусти главу на заруњавиле, окошчасте прси, да му се не виде замагљене очи.

На први мах остадох изнебушен. Ћутао сам и загледао се кроз отворено оканце напоље. Воз је брзао широм голих винограда и мрких маслиника, у глави ритмички одзвањао ми је његов шум и последње двије старчеве ријечи. Мало помало и моје гануће заче ми у мождани очиту слику бола и самилости. Око мене, ко да никога нема ; само онако лудо бленуо сам у мрки простор, што ми је испред очију измицао.

Цијела прилика, и саме поједине црте Ђурина

обличја, мјесто смрти, виђу чисто у даљини пред собом...

Тамап као да гледам, то здраво, насмијано, и подложно момче, што мислим да је створено тек да другог служи, како патнички пење се узбрдицом, да заједно Божићну тугу и невољу подијели са својом породицом.

А снџег вијавицом мете, мећава завијава и вјетар око голих грана стабала хуком облијеће и запушује му прса и лице. Око њега сама пустош! Пред собом, само у даљини назире побијељеле брдине и чини ми се, иза њих још далеко његова је потлеушица. Иако је сада и она туђа, бар ће часом да се у њој од невремена заклони...

Сутоп се хвата, све гушће, чешће и веће бијеле пластине око њега лепршају, а даље пред њим у осјени главице су посуриле и као да висе између земље и неба. Срце му жестоко куца, нада се, још мало и свршиће муке!... Ну сада стазица кривуда, посве нада се, земља је кршевита; из грма, што му је до ногу, тић болно цијукне и полети, да се другдје заклони. А он треба да се пење, преко избочитога стијења и кукова, што из земље више, пушавица у лице му сипа, и већ је уморан, запухао се и једва дахће од напрезања. Засве очи су му упрте и звијерају тамо, куда мисле да је његова топла потлеушица... Наједном посрне између високих кукова, стровали се, оћути љути бол, сјети се ране на позн. Уморан, изнемогао прислони се уз хладни костур стабла, а у ушима звијиди му

подмукли хук и разноси се пустим околишем. Муком свуче посто, да рану крпетином обавије, па да прослиједи. Али умор и слабоћа задржа га, као прикована, уз тресући се костур, као задријемао би... Силом напреже се да буде будан, но глава клима и сама на прса пада... А пластике гушће и брже око њега сипају и већ је сав простор сами њихов лаки лепршај — и једнако из мрка неба пада и пада. У њему живот још тиња. Пред очима му сипјева нагорјели бадњак, мрко очево, и умиљато мајчино и сестрино лице. И на махове, трзнуо би се, као да га неко ладним прстима дира и у исти час просипа бијело брашно, што му се лагодно лица додирује. Док опет вјетар прохуја, те њиме завитла и брзо га носи далеко преко брдина и паде изненада на мјесто, гдје ватра гори, и гдје је лијепо и топло... Нешто меко, лако приљубило му се је уз лице и сада рекао би снови, док помало бесвјесно губи се, нагађа; чини му се да је прирастао на мјесту и да је он, и све око њега, само једна ствар. И онесвјести се, заспе мртвим сном... Код те помисли, чисто сам се трзнуо, ко да сам се иза сна пренуо. Погледам на знаица Перу. Његово наравно лице бијаше мрко, сухарљиво и тужно, рекао бих да је убијено. Мене заболи у души његова и синовља му несрећа. Салијећаху ме тешке, неутјешне мисли. Силом ми се по памети врзала мисао: — Како то, да без њихове кривде тако пропадају?

А воз је јурнио и клопотао кроз градско предграђе к штацији. На догледу љетниковаца и го-

сподеских палача обузе ме још грђа чама. Толико раскоши уоколо, а преда мном силна невоља. И ја не могах уздржати се, а да не упитам јаднога старца : — А куд ћеш сада, брате Пере ?

— Одох до касарне, прегорно одговори ми — да покупим оно његове потребице, што је код њих остало — ако даду.

— Па онда ?

— У село да тражим, куда да главу склоним, док је на вријеме. А шта ћу ? Хвала Богу и људима, надам се намирнџу се, — и диже се.

Воз дојури. Свијет из вагона силазаше, а и ја за њим. Лијено у мислима корачах к излазу, и предавши биљет, изиђох на улицу. За мном навријеше Загорци, носећи пуране на пазар, за господу. Чух како се на сусједа Перина дере редар, што их не носи по задњим прописима.

— Праве сте бештије ! — викао је срдито.

Даље нисам слушао, пођох својим путем и униђох у кафану. До мало опет сам виђао старога Перу. Бијаше се приметно, сигурно синовљевом торбом. Окисао, погурен, полако се између свијета тргом вукао. За све, што сам у кафани сједио на баршунастом душеку и било ми топло, у души осјећах грдну празнину. У глави ми одзвањале његове посљедне ријечи, крцате пријегора и трпљивости. Спопала ме душевна немоћ ; љутио сам се сам на се. Мишљах, зашто ми не радимо онако, како приповиједамо и осјећамо ? Истина, ја сам ћутио

братску самилоост за несретнога Перу. Ну зар је то доста? Па какови смо ми људи, кад немамо снаге, да дјелујемо онако, како смо увјерени да је добро? Мојим мислима нисам знао наћи реда, и у Периној несрећи чињаше ми се, као да се зрцали људска правда и уредба. И онда будила ми се савјест, и као да ме пита: Зар је доста разумијевати, сажаљевати и опраштати — и ништа друго?

Нови храм.

Цео сат гледаше он у сјајне расветљене љуљајке, што, од неколико дана, стоје на крају градскога пристаништа. Дебео, мали човек — какви су ретки тамо откуда је он дошао — вртио се око чељади, тражећи греш од свакога што ће да се љујка. А неко женско, сигурно жена му, окреташе оргуље, што од себе пуштаху разнолике звукове час веселе, час тужне — звукове каквих он до сада никада није чуо.

Упрто гледајући у неко градско момче, како се у љуљајци високо диже и с висине хитро спушта, и, слушајући чудне гласове оргуља, за час заборави на се и дође му да и он зајаше на једнога од тих хитрих коња — а у мисли већ лети далеко у висину над све остале. Али за час дође к себи — како да се то усуди он, који је тек јутрос сишао у град, сишао озго из Црне Горе, весео, хитар, исцалан хлеба и зараде.

Чуо је да се доле код мора подиже нова хришћанска црква, да примеју на радињу и њих Црногорце, и да већ многи од њих тамо ради и стиче пара.

Причање о томе једне вечери на гувну, у мее-

чевој светлости, занесе га, и знајући да га мајка удовица не би од себе пустила, исте ноћи умаче с друштвом. Са собом је понио само што се на њем нашло, чак је заборавио и на струку, без које до тада није никада од куће кретао.

Кад свиташе, с првога висица угледавши у заливу залутало море, чисто застрвљен застаде, и од чуда не могаше да проговори. Колико сила воде, на како мирно лежи и плави се? И колико боја, шара... И гледајући у пучину, осети да му се у душу увлачи нека чудна мекота, питомина... Али другови не чекају, па дивећи се пожуре низбрдицом да их стигне.

Већ је и запоћило, а момче једнако гледа у љуљајке, и на око, ни бриге га за свет што се натискује око њега.

— Куд те несташ, јадан не био, тражим те — гурну га друг му Лазо.

Илија се окрете, погледа га својим бистрим и светлим очима, и надигне капу са пространога чела.

— Гледам ко онако...

— Ситно је то, остави...

Упутише се један за другим преко обале, кроз народ, увек на опрезу да се о кога у ходу не задену. Код продавнице круха Илија се заустави.

— Да купим комад хљеба, — вели Лаза.

— Пустити, ко зна хоће ли нас сутра узети на радњу.

— Бога ми, јео бих... али право велиш, боље

да ми се нађе овај греш при грђој невољи — и кренуше даље.

Нагише се воде на врелу што извире испод градских бедема и отиче у море, и пођоше даље да нађу конак. Јако им је ; летња ноћ је топла и ведра, креси прелетаху испред њих и светле по шикари што ивицом пута расте, а дошавши у долац, дочека их свежи ваздух, хлади их и окрепљује. На пољани, између цбунова, момци потраже згодно место и стручак суве мирисаве траве да га под главе подмету.

Неки од њихових — а познају их по беседи и по оделу — већ се сместише, а други по два-три долазе у одмацима. Њих двоје дремајући међу собом изменише неколико речи, слушају око себе људске гласове и жамор из града и гледају у звезде, једнако у бризи хоће ли им сутрашњи дан донети зараде.

Сутра, пре но што је свануло, нађоше се на тргу пред радњом, и чекају да дође мајстор. А дошавши, кад баци поглед на њих, чисто претрнуше од узбуђења. Њих новајлије одреди да дубе и чисте земљу за темељ цркве.

Иза неколико дана, нащавши живу воду, радња им дозлогрди, морали су повише кољена у води стајати цео божји дан, а кад их након петнаест дана исплатише, погледавши, у пребројани новац, очи им се у чуду сукобише : пара беше мање но се на-
даше. И радом наставише.

Једнога дана, за одмора, ломећи крух, рече Илија Лазу :

— Онај дебели заступник није наше вере...

— Откуд ?

— Ја не разумијем, кад ми што говори једнако нешто ђамори...

— Шваба је !

— Па, Бога ти, што му дадоше да ради нашу цркву ?

— Ко пита данас како се крстиш ! Данас је, брате, њихово царство, а ми смо да измењаримо, и себи и туђему — докрајичи Лазо.

Тако у тешкој радњи сачекаше славу постављања темељнога камена.

У недјељу рано обишла је гласба главне градске улице, а ограду окитише сваковрсним заставама. Пред ручак обавила се свечаност у присуству самога владике и остале одабране господе. После, господа и представници народних корпорација нађоше се уз обилату патрпану софру, наздрављајући пуним чашама у славу Христовога храма.

Те недјеље дадоше им плаћу тек пред ноћ, јер се и закупник гостко с осталом господом ; људи су чекали стрпљиво, надајући се доброј напојници, да се и они тога дана провеселе.

Пошто Илија и Лазо добише новац, изиђоше на улицу. Ни паре више — рече Илија прибирајући новац при светлости лампе.

— Нијесам се ничему ни надао — одговори Лазо.

— Но, ето чуда, не дадоше нам ништа ни за

оно што се данас мучисмо да окитимо ограду зеленим гранама.

Кроз тесне улице дођоше до врата неке запрљане потлеушнице, и ступише унутра. Има два дана што ту коначе, јер их је с поља киша отерала. Није било друге, ваљало је откинути од наднице десет новчића за конак. У кући нађоше још два старија радника уконачена, домаћина и троје му деце. Мала соба при земљи служила је свима : у њој се кухало, јело, спало и прало прљаво рубље. Лампа се дими и тек жмири, унутра је спарно и задушљиво, ненавикнут тешко би могао да издржи.

Њих двоје као друзи леже заједно на једноме кревету, од врућине до пред зору не могу да заспу, а грђе се зноје но кад су на радњи.

— Видиш, брате, ја замишљах, кад онога јутра одозго угледах овај град, да су у њем виле одњихане, а оно, брате — пакао је ово ! — говори Лазо, лежећи наузносице.

— Знао сам ја отприје, како је...

— Па што си силазио ?

— Што и ти !... Но горе код нас барем би по ноћи одморио се, а овдје не зна се што је грђе : дан или ноћ — изгорјех од врућине ! За час ућута, па опет настави :

— И надница је мала. Мог'о би сву у хљебу и вино потрошити...

— Преварио сам се !... Ето к'о мишљах гради се наша ришћанска црква, биће на управи наши људи...

У то заплаче домаћиново дете : домаћица пожури да га успава, па пошто умуче утрне лампу.

Тако Илији пролазе топли, летњи дани у тешкоме раду и још тежим спарним ноћима. А обичнувши раду и видећи да се пак поштогод штеди од добивених пара, одлучи да издржи до краја. Али једнога поподнева, носећи тешку даску за мерење дубине у води, осети се слаб и оронуо. Ипак држао се чврсто на ногама, — а бојећи се да му мајстор не одбије од наднице, не хтеде поћи с радње, по муком издржа до краја дана.

Настајнога дана мољаше мајстора да га одреди за лакши посао. Није му помогло, јер преко реда нико се од радника не нађе да га у води замени. Тако га и тога дана жегло сунце озго, а ноге до по више колена мрзле му у живој, хладној води. Иза подне довуче се уморан и слаб у хлад да опочине, а кад га око две уре Лазо хтеде да пробуди, пренерази се видевши га где лежи блед, затворених очију, а капци му модре се. Зове га и дрма, али Илија се не одзива, не отвара очију, већ му дуге трепавице мирно леже на блиједоме лицу, као у мрца, а капци су му једнако тамно-модри.

Окупише се око њега радници. Шкроне га хладном водом, и то поможе, маче се, отвори очи и дође к себи. Најпре гледа уоколо као у чуду, — не зна шта се то с њиме догодило, а после, пошто га подигоше, чисто се стиди и гледа у земљу.

— Да га испратим — замоли мајстора Лазо. Путем, тетурајући од слабостиње, тужи се Илија.

— Видиш и данас ће ми од надице одбити половицу, а зар сам ја крив ? И ако за два дана засебице не дођем на радњу, неће ме више примити, — рећи ће ко и Данилу Јованову, када се оно бјеше разболио : »Други је дошао на твоје место ! И заборавиће ме као да ме нигда ни видјели нијесу.«

— А што ћеш, брате, — теши га Лазо — тако ти је у свијету . . . Свако се тура напријед како ко може . . . Оно јесте боље ономе што је јачи и обртнији, али као да и они нијесу задовољни ; тужи се мјерач, тужи се мајстор, тужи се чак и заступник, — љуте се на се и на нас.

Ни настајнога ни осталих дана није Илија дошао на рад. А кад му беше грђе позлило, дође му лекар у хитњи и прописа нешто, по свој прилици, што му се чињаше да ће болеснику помоћи.

У то време изненада походи га мајка. Илија се силом диже из кревета и, ма да је киша падала цело поподне ходаше с њоме по граду. Док би плаховито пљуштало заклонили би се под стреху високих кућа, у дно трга у заветрину, где радници и скитачи налазе заклоишта за ружних времена.

— Налази ли киша, налази — рече Илија. И настави. Мајка га погледа, и гледајући га чуди се звуку његова гласа, и у очима му као да види усељену беду.

— Да, соколе, да сјутра кући кренемо . . . Слаб си ! — рече му тише . . . А гледај поред тебе сиротињу голу и босу, изгладнелу . . . Погледај како се иза зида изђућурио Данило Јованов, таман као

шака јѣда . . . Гледај Јована Миљивојева до њега . . .
Гладни, голи. Домало и ти ћеш оголити, а ко ће те
наредити к'о твоја мајка . . . Немаш ни преобуке . . .

— Пошљи ми је по кому.

— Вратићемо се скупа.

— Остаћу још који дан; нећу празних руку
горе — стид ме . . . Тако је и оно двоје говорило . . .

Чсга те стид ? . . . Чему си и силазио ? . . . Имао
си код куће свој ручак, а знаш како се код нас
каже : ко има ручак, лако му је за вечеру ! . . .

. . . Зидови нове цркве на очиглед дижу се;
жега даномице попушта и настају јесењи кишљиви
дневи. Илија једнако побољева, дан ради и два на-
стајна дангуби, и онако болешљив лута по граду,
док га најпосле болест не савлада и посвема при-
кова на кревет.

Илија гине с дана у дан. А кад домаћица хоће
да га чему подвори, вели јој : — ко ће мене уго-
дити када здравља немам. Да убије време на вече
разговора с домаћицом. Али вечерас ни домаћина
у кући нема; задоцнио се преко обичаја. Касно
стиже, а дошавши не назва Бога, већ равно баца
се на кревет. Жена га упита где бејаше ?

— У крчми, пио сам.

— Плио си ?

— Јесам . . . Но ти не знаш што се догоди . . .

Па се подиже, седе на крај кревета и гледа преда
се у тле. Илија с другог кревета пази на њих сво-
јим већ замагљеним очима, а Лазо до њега на клупи
слатко спава.

— Видиш — јави се стари, не дижући изгубљених очију са пода и пребацивши са чела још густу косу — видиш на први од мјесеца треба да иселим из овога буџака...

— Па што!? — прекиде га жена... И онако што си најма за њ давао могао си га позлатити.

— Ово је тридесет година; обикао сам...

— А зашто те гоне?

— Срушиће све околне куће за нову цркву.

— Све руше! — рече она јетко.

— И мене су срушили — упаде у реч Илија гласом, из чијег се звука испољавала туга за изгубљеном снагом. Па се малко подиже и рече као за се:

— Како Лазо слатко 'рче...

Како се нови храм диже, онако Илијин живот опада. Лекар се на нада бољему, прегорео га, па му мајци поручише да му се нађе у љутој невољи. Мајка измени Лаза, а овај са стеченим парама поврати се кући.

... Почетком зиме нови христов храм подиже се, мраморни ступови поносито се дижу, и позлаћени крет у сунцу се свечано одблескује. Наступио је дан освештсја. У очи тога дана на вече музика је свирала веселе корачнице, улице уметно сјајно осветлише, а црквена врата прелеваху се у пламену шарених лампи. Те вечери Илија не могаће да се заложити. Око његова кревета окупила се домаћинова деца, а он свакоме дели по комадић.

— Једите! — вели им — здрави били!

Споља чује се врева светине и људски кикот, а кад музика прође поред куће, домаћица отвори врата.

— Не отварај — опази Илијина мајка у бризи ва болесним сином.

— Пусти, мајко, нека се веселе — рече Илија прегорно.

Мајка Илијина кућа на клупи до синовљева кревета, а када у одмацима чује поред куће нечији ход, прене се и меће сину хладне облоге на вруће, пространо чело.

Кад му је огањ попустио, Илија је ноћас зажелио разговора. Разабрао се и долазе му на памет речи чисто божје, које од њега мајка никада није чула, док је здрав био.

— Спавај, сине — наговара га мајка.

— Не могу . . . Је ли, мајко, док оздравим поћи ћемо одмах горе. А што сам и силазио ? Већ не могу овдје издржати. Ето, откада сам сишао, нијесам се још право ни Богу помолио.

— Спавај!

— Не могу — одговара он — и одмах наставља :

— А горе, код нас, код оних старих крстова — богзна који их је дизао ! — по висовима, човјеку нешто дође, мисли и у мисли сјећа се Бога . . . А уоколо једнако нешто жамори и мирише . . . Да је просто свима, само да оздравим . . . Мајко, теби

се дријема. Чуј, Бога ти ! је ли, опет ћу ужећи огањ
у својој кући. И опет ћу се пењати уз наше кршеве
и одморићу се код старога крста од жива камена . . .
Нека, нека, оздравићу . . .

— Хећеш, даће Бог — тужно одговара стара.

— Али заспи, свиће ! Заспи, соколе, заспи !
Свиће !

Алелуја.

Прољетни јутарњи лахор покатишто истиха за-
ћарлија ведрином ваздуха и модрином мора. У
васелени нешто се жива гане, буди се, хоће да
живи. Сунце потајице пришуља се и наједном засја
цијела западна страна бријеговите вароши, док је
друга закриљена дебелим хладом, над којим се ли-
јено вуцари неколико ранчешљаних сјајних обла-
чића.

Из тијесних и мрачних улица избија чељад у
пуну свјетлост дана. Успоред и пред њом врлудају
овце, базиру се немирно на све стране и тугаљиво
наизмјенице блеје. На махове по која застане, као
да се нечем сјетила, пак упиљи дуги, зачуђени по-
глед у свој слађани пород, који од мајке отргоше,
те га човјек брижно у наручју носи, е да га боље
на обали продаде.

— Сутра је Ускрс! — а данас треба добро да
се пазари.

Успомена задње вечери је света, а знанцу јој
је јагањац! И продаваоци напизаше се уздуж
обале. Пред њима зијева црни брод, готов да у се
стрпа све што се за град купи. Иза њих између

тен напунчалих стабала, назријева се прочеље жупске цркве с отвореним мјесним вратима.

Оданило је посвема. Свијет се креће у живом свјетлу прољећа и живота. Купци те заустављају, огледају се и цијенкају.

— Купите ово, нећете се покајати! — гласио се сваки час, мрки, окошчasti човјек, просјеђеле браде, сипутљивим гласом.

Бјеше зле среће. Нико се на њега не обазираше. Љутио се. Мрмљаше у себи и покатишто грдно би запсовао.

— Остаће и моје и твоје, — пребаци му сусјед и зловољно настави: — Ето се већ сви намирише.

— Гријехота; баш ми је прикладно, а и потребан сам...

— Шта прикладно? Моје је као масло. Растапа ми се у рукама.

— Шта га цијениш? — јави се иза њих глас купца.

Оба се брзо обазријеше, нуђајућ му сваки своје јање на продају.

— Узмите ово! зануђаше га живо мрки човјек. Погледајте му бијелу звијезду на челу. Валај! — Боже прости, ни на задњој господњој вечери, није га било љепшег...

— Шта лудујеш — пресјече други. Опицајте ово. Окладићу се да му је вас бубрег у лоју.

Човјек пошто се дуго натезаше, купи оно дебље и отиде.

— Што је добро за њих је; присјело им! —

огласи се тек приспјела жена мркоње. А хтјели би за ништа. Само нека је претило и цијене, бриге њих, што је лијепо и прикладно... Све се ово купује за мито, за господу. Догоди се, па според добра јањета крив је прав, а прав крив — заврши пркошљиво жена и собом повуче свог човјека. А овце стоје и блеје. Не разумију! и ко да се чуде што су људи данас тако добри њиховом породи, гладе га, и мазе... И јањци, ко мртва тјелеса, падају, на црно, опаклено дрво; гурају их на све стране, да свима буде мјеста. Има их свакојакних: бијелих, мрких и ишараних. Понизно и умиљно прислонише главу један до другог. Суморно и благо око упиру у своје мајке што су све у један мах наврвиле уз обалу. Очајно се гласе, наслућујућ нагли задњи растанак. Отргоше их од родних свјетлих брдина, сјенатих дочића и росне мирисаве дјетелине. Воде их на покољ у трули незаситни град: — Ускрс је! А свјетина се мирно разилази; пазар се свршио! Пустеше дебели коноп, лађа ће да крене; од краја се отисну полагано; подигоше велико жуто једро на свиленој ведрини ваздуха, — и заплови па се прелијева и лебди и пламти — а црна барка одмиче и јечи — јечи јауком невиних, што на смрт хрле...

Мајке се ускомешаше, стискају се помамно, тик до краја.

— Утопиће ти се — опази неко.

— Што не би, за својим породом? — одговори озбиљно жена, што свраћаше своју овцу.

Док изненада заславише и сва звона : ситна и голема. Бијаху дуго замукла, па им је звук заноснији и живљи. Људство рпимице патискује се у цркву. Глориа, Глориа ! — разлијега се посвећеним мјестом побожни спјев и с мирисом тамљана из нутрине на свјетлост сунца избија. Пророчанства се испунише, ускрену и наступи Спас ! А звона славе и разлијегају се неодређено у даљину, откле једва продире с прољетним лахором све до самих црковних врата, тугаљиви јагањчев глас, пун опраштаја, милоте и праведности. . . И у бескрајности неба, у љепоти васелене, у дрхтају плаветнила, назире се славодобитна мисао : »Царство моје није од овога свијета, тек иза смрти настаје вјечни живот !« Алелуја !

На растанку.

Свршиће се !

У најжешћем јеку наших чежња једнако ме моријаше иста мисао. Предвиђах је у оној тузи, што би потресла мојом душом, кад сам мучке у својој, држао њену уморну руку. Наслућивах је у оним нашим сјенама, што нас по земљи пратијаху, кад се из поља замишљени кући враћасмо ; у тајинственом хујању вјетра ; у једноличном цвиљењу попића и у самом раскиданоме брецају мазгина звончића.

Све ми је пророчки говорило :

— Свршиће се !

*

Наше душе не имађаху ништа заједничкога, осим љубави. Она је била сеоско дијете, слатка и ведра, као и сама наша јесен. Сусретох је два пута у сјенатоме доцу, над којим сијаше топло сунце. Отсле ходах за њом.

— Скренимо с пута ; идимо к мору ! — рекао сам јој једнога дана.

И дођосмо на жало. Пред нама блистало се море и дрхтао је ваздух у сјајној ведрини. Сврнух оком на њу ! Злаћана јој глава горила је и прелијевала се у сунцу. На њој је све свијетло ; само што испод гу-

стих веђа виђу њене тамне очи и љупки поглед што негђе по мору луташе ; и кад јој се зенице с мојима састадоше, устрнух ; у души осјетих свој тешки Усуд. Грчевито се пригнух нада њу и, захвативши јој рукама забринуту главу, једвице изговорих :

— Прегарајмо се, свршиће се !

И дође дан растанка, покоп наше љубави, а да и не знадијасмо с чега се то догодило. Душе нам се бјаху привикле. Кад бијасмо заједно, нисмо ни размишљали, ни о чему говорили. Немирно, уздрхталим уснама тражасмо у животу заједничку срећу. Ну и тада слушах да нам није суђено !

У очи самог растанка обоје се загледасмо у жижак, који је тињао пред иконом Светог Ђорђа, повише њезине куће.

— Што си тако тужан ? — умилно рече ми. — Иди ! — настави живо и одлучно. — Знала сам да за нас нема среће !

Одох изнемогао и сатрвен. Обрнух се неколико пута за њом ; мишљах застаће, вратићемо се једно другоме, уживаћемо још који тренут сласт заједничке туге и заборава. Ну она, прегарајућ се, на око мирна, корачаше напријед ; тек с кућног прага обрну се, свину оком на ме и изусти :

— С Богом !

Бијах сатрвен, изнемогао, но засве растајах се. Зашто ? Нисам нигда могао да схватим ! Нека наметнута свјетска дужност, што је до Бога мрзијах, отргну ме од ње !

Свану јутро мојега одласка преко мора, у други, њој и мени непознати крај. Пођох за својим Усудом, и не имадох снаге да му се опрем.

Бјаше то јутро мртво ; небо по гдјегдје облацима застрто. У цикнуће загледах се у одбљесак сунца, што се је на небу руменио. Мишљах, синуће сунце, те се обрнух к истоку, но оно само часом засја, и на-ново се заклони иза густога мрачнога облака.

Даље села, на мркој пучини, застала је бродица. Упиљих очима у жуто једро што разапето, у јутарњем сутону, ишчекиваше лахор, да заплочи. И мртва жута боја, као плашљива саблазан, разасу се испред мене. Све је глухо, непомично !

Наједном са звоника стара ура стаде да откуцава. За ударом мукло у ваздуху трепеташе одјек. Обузе ме јача чама !...

Немирно ходах уском обалом. У неке и стари капци почеше се растварати. Оштрим, мрским гласом с прозора дозиваху се жене. Из тијесних улица поче се мотати свијет : брзо ће пароцлов да доплочи и превезе на други крај.

Са згодног мјеста гледах немирно на растворене капке њезине куће. Надах се, да ћу је јоште једном видјети. Мишљах, мануће бијелом марамом и у овом мрачном јутру, ако ће и часом, развеселиће ме. Но не назријех ни ње, ни бијеле мараме. А свјетина око мене жамори и у лађу се укрцава. И ја, као да тако мора да буде, ступих преко даске, непрекидно мислећ на њу. Код лађина закретаја још мој упаљени

поглед прождираще празнину њезиних прозора — и прође све !

Срси, што ме тијелом обилажаху, смирише се, пламен лица попусти, но насртљива чежња за њом савладала ме. Не мишљах на друго, него да се повратим, да је видим. Али наметнута свјетска дужност, што је до Бога мрзијах, говораше : — Мораш је оставити !

*

И гледах пред собом мутно небо, море и нијеме брдине, и гледах мрку чељад око себе.

— Помете ме ! — цвилила је чучећ на по гола Загорка, кад духну студен вјетар.

Чух њезино јаукање, но не обазријех се. Загледах се у њезину кућу и у остављено село — још сам се надао !

— Драго ми је, што вас видим, — јави се времешан човјек.

— Хвала ! — рекох механички.

— Зар ме не познајете ? — И настави забринуту и тугаљиво : Купите једну картелу. Хоћете ли државну ? Боденкредит ? Или коју изволите ? Учинићете добро дјело потребан сам !

— Хвала ! — рекох истим гласом, и одмакох се од њега.

Њихови тужни гласови још ми неко вријеме, мислећ на њу, зујаху у ушима.

Двојица њих код мене разговарали се о дужностима, бризи и поквареноме свијету. Прикараху друге !

Бјах немиран, раздражен. Жељах да се искрцам, да побјегнем од свијета, што досадно у ме зијеваше. Једвице дочеках да пароплов пристане : као гоњен нагох да се осамим. Тек поподне даље ћу, својим путем !

*

Замакох, а да не знађах никакова реда, у тијесне варошке улице. Лутах испрвице нагло, но све залуду, њезина слика непрестанце лебдијаше испред мене. Послије се смирих и обраћах пажњу на коју му драго стварчицу. Уставих се код фине, времешне госпође, што је на тргу рибу куповала. Пазио сам како се умиљава и голицну по врату старог рибара, само да јој веће комаде изабере.

Одох даље. У мрачној улици пред порезним уредом гледах гомилу свијета са забринутим и тужним лицем : гоне их да плате порез. Мало даље, друга гомила мушких и женских, пред судом немирно чекају да их се оглоби и затвори. Уставих се дуље код њих. У неке с прозора оштро затруби. Погледах у блиједо лице послужника у капи натученој до ушију. Чух танки, сипутљиви глас : — Продаје се на дражби... ко да више, ко да више ! ...

Одмакох даље. И сада не осјећах само своју тугу. Заболи ме срце и ради њезина сиромаштва и људских патња. У себи осјетих нешто тешко, неумољиво, чега се нисам могао да отресем. Испразност мога бесплоднога жића и свјетско ништавило разумих као никада до тада. Захвати ме још грђа чама ; хтједох свом снагом да је предобијем, но не могах да одолим

силн. Жицну ме очај и бол веригама спутаног живота, наметнуте дужности и сила туђе воље. Моја помоћ јаче и јаче избијаше — и безнадно прегарах се. Из тијесних, влажних улица изиђох из вароши напоље. Свјетлост дана наједном ме обасја. Небо средином бијаше се разведрило, студени вјетар око мене хујаше. И кад се нађох даље од вароши, бура духну. Хукаше и тресијаше стаблима. На махове тресућ о голо стијење, оштро савијаше, и одбијајућ се враћаше се удар, да се наново пољем разнесе. У том разметљивом хуку, као да слушам вјечну пјесму јада и бола. И моја душа прилагођаваше се дивљем акорду тога спјева. Мека сласт у болу обиђе ме у слатким успоменама наше заједничке среће. Ну тај утјешљиви осјећај не издржах дуго. Одмах затим немилосрдан бол свлада ме; њу супрот моје воље од мене гоне, а не могу да се никако опрем.

*

Поподне на махове жестоко је дувала бура. Часом би настао тајац, да затим жешће прижге. Укрцах се да путујем својим путем. Мојој души гођаше звиждук поамна вјетра, што удараше у јарборе и облијеташе око конопа да се ови тресу. Шум мора и фијук буре сложио се у један тугаљиви спјев. Чињаше се као вапај људства, што очајно за нечим кричи да се изгуби у бескрајности васелене. Стајаш у заклоници, и настојаш да сложим у једну хармонију усилну хуку морске олује и ток мојих осјећаја. Бјаш разблажен и силом вјетра, дугим меким сјенама што до мора допираху, и љепотом

ведрога свијетлога дана. Моје мисли летијаху к њој, тамо на онај крај. И пошто њезина села не могах више да назријем, загледавах се у друге засеоке, што се поред мене низаху. Ну мало по мало, блијешаше у даљини и само наше острво.

Јако насртљива чежња завлада мојим животом. Мишљах, још мало и пароплов ће закренути. Не стаће испред очију ми мило острво, на којем она живи и чувствује.

Свршиће се ! Густи мрак покриће наше успомене. А вјетар хучи и море шуми. Пароплов газии хвата крај. Погледах гдје ће да пристане. Мала увала, каменитом страном заклоњена од буре, живо се прелијева у сјајном подзимњем сунцу на заходу. Неколико кућа, тик уз море, мрко, са свијетлим пругама, одбљескује се у дубини. А повише, гори, између густа хлада морских борова, провирују из зеленила растркане, бијеле кућице. На догледу засеока милина заструји ми животом и оследи ме. Ганут гледах кућице и село. Исто је као оно наше, на острву. И борови једнако су зелени и једнако високи ! Обрнух се и нехотице онамо, прама њему. Далеко бјаше већ заостало ; лијепо тамо куда сунце залази. И тада, не могах да се макнем ! Силна воља присили ме да останем, док је дана, да га се још нагледам, да ми из срца не отргне.

*

Стазицом, присјенком, поред борова, корачах журно у село. Код првог комшилука, обасјан сјајем,

застадох испод високих стабала. Загледах се онамо, прама западу. Пред собом у души, и у очима не виђу него њу и наше жиће. Утрну свако друго чувство. Заборавих на све !

А сунце залази ! Хоће да умрије, тамо далеко иза њезина села, тонећи у друго море. Његова свјетлост наједном, као да се је сакупила у саму једну силу, засја на догледу острва. Између мора и земље, вијенац веругастих брдина и облаци на окупљању прелијеваху се у најчистијој мрко-љубичастој боји. Нестаје меких, дугих сјена. Цијело острво кади се у трепетавом ружичасто-бакарастом сјају. Над њиме се небо осу свим зрачним бојама, по којему се фантастично уобличују злаћене и сребрнасте ливаде ; а прозрачни арабески нижу се у ишараном сљеву, до у бескрајну даљину . . .

А ја, заклоњен у осјену зелених борова, слушам из даљине силовиту хуку и повише над собом пјесму затресених грана. Уљуљан једноличним замором, чежњом сласти и заборава, нестаје ми из памети љутих успомена. Море се пјени ! Буром гоњени прсак по пучини се стиже, и испред очију на махове сину ми у свим дужиним бојама. Но мисао је моја тамо над острвом. Ово је прва хладна бура ! Чисто је гледам, како се журно из поља кући враћа. Студено је ! Засјешће уз ватру, да се огрије. Уз хујање вјетра, пратећ очима искрице што над огњиштем врцају, тужиће за мном . . .

А ја овдје, пред овом вјечном, страховом љепотом, гинем за њом, и гледам у свијетло. Скрушава

се моје срце пред невидљивим вишњим Богом. Топла молитва из упаљених очију врца у неизмјерност... Душа ми послушкује шапат васелене и пресељује се тамо, на оне злаћане и сребрнасте ливаде. И часом преко земље и мора наћох се код ње. Моји осјећаји здружише се с њезиним у пошљедњи бол. И лијепо осјетих да се је у нашим очима сакупила сва свјетлост, што је сунце с небеса обилно на земљу разасипље. Хтио бих да у овој пошљедњој страховој хармонији љубави умремо. Али прво тога желим чути једну циглу њезину ријеч : — Не умри ! Чини ми се, слушам јој глас : — Живи, поврати се !

Да се повратим ? Зашто ? Немам ти више ништа дати ! Само туга у мени јоште тиња. Ово је задње искушење наше љубави. Чиста, неоскврњена, прегарај се, да бар јоште уживамо у заједничкој сласти нигда неутрнулога бола !

И сунце је умрло ! Сутонска свјетлост земљом се простире ; сјени је нестало. Непомични цигли застор застире небо, земљу и море ! И наше острво губи се далеко, неодређено, у даљини. Зверам још само у ваздух, што над њиме трепери и помало се смркава . . .

И као да чујем глас повраћене душе, гдје умилно и скрушено вели :

— Марија, заборави, опрости !

Након десет година.

Има неколико дана што се Иву Полићу по памети врзе одговор на толика њена писма. Најприје хтјео је у одговору бити што обзирнији, али, са дугим размишљањем, долажаху му мисли смионије, а ријеч општрија. Рашта да јој не рекне сву истину? Рећи јој искрено све што мисли, и онда с њоме прекинути, — ето на то бјеше се одлучио.

Једнога јутра нагло се диже из постеље... У соби за рад дочека га топла пећ, и сјевши на столицу до прозора, гледа како се суснијежица топи по земљи, и слуша зимску студену пјесму, што фијуче над голим дрветима и јецајућ навијешта још један, тмурни, једнолики зимњи дан.

— Да! Одговорићу јој одмах, — рече као за се и диже се да потражи њена писма.

Читајућ их очито се мргодно, а кад сједе за сто да пише, био је раздражен; осјети у томе часу у себи уживања да се објасни и, коначно, да с њоме посвема обрачуна.

»Драга Катинко,

Пишем ти под утиском твојих пошљедњих листова.

Размишљајућ с њима, долазиш ми пред очи друкчија него што сам те негда замишљао, али једно је очито : хоћеш да ме савладаш и себи присвојиш.

Рачунаш на моју слабост, но вараш се ; ја сам се промијенио кроз ово вријеме одсуства, док си ти остала оно што си и увјек била : невјерна жена. Али хоћу да с тобом обрачунам безобзирно и потанко, нешто ме на то гони, а послије тога мислим да, ни ради себе, ни мене, нећеш више стављати никаквих захтјева.

Писмом у којем ми јављаш смрт »свога доброга човјека«, сјећаш ме на моје негдашње обећање, наравно из даљега, притворно, како је и обичај таквих жена, а послије у свакоме писму све јасније избија та твоја мисао, па у задњем чак ме тиме и прекараш . . . Али ја ти чисто кажем, да се узалуд трудиш да у мени пробудиш оне »лијепе дане« — како их ти зовеш — нашега уживања ; — залуду се трудиш, јер они у мојој души нису се потајали, нису ни увехли : они су мртви, а мртве ти немаш моћи да ускресиш ! Признајем ти да сам неко вријеме с тобом часовито уживао, да сам у забраву спровео неколико дана и ноћи, али ја се на то сјећам као на нешто што се отргло од мене, нешто што за собом ни мириса прошлости не оставља . . .

Посвема сам се промијенио, а нарочито промијенио сам се прама теби, па кад би ме сада познавала онакова какав сам, збиља не би ме већ тражила.

Отворено сада идем својим путем, па макар да тај пут нема сврхе . . . Ето, у томе је све !

Сјећаш ли се ?

Под изликом да ћеш ми изнајмити собу, довела си ме у кућу. Прве твоје ријечи биле су неистините ! Сјећаш ли се : говорила си, како се желиш упознати са мном, јер ме познаш по пјесмама (тада сам писао наивне пјесмице). Питао сам те са стрепњом, што си мога прочитала ; ти си, наставши се у неприлици, хтјела да забациш моје питање . . . смијала си се, а ја, као и увијек, одмах попустих, — та ја сам к теби дошао с истом сврхом као што је и твоја била ; обоје били смо млади и здрави ! Али признаћеш, да сам ја с тобом био искренији и поштенији него што си ти била са својим болесним човјеком, чак ја сам се и прије заситио тебе и твоје страсти !

А сада ми пријетиш да ће свијет знати ко сам ја . . . и ти то кажеш ! Али ја ти на пријетњу мирно одговарам : да си била поштена жена, не би била варала свога човјека, и још га не би била варала на онакав притворни начин !

Хтјела си да с њиме за истим столом једем, али ја сам то одлучно одбио ; нисам могао тога поднјети, а ти си ме прекарала, да сам слабић, да се бојим твога болеснога човјека. Међутим знам за сјегурно да се нијесам бојао, већ сам тада прама њему осјећао искрену самилост, и ако нијесам имао снаге да се од тебе отргнем : била си сочна и похотљива, па ме је то к теби привлачило, — привлачило ме неком чудном силом, иако сам на махове био засићен тебе и твоје младости . . .

Али ти не само што нијеси била вијерна своме

човјеку, — ти нијеси имала самилости чак ни под непосредним утиском биједe . . .

Сјећаш ли се ? Он — твој човјек — бијаше једне ноћи опасно оболио ; лијечник изјави да му треба брижне његе. Позвала си ме да ти, тобоже, при руци будем. Стајасмо обоје пред његовом постељом : ти си га дворила, али си на мене погледала ; ја сам се осјећао кривим, и нијесам имао снаге да болесника у очи погледам, а чињаше ми се да ме једнако његов поглед тражи. Па успркос мојој вољи, ипак ме нешто силнило неодољиво да га у очи погледам, и — наши се погледи сукобише.

Не знам шта сам видио у његовим очима, али сјећам се да сам под притиском његова погледа нагло из себе изишао.

Ти си пожурила за мном.

— Што ти је ? — питала си ме у великој бризи, и са мном у собу унишља. Изнебуха почела си ме љубити и похотљиво привијати уза се. Ја сам једнако био под притиском његових болесних, испитљивих очију и искрено ти кажем : поражен — истргох се из твога загрљаја и побјегах у ноћ . . .

Ти си похитала за мном до на улицу . . . Звала си ме . . .

Кишило је . . . Газећ блато, с наваљеним шеширом над очима, мочно сам се уз куће тијесних улица, а његове очи једнако ме прате : видјех их у шкиљењу нажганих лампи ; видјех их, на махове, у мраку, као што се види свјетлуцање дивљега огња у старим гробовима. Ах, његове испитљиве очи ! Па

ипак нашла си начина да ме поново к себи приведеш. Попустих, с тврдом наканом да ти се чим прије истргнем . . .

Растадосмо се са сузама; бар ја сам био дирнут — био сам ти харан на ономе што си ми могла дати а што си ми драговољно дала. Пођох к мору, и живећ с њиме, заборавих на те.

Увијек кад ме туга савлада и душа ми грца те не може више, пожурим к њему да нађем утјехе . . . Али ти ме не хтједе и не могаше заборавити. Писала си ми топла писма, наглашивала си ми да ти бар сада могу вјеровати кад си далеко од мене. И била си искрена, признавала си да и сада вараш свога човјека, и да из туђега загрљаја шаљеш мени вруће поздраве, — да гинеш за мном. Твоја писма дјеловаху на мене, и ја те гледах у другој свјетлости него кад сам код тебе био, и да си у том часу дошла к мени и мору, и да си га љубила као што га љубљох, можда уз њега били би почели нови, обновљени живот . . . Јер ја више не могох ни замислити себе без њега. И када опет потражих жену, могао сам се за њу само уз море загријати. Љубљох њега поврх свега.

Љубљох га кад је мирно шапутало око хриди, и кад се, прштећ, прелијева у дугиним бојама; љубљох га кад по њему, не сустижућ се, лете сјене тамних облака, кад га гледам са забринутом смежураном пучином, као да нешто тешко ишчекује, и кад у руменилу у њ сунце тоне и собом носи мој свијетли топли дан и моје чежње; и моја мисао носи

ме к западу, на кржаве цвијетне ливаде, бистре и сјајне, док по гудурама и доцима, вребајућ на последње зраке сунца прилази ноћ — и у њему гине један мој пун дан . . . ; љубљах га кад дрхти у мјесечини, као незасићена страст, и кад се у њему, треперећ, одбљескују звијезде — свемирске очи неба и мора ! А нада све љубљах његов пространи глас — непролазни глас вјечности ! И само дишућ њиме, тражијах жену . . . И нашавши је, љубљах је силно.

Ох, дивни страсни дани и ноћи, задртих у море пустих рата и сласно мигољење шкрипутава пијеска, ох, жено моје чезње : Јелко, Јоко, Маријо ! . . . Живот вам мирисаше његовом чистином, очи вам бијаху бистре, као кад је оно на пличини поврх испранога пијеска ; чело, пространо, као преод-свитна му пучина ; а зуби бијели, збивени, као исправни пиљци, са црвеним деснама, као пуна зрна слатких шипака, што уза њ расту.

И заједнички љубљах море и жену, и не могох ни помислити страсне жене без мора. Ох, море, друже мој !

Па ипак оставих га и дођох у овај крај . . . Видиш, и њега сам оставио. И оно се сјегурно љутило на мене, јер кад прелажах преко пучине му, бијаше усколебано, а ја се осјетих пониженим као нигда у животу . . .

А ти сада, након десет година што се пријатељски растадосмо, јављаш ми смрт твога човјека, и спомињеш ми моје тадање обећање, кога се већ и не

сјећам... и нећу да сјећам... и прекараш ме и чак ми пријетиш!

Чему то? Кад ми не би била долазила с тим захтјевима, још би те се сјећао, као што се сјећам свега што ми је, и за час, животу подавало сласти, — али овако...?

Само те једно питам: стоји ли у размјеру оно што си ми дала са оним што би ми хтјела узети?

Па какво право можеш ти да тражиш од мене која си њега до смрти варала, и — зашто ме сјећаш поштења, као да си ти честитија од мене?

Заборави ме!

Нијесам ја већ стидљиво момче што би поникнуло пред твојим погледом, — гледам сада отворено преда се, малда не те, сам безобзиран, као што си и ти била. А и моја младост, за којом си ти похотљиво жеђала — узмиче; добио сам жуљеве на прстима од ногу, власи ми опадају и — помисли — носим цвикер број 5; а биће да и ти пропадаш — биће да си промијенила зубе и повезала их златним везом (још онда били су ти слаби), и ваљда с тога мислиш да је доба да постанеш честитом женом. И замишљаш мене и тебе покорене, како водећ се испод руке, журимо доброј мајци цркви и великодушно опраштамо једно другоме гријехе младости...

Али се вараш! Великодушје и честитост пристоји се другим људима, и ако ћеш, женама, него што смо нас двоје, а за оно добро што смо заједно чинили, под утиском биједи коју смо гледали, и чега ме у твоје сврхе сјећаш сада, није било ни из великодушја

ни из честитости, већ из пукe — слабости ! Па и сумњам да би се ти са мноm умирила ; добро те познајем : ти не можеш да живеш без људи, као што ја не могу без жена . . . Та и онда кад си ме тако силно волила, требао ти је још неко . . . Али чему да ти то сада спомињем . . ? Чуј ме !

Наша младост измиче, треба нам помлађивања, треба нам навртања туђе младости на наш незаситни живот . . . па ако је тебе оставила срећа, сада када се примичеш четрдесетој години и осјећаш се немоћном да кога себи приведеш, тада те разумијем и искрено те сажаљујем, јер то значи смрт : живот је у страсти, — тако је бар код мене.

Видиш, ја се и сада подмлађујем на грудима једре снаше густих, бијелих зуби као млијеко, лужаве жене што тако фино вара свога човјека млинара . . . Видиш, ја сам напредовао у ово десет година што се растадосмо, могу да у очи гледам тога човјека, али да, морам ти рећи : оне нису дубоко испитљиве, као што су биле у твога покојника, он је јака, мртва сељачина, и његове очи као да ни зашта не маре, као да се навлаш од мене одвраћају . . .

О, лијепе топле ноћи, док се млин купа у мјесечини, а шапатљиви јабланови, стражећ га, у својим врсима жаморе, и с висока одговарају брбљивоме потоку, — и чује се зврка витлова . . . Гледам у звијезде, а испод моје испружене руке, по зеленој трави, осјећам њен једри живот . . . и мислим на исто тако сретне, страсне, топле ноћи код мора, — ох, море, Јелко, Јоко, Маријо ! . . .

Али има неколико дана што снаше не виђам, а у својој кући не могу ни да помислим страсне жене...

Напољу једнако међава вије, ма свеједно, хтјео бих вечерас поћи к њој, осјећам силну мушку вољу за миловањем, осјећам у души дрхтај њене жедне незаситне страсти, па бих хтјео повести је са мношћом на висове неоскврнутих брда, у ону међаву, и с њоме, под њеним вуненим чобанским огртачем провести зимску ноћ, — видиш, то бих хтјео, толико волим чисту природу, и мрзим овај биједни варошки живот.

Али, зар ћеш ме ти разумјети, ти која, по свој прилици, сада у топлој соби сјецкајућ пекмез, ишчекујеш своје јаране?..

Знај!

Мене није издала воља за животом, ја хоћу да живем, да издржим до краја, нећу да се подвргнем туђој вољи, нећу ни од чега да зависим; — то је једино што ме високо држи и због чега отворено у свијет гледам, а ти хоћеш да ми то отмеш... Залуду ти је!

Тражи некога другога, који ће, са црковним благословом, хтјети да те преобрати у честиту жену, и који ће знати да проведе с тобом у миру, по варошку, задње дане живота; ја за то нијесам, иако мислиш да сам грђи од тебе, — превећ сам искрен и поносит, и превећ волим распуштени живот... Нећу да се покорим, једнако напријед јурим...

Прегори ме... а то ти је лако!

Ја већ нијесам стидљиво момче што би поникнуло пред твојим погледом. . . моја младост измиче : добио сам жуљеве на претима од ногу, власи ми опадају и — помисли — носим цвикер број 5.

И свршавајућ ово писмо поздрављам те, — док мећава напољу једнако вије.

Твој

Иво Полић.

У Староме Каштелу.

Тога језивога сутона при западу није се сунце показивало, али на мјесту, гдје ће да утоне у море, било је небо у пламену боје задоцнила лишћа на виновој лози у позној јесени. Олуја је била необична, заметала се у судару двају противних вјетрова, што се очајно боријаху за првенство.

Мајка је забринута гледала кроз прозор у олују; ја сам се купио око њених скута и замолио је да ме подигне на столицу да и ја кроз стакло гледам на море.

Пучина је била у густоме диму, а отргнути и побјешњели валови, који се међу собом боријаху, удараху свом снагом у истрошене, поткопане бедеме нашега Каштела. Затим долажаше удар за ударом, мукло, немилосрдно, убојито...

Мајка и ја гледамо и — ћутимо. Над нама неки језиви, одјелити јаук хучи и псцуња побожним страхом наше душе.

Ја се подајем олуји и, у дјетињој уобразиљи, видим у раскиданим облацима, који јуре на западу, уобличене, искрснуте свете иконе. Тугаљиво погледаше на ме и — пројурише...

Наједном удар вјетра помамно навали, потресе Капителом и махом раствори прозоре. Мајка ме закрили и тражи помоћи. Отац и старија браћа пожури да причврсте расклимане капке, а дјед на вас глас Богу се моли.

Ноћ се шуња по тамним ходницима и одајама, и са тмином долазе јачи гласови ноћи и олује. Сједимо на окупу око камина, ватра тек што живи, а лампа шкиљећи једнако дрхти. Ослушкујући олују, страшимо се и стрепимо, а одјелити, болни, очајни фијук држи наше душе у једноме одређеном саосјећању. Потражих мајчину руку и осјетих се — сигурнијим.

Изнебуха дјед престаде да се моли. Погледавши нас редом, запита за Странаца. Нико не знаде што да каже. Није се видео цијелога дана у кући.

— Камо је? — у себи се упитасмо.

Привинувши се уз мајку, мишљах на њ, па као да га већ давно нијесам видео, долази ми пред очи његово лице осуто морском посолицом, влажна коса као морска трава, а мале разрочне очи једва се запажају испод густих, просједих обрва. И дође ми на памет дједово причање да је Странац родом негдје из Италије. Бијаше већ давно капетаном трговачке лађе, што је настрадала међу шкољима наше кршевите обале. У чамцу спасио је го живот.

Не знаде што да почне, и хтио је да и даље остане капетаном, па макар било то капетаном мале пловидбе.

Оделе пловно је својим малим чамцем поред обале нашега продора, тражећи помљиво и устрп-

љиво потопљене отпатке, што их је море за јаких јужина избацивало на жало уоколо пустих рата, по драгама и шкољима, — купио их и бацао у чамац те продавао у оближњем граду. Кад би пак та зарада, као и остале нужгредне, издала, ловио је рибу, пекао је на жалу и њом се хранио. За љепших времена спавао би у морским пећинама и заклоницама; а кад би зачестала студенија и грђа, затворио би се у наш стари Каштио. Спавао би под пространим стубама и гријао се с дједом, који је волио туђе, непознате људе.

Нијесам га волио, али опет пријатно ми је било кад бих за тамних дана долазио кући, па под стубама у тмини угледао искру свјетлости из његове луле : — јавио бих му се и страх би ме минуо. Али наједном сину ми мисао : да није он сада на мору у олуји ? — Валови, високи као Каштио, дижу чамац и падају с њиме у дубину. Странац сједи мирно у њему, подвргнуо се удесу и својим леденим, закриљеним очима гледа у смрт...

Бдијемо дуго у ноћ.

Мајка ме пољуби и положи у постељу. Слушам како стари Каштио запомаже. Бог зна колико је он досада издржао овакових олуја ! Дјед их је неколико јаких упамтио, а вели, давно још прије њега, отраг шест стотина година, стојао је он у олуји цео и јак. Сада у ноћи чујем над њим очајан јавук, а доље из бедема силно море једнако нешто извлачи и котрља.

У слатком, ћудљивом расположењу не могу да заспим, и дуго и дуго ослушкујем олују.

И, у олуји, дубоко у ноћ, слушах латинске псалме што их дјед, бичевајући се конопцем по големе тијелу, на глас, разговјетно изговара.

Заспао сам у шуму мора и у посљедњим наглашеним ријечима псалма, гледајући пред собом на пучини, у олуји, закриљене, ледене Странчеве очи.

Некако пред сунце пробудише ме јаки, мушки гласови у ходнику. Неко, лупајући у врата, зваше оца. Па повика :

— Странчев чамац избацила је олуја на жало!
— а је ли он код куће ?

— Није — одговори из постеље отац.

— Онда га је море ноћас прождрло ! — повика њих неколико и похиташе низа старе, простране стубе.

Обукао сам се у хитњи и пожурио напоље. Дочекао ме ведар, испран зимњи дан. Море дахће у сунцу које се рађа. Изваљени чамац лежи на жалу. Гледам на широку, обасјану пучину : нигдје трага ноћашњој смрти. И моја дјетиња душа, тек што часом пожали ноћашњег топца, радосно поздрави Сунце и Море.

У Шумадији.

Топола.

— Топола !

Крв ми од узбуђења навре у главу, и осјећам сваки откуцај свога срца. — Топола у сутону !

На брежуљку сам од величанственога новог Храма што се поносито диже у спомен Великоме Вожду. Срећан сам што стојим на овоме завјетном мјесту, срећан што могу да гледам, очи у очи, Вождова младога праука — Престолонаследника Србије.

У заносу гледам околину валовиту као усколебано, немирно море. Обли таласи земље дижу се и спуштају, и губе се у зараслим драгама, доловима и гудурама. До пре сто година читав овај предјел бјеше нарастао прастарим, густим шумама, а насељенике га и савладаше, педаљ по педаљ, бјегунци осветници, јуначкога соја, из наших потлачених крајева, жељни испуна живота и слободе ! Вјечити бунтовници, гоњени од непријатеља као дивље звијери, пребјегоше у некадање прастаре шуме да заклоне и спасу живу главу...

... Овде је велики Вожд дигао први устанак,

и са овога мјеста прва варница из агинских читлука
врну се у ваздух, запламти, и пламен захвати цијелу
Србију. . . Једини Он, ђутљив као камене брдине,
мрк као засути забрани, а снажан и окрутан као
горска бујица, могахе да савлада немирне бунтов-
нике, сурове хајдуке, и да их поведе у свети рат
за велико Ослобођење. . .

И премишљајући о тадањем јуначкоме вре-
мену, на памет ми долажаху још једнако савремени
и живи стихови народне пјесме :

»Храни сина па шаљи на војску
Србија се умирит' не може«.

Може да се каже : то је јуче било !

А данас ?

Данас сам гледао плодна, обрађена поља, жута
жита и модре винограде сунцем обасјане, угледне
кућице под црвеним цријепом у окресаним, прорије-
ђеним шљивицима. И нигђе докле око допире трага
турскоме господству ! — Гомиле народа журе да
поздраве Карађорђева праунука и да чују народна
одабрана предавања.

Пријатан је тај сељачки свијет укусно и згодно
одјевен и зими и љети; зимње одијело сурога сукна,
обилато, пространо, коњичкога кроја, а љетње ла-
гано, чисто, бијело. Па прибрране жене, у ишцараним
марамима и прегљачама складних боја, и стидљиве
цурице ! . . . Све се то слегло и уколо начичкало око
народних предавача, и помљиво слуша.

Гледајући са насладом овај народ, дођоше ми
на памет Далматинци-загорци. Која ли разлика?

Ови са шеширом на глави, и са штапом у руци! А далматински загорци са најјачега, љетнога кријеса, одјевени као у сред зиме, у грубо, тврдо сукно; у докољеницама и запашају оковани у олово, својевољно, дивљачки носе на себи тешки терет. . . Биће да недавно овако су се носили и ови Шумадинци. . . Па како убрзо замијенише старо са новим! Невјероватно брзо! Је ли томе узрок богатство земље, одабрани сој, слобода?

И трезвен је и поносит тај свијет; друмом не видјех ни једнога пијана сељака, нијесу као Далматинци-загорци, који, кад се из вароши враћају својим кућама тетуралу пијани. Љубазни, добри... Али пијани, — пијани, — пијани као чеп, што кажу острвљани.

Аранђеловац.

У Буковичкој Бањи похитах к извору. Волим ту питку, свјежу воду, и, пио сам је, и сит пио.

Пространи, валовити парк, пуст је, ретки гости; још није права сезона. Место гостију нашао сам пријатан лахор: мио ми је и дању и ноћу, а најмилији кад бруји у врховима шапатљивих јаблана: бујни, витки јабланови, а под њима и око њих, до кољена висока трава!

Свјежина угодна и блага, пуна мириса. Сунчеве зраке мирно по путевцима леже, а плаветне сјенке окренутих грана једнако к себи зову. . .

Повише, скреће се у мрку шуму, у чијим гранама извија повјетарац особите, јединствене зву-

кове — звукове пуне милине и чежње за испушним, слободним животом. . .

У ноћни парк је пуст : није живе душе ! Ноћ и њени гласови савлађују, у врховима дрвета лахор јаче бруји, мирно се обилатије расипље, а заклонице, пријатне заклонице, из којих се може да види само комад неба са јатом звијезда, замамљују, зову. . .

. . . У парку, празничких дана, око извора Кнеза Михаила, јати се млади сељачки свијет, разговара, пунни скленице водом, пије за више дана, пристаје за цурама, и хвата се у коло. Коло је питомо, складно ; тихо се лелуја као дозријело класје повјетарцем кренуто. Младићске очи не звијерају, већ, пуне топлоте, у колању хватају погледе стидљивих цуричица. . .

. . . Одједном тргох се. Код кола, ради разлупане скленице, преријечише се два стасита момка.

— Да ми даш грош за њу, или да се гине ! — повика млађи, разрогачених очију, приправан да навали.

— Разбио сам је нехотице, — бранио се старији.

— Нехотице, јест ! — повикаше њих неколицина, и развадише их.

Да се гине за грош ! Стара хајдучка крв ! Као и наши загорци, помислих. Иста плаховита крв, иста душа : часом плане, и часом се смири ; у исти мах да бије и — да милује ! . . . Завађеници не тргоше ножа иза паса. Загорци често то раде. Не кржаве се ни они прибрани и тријезни, већ тада када су помамљени невољом и — вином ! . . .

... Аранђеловац је дуг као гладна година. Из околних села доћи до њега лакше је него га с краја на крај проћи. Дугом, једином улицом нижу се дућани, механе и хотели, звучних назива. У овој варошици сељаци из околних села намирују своје свакидашње потребе. Видиш их како, уз варошку чељад, озбиљно, пазећи свога посла, промичу улицом. А изгледа ми да је шумадијски сељак неповјерљив према капуташима, као и дазматински загорац. Загорац тек сада почео је да диже главу. Досле је био поклопљен, испијен од зеленаша : чисто им се бјаше хришћанском трпељивошћу предао у руке... Шумадинац сигурно биће да је отпорнији... одолно је он грђему душманину од ових !

Али мојих *Паука* мора да је и у Аранђеловцу! Има их свугђе по варошима, више или мање опасних. Вире из својих дућана у чаршију, и преду своју мрежу ; и највише због тих њихових прљавих мрежа сељаци зазиру од капуташа. Али у Аранђеловцу не запазих главну зеленашку карактеристику : не премећу својим дугим прстима зрна бројаница !

Зађох у дућан да купим неку обичну ствар. Бакалин ме погледа испод ока, и зар ме махом оцијени : зацијени ми двоструком цијеном !

— Молим вас, кажите ми обичну цијену, не сезонску — казах.

Али га ипак нисам склонио да попусти, знао је да ствар свакако требам.

Варошани као да већ нису сујевјерни. Гледао сам како неки ковач — није био Циганин — поткива вола; занимало ме, јер у Далмацији не поткивају волове. Сељак присутан опази како вђ, кад је у ковачевим рукама, махом, мирно легне, а на ливади не би га десет људи повалили. Ковач се на-
смија подругљиво и каза да он има неку траву за то.

— Имао ти или немао, тек је то тако! — потврди сељак.

А и варошки дјечарци као да су се превећ нагло еманциповали.

Пред механом пјевали су Цигани, па, испјевавши неколико пјесама, стари Циго зареди у околост да купи дарак.

— Дај му један динар — нашалих се с неким дјечаком.

— Динар?! — Да ја имам динар, господине, оженио бих се! — одговори клапац и, осмјејкујући ми се у лице, пође даље.

... Поред лијепога парка ипак сам се зажелио околине. Нема за ме те умјетне љепоте која би ми могла да надокнади ужитак који осјећам у простој природи: ја волим простор у недоглед!

Пошао сам са бањским љекаром и среским начелником, (у Србији могу да се спријатељим и с полицијом!) у село Бању. У љубазном разговору разгледао сам плодна поља и, виновом лозом, окићене брежуљке. Помњиво обрађени »американац«
модри се као море.

Ушао сам и к болеснику. Мала кућица. На

кревету, у ватри, лежи болесник, али ипак познаде љекара.

— Не брини — тјеши га љекар — није опасно!

— Ви тако кажете из заната! — одзва се чика... али можете да право кажете... не плашим се!..

Док љекар прегледа болесника, разгледам све по кући: и постеља, и сто, и сточићи, па чак и наслоњача. Чиста пртенина, прибрани поднос... Види се, у кући је сито и одјевено. И све то у обичнога шумадијскога сељака! И са тугом у души помишљах на наше Загорје у срцу класичне Далмације, одмах, над питомином од Сплета до Трогира, ће нема ни пијаће воде, ће, уз остале невоље, и жеђ мори... Између голога крша крију се прљаве потлеушице под шеваром и плочом, а само парохова и зеленашка кућа су под цријепом! У кућама нема ни постеље ни стола, већ голо огњиште, око кога чељад, одјевена дању као и ноћу, одмара се, а до ње одмах стока лежи и преживље... Тамо се тек сада школе отварају... А са висова тих крша, свакога су дана та чељад на догледу пространога, културнога, слободнога мора!

И присјетих се анегдоте што карактерише чистоту тих наших горштака:

Дошао неки Загорац трговцу у варош да купи кошуљу.

— Вала баш наумице дођох к теби — вели му — јер лани продаде ми за добре паре добру робу. Носио сам ону купљену кошуљу читаву годину

дана, и, Бог зна, колико би је још био носио да се жена не превари, те је опра. У прању раскидала се...

Али ме овдје нешто још јаче задиви.

Прегледасмо заједнички подрум сељачке задруге; уредан, простран, под земљом, крцат бачава, пуних старог вина. Такав подрум, ето, има једно шумадијско село, а Далмација, чисто виноградарска земља, тек што је саградила један или два таква заједничка подрума! А ипак, каже се за Далмацију да је ближе западу, у Европи!

У Букуљи.

Једнога јутра поранио сам и пошао ка врху китњасте Букуље. Дан бијаше лијеп: ведар и облачан. У оваковоме дану мртве и живе ствари, у даљини, мијењају облике и боје, и гледају се двојако: свијетлошћу обасјане и сјенама обастрте. Дуваше повјетарац, па, на махове, круном далеких брда, пројуриле би лагане, плаветне сјенке...

Идем узбрдицом, полако посматрајући лијену околину. По плодним пољима дозрела жита дишу ситошћу и повијају се, у свјетлости дана одбљескују се блиједим, жутиим златом; по крајевима издвајају се својим блиједим и мрким зеленилом пашњаци, оивичени врбама и јаблановима, и расути забрани, над зараслим поточинама, неодређених облика. Пода мном, између густих, бујних стабала, вире кућице, под црвеним цријепом села Буковика, и изгледају као господски мали замци и дају јаку плузију мира и среће!

Пењући се све више и више дођох до под Букују. Одавде сам на догледу расутих села и простора у недоглед ! Мирно посматрам. . .

У то оздо долазе к мени сељачка кола. Дјечарац од каквих десет-једанаест година, у радноме одијелу, тјера пред собом упрегнуте волове. Остраг на колима сједи времешан човјек. Почеках и први поздравих ; па замолих чичу да сједнем ; и сједох до њега.

Ћутке посматраше ме он сумњиво, неповјерљиво, па одједном упита : — Од куда си ?

— Из Далмације, с мора. . .

Погледа ме боље :

— А јеси ли Србин ?

Рекох да јесам, и стадох да му казујем како има доста Срба изван Србије. . .

— Знам, знам — прекиде ме. — Србин да ! — прогунђа за се, сијевну очима, и ућута.

Често ми се дешава да ме сељак пита јесам ли Србин, и кад му кажем да јесам, обрадује се, и о томе премишља. И, гдјегод православни Србин сељак живи једне је мисли: и код мора, и у питомини, и по пустим кршевима у планинама и свугдје му засјаке очи кад се спомену стара српска јуначка времена. Ја волим ту заједничку душу, у којој се светачки скрива једна завјетна мисао, једна тежња...

Разговарасмо неко вријеме о обичним свакидашњим сељачким пословима, па ме затим упита:

— Шта радиш, чиме се занимаш ?

— Новинар сам — одговорих, да ме боље разу-

мије. И погодио сам, јер ми он убједљиво каза : — Онда ти све знаш ! Међутим дјечарац, син му, својим ниским, уљуђеним погледом, цијелога пута, кришом, завирује у нас.

— А како ти је име ? — упита ме чика, остави волове и пријатељски стави ми руку на раме.

— Иво — одговорих.

— Ви сте Иво Ћипико ! — јави се одједном дјечарац.

— Како рече ? — чудећи се приупитах.

Дјечарац чисто и бистро понови моје име, име и презиме.

— Како ме познаде ! — питам даље, и чисто не могу сам себи да вјерујем.

— Има, одговори, осмејкујући се стидљиво на ме, ваша слика у читанци првога разреда гимназије. . .

— Он учи школу у Крагујевцу — додаде отац му.

У први мах не могах да се доста ишчудим ! Па ме затим дјечаково велико познање и признање до у душу дирну и испуни милотом, и неизрецивим задовољством.

И још јачом љубави моје очи захватаху цијелу валовиту околину ; и гледам далеко, далеко преко брда. . . И не знам, ни како ни зашто, лутајући погледом у недоглед, моје очи потражише Море — Море, једини достојан поруб овој лијепој, племенитој, немирној земљи — Море, крајњу тачку наше заједничке душе.

III.

УТИСЦИ ИЗ РАТА 1912.

Као олуја.

Оне ноћи, кад по селима и паланкама стиже вест о мобилизацији, цела Србија махом се диже. Друмови оживеше кихотом и песмом, а Београд, пливајући у весељу, бди и диви се гомилама младости, што жури, да прва на одређено место стигне. Возови пуни војника јуре на границу.

Једнога од тих дана Живан Јовановић времешан, окретан и, судећи по живим замишљеним очима, бистар човек, журио је из Београда к жељезничкој, сеоској станици да дочека воз, који је са војском полазио на границу.

Желео је да бар још једном види једнога од четирице синова, који у рат полазе. Знао је да га на београдској станици неће к возу пустити. А и ко би га нашао у оној големој вреви, где се светина као на вашару митокласи.

Одмичући друмом, присутим жутих лишћем, премишљао је о ономе, што је све видео по београдским улицама од када је објављена мобилизација војске. Он је био у рату, па је добро разумео ово велико одушевљење, што иза објаве бејаше захватило престоницу и унутрашњост. Гледао је с особитим задовољством

и, гледајући, његов се војнички понос будијаше, како преко Теразија одјекује топот коња. А сипи јесења киша. Коњаници озбиљни, у сивим новим кабаницама, као да су обавити сивом маглом, што се при помолу сунца расипље, а коњи јогунасти, живо, уједначено корачају...

— Коњица! — слуша са поштовањем шапат сакупљенога народа.

Видео је, како неки коњаник бејаше заостао. Коњ му се узверно, фрче и иступа из реда. Војник сјаше. Обухвати му главу обема рукама и грлећи га, говори му: У рат ћемо, у рат! У то чује пиштаљку аутомобила — живео Престолонаследник! — повика народ, и аутомобил пројури.

Па распознаде кола »Црвенога Крста«, гледа црвене значке у знамењу крста. И сети се на врелу, младу крв, на рањене осветнике, на сломљену снагу, на ојађене удовице, и нејачад...

И гледао је, у чуду, у тој вреви мртвачка кола; црна, лагано одмицаху кроз гомилу. Народ поскида капе. У њима лежи српски официр! Неко варошко момче ужагрених очију узбуђено прича: Горео је од жеље да пође у рат, и тражаше да га пошаљу, где је највећа опасност; није могао да постигне, па, у очају, крв му најури у мозак и — уби се! Заслепљени бојном ватром, — наставља момче, — убила су се још два наша официра...

А на жељезничкој станици гледаше вреву света. Одушевљењу и узбуђењу нема краја. Само запевке, ни суза нема.

Нема суза чак ни мајка, кад се са јединцем растаје.

— Бог те благословио ! вели му. — Јединац ми, немам сем њега — каже, као да се извињава, што више синова нема.

— Ако, ако ! — дочека неки деда ! — Ја одвојих петорицу, живи били, — и махну руком, као да жели да крену.

Док деда тако говори, приђе к њему нека стара Србијанка, па му вели сувим, одсечним гласом, који се чује као ударац о камен : — А моја сва тројица изгибоше тамо, куда ови сада полазе, па не могах одолети срцу, да не пошаљем некога да их освети, и посиних једно Македонче, дадох му трошка и испратих га у војску... — нека освети моју крв !...

А војници се чисто заљубише у нове пушке. Зна он да нису они имали оваку спрему... А да су имали, били би чуда починили...

Слушао је разговор некоег сељака са једним пешаком. Биће да су били добре комшије.

— Је ли, море ! — питаше га сељак, — како ти је ?... Има ли доста хлеба ?

— Пушка, брате, лака, згодна, убојита. Нигда не имадосмо овакових пушака, — одговара пешак, навлаш пречувши комшијино питање.

— А да те питам — наставља сељак — јесте ли добили преобуку за дуга пута...

— Оваких пушака нема у три царства — одговори војник и преврће пушком као перцем — па весело пожури.

Гледао је и момчуљке у војничким капама, како поносито журе улицама. Ваљда су и они нечему потребни, мишљаше, сретајући их улицама сваки час.

... Газећи блато, Живан премишљаше о свему, што је видео и није се чудио. Само му беше зачудно то велико весеље и безбрига, коју је у престоници гледао и по улицама и у кафанама. Таман као да се цео свет у сватове креће. И у том узбуђењу и сећању на своје војничке дане није ни мислио на своју невољу, и синовљеву нејачад, што му на бризи у кући остају.

На усамљеној станици чекаше мирно, као да ишчекује обични путнички воз. Престала је киша да пада, и, на махове, иза тешких облака показа се у испраноме ваздуху сунце. Његова светлост просу се по оближњој шуми, и живо засја на неким дрветима црвенога лишћа као крв. Гледајући у то лишће, Живану дође пред очи »Црвени Крст«, и врела крв...

А кад воз дође угледа једнога од синова где седи на улазу у вагон. Зовну га и, не марећи за стражу, пође к њему. Хтео би да му даде трошка и да уђе у воз, да га кући повезе. Али му син виче : — Не сме се ! — и руком га поздравља.

Живан, у хитњи, не зна што каже и док воз одмиче, стиснувши у се душу, виче : — Рат, то је ништа... Не гине свако... И ја сам ратовао... С Богом, сине !

Воз пролази поред необраних, дозрелих кукуруза, и неузоране земље, а војници гледају по пољима и весели — певају.

Живан се окрете и пође. И ма да је дао држави све што је јака и здрава имао, сву своју снагу : своја четири сина, три коња, и два вола, и ма да, заморен, мора цео дан да пешачи док до куће дође, и што га, кад дође, кулук чека — не тужи се, нити ропће. Има у његовој души нека потајна заветна мисао што му каже : тако треба да буде ! . . .

Само кад је зашао у поље сам, слушајући грактање гавранова, беше му за часак тешко у души. Помисли, гавранови лакомо гракћу. Сигурно ови ће да пођу на Косово да пију врелу осветничку крв... И дођу му пред очи сва четири сина. Па зажели, ако би погинули, да први снег покрије њихове лешине. Као да би његовој деци под меким, девичанским снегом лакше било.

Први рањеници.

Киснући и газећи благо, с намером да походим прве рањенике, ушао сам у лени пространи болнички парк. Ушао сам узбуђен и потиштен, али не са зебњом у души. Видео сам их кад су долазили. Тада сам стрепио од некога непознатог страха. Бојао сам се, нећу моћи да издржим, али се преварих. Пролазили су мирно, озбиљно. Само они у носиљкама били су болесничког изгледа. Дивећи се њиховој присебности, у чуду посматрах једнога по једнога. Тражио сам да нађем у очима једнога од њих визију лома, рата, крви... Али тога не могах да запазим. Њихове очи, као и наше, мило гледаху у сакупљени свет. Но када их народ поче да дарива, обасипа цвећем и поздравља : — Јунаци, срећне вам ране биле ! — ја их у својој души поздравих као што се у раној младости поздрављају прве ласте, веснице цветнога, топлога пролећа — миле, заморне, сустале, прве веснице...

И ма да је јесењи ветар дувао и са затресених дрвета кидао жуто лишће, осетих у њиховим очима да нам носе светло, топло пролеће. И чињаше ми се да цео окупљени народ заједничком душом једнако

осећа и да исто осећају и оне старице, смежураних лица, које себи од уста отржу комад насушнога хлеба, те последњим грошем даривају рањенике. И, даривајући их, сигурно мисле на своју децу на бојишту...

А рањеници, милн, сустали весници нашега пролећа, између гомиле народа, пролазе и пролазе...

*

У чисто, светлој болници бели кревети ишчекују их. Пажљиве, благе, наше руке све удесише, да весницима нашега пролећа буде топло, пријатно.

Осећајући се ситан, и стрепећи, пролазим кроз пространу болничку собу. У превијалишту наши спремни лекари почеше да оперишу. Пажљиво носе теже рањене. Ослободих се и уђох. Гледам ужурбане госпође са очима пуним саучешћа. Једна витка, сјајних очију, са проседом коврчастом косом, теши некога рањеника, а друга, проницава погледа, фином иронијом упита ме :

— Можда је господин опасно рањен ?

У неприлици казах своје име.

У то унесоше рањеника јакних црта, чврста телесног састава и положише на хируршки сто. Лекар прегледа тешку рану, нареди да се испере, и оде — другоме.

Рањеник неко време чекаше стрпељиво, али кад виде да лекар не долази, каза мирно, као да са неким разговара о обичној којој ствари :

— Где је лекар, што не долази, озеппшћу.

Док се томе завија рана, други безбрижно гледа у посао и чека да на њ дође ред. А био је тако распо-

ложен и његове очи тако су весело гледале у мене да, за час, мало те не заборавих где сам. Хтедох да му кажем :

— Пријатељу, ти си задовољан, теби је добро !

И гледајући га, не знам зашто, његове веселе очи примораше ме да му то кажем блажим речима. Он ме погледа очима пуним ватре, у којима је било и нешто прекора, и каза ми :

— Знам ја најбоље, како ми је !

— Опрости, брате ! . . .

— Ако, ако ! А да знаш, ја сам двапут рањен.

— Причај, молим те . . .

— Рањен сам, погледај, — и показа руком на ногу — овде, док сам се борио. А после опет куршум ми прође кроз другу ногу, — и показа другу рану, — док су ме рањена износили.

Говорио је мирно, тако као да прича како је негде загазио једном ногом у блато, па му се десила незгода, те, док је ту ногу чистио, упao и другом у блато.

У то приђе к мени отмено девојче и љубазно се понуди да ме прати. Погледах у њену белу мараму на глави, са знамењем црвенога крста, и погледах у њене живе очи, пуне топлине и саучешћа.

Заједно пролазимо кроз светле ходнике и простране, топле собе. Прате нас мирни погледи рањеника.

Не чује се ни запевка, ни запомагање, ни кукњава. Око рањеника свугде обично ужурбавање, свршавање најпречих послова. На питање рањеници

одговарају љубазно. Неки варошанин подуже ми прича, прича као човек који је остао у кревету да му прође назеб.

Устависмо се код једне собице отворених врата.

— Овај наш рањеник сигурно ће вас занимати, — каза госпођица и — пође.

Стајао сам пред креветом младога четника, свршенога ђака Трговачке Академије. С натегом се подиже из кревета. Казујући му своје име, извињавам се. На његову лицу опазим да му је непријатно што за то губим речи. А мени се чињаше да је оно што рекох у овоме часу премало, и искрено кажем, пред овим младим, тешко рањеним четником осетих се овде ситан и непотребан.

Зађосмо у разговор. На моја наивна питања о четницима, одговараше љубазно се смешећи, и кашљуцајући . . .

— Вама је зло ?

— Није ништа, мало сам назебао . . .

Посматрам са неким чудним, особитим задовољством његове црне, нешто замагљене очи и отворено чело оивичено враном косом и, у свом књижевном егизму, помислих : Ово је диван тип четника, интелектуалца ! . . . И залуду сам се стидео сам себе, морам да признам, што, док сам с њиме разговарао најљубазније, моје мисли бежаху од њега, а и од — самога мене . . . Дође ми у памет, да оваквих, као овај тешко рањени, има на стотине . . . И питах сам себе : што је то, што је тако јако било те нагнало ово младо момче да пође међу варваре да главу губи ?

Претурнио је школску бригу, син је отмене породице. Његов је изглед тако питом, благ... Сигурно да му је било мило гледати сунце, месечину, живети... Заморену одморити се у чистом, меком кревету... И што га је могло да нагна да остави светли, простран, лепи Београд?

И, премишљајући, разумедох наше свеце, што »за крст часни« дадоше своју главу: иза смрти надаху се вечноме животу. Разумедох и наше славне хајдуке: додијао им зулум... А сада пред овом светлом појавом разумедох и ове наше четнике што дају своје младе животе за нашу заједничку мисао. И нека од сад нико више не плаче за старим, јуначким временима, за старом нашом славом! Најсветлија је наша слава данашња победа наше свете, заветне, заједничке мисли за коју се гине!

И док ја моје мисли свраћам, Вукашин ми прича како га ранише.

— Ја сам први рањеник, — каза са мало поноса, и то је једино било што је јаче нагласио. — Гађајући, лежао сам дуго на једноме месту, па Арнаутин имађаше времена да згоди нишан. Погоди ме куршум усред груди.

— То мора да је страшан час?

— Страшан да, као да се читаво брдо на те свали. Али — смешећи се настави — то траје само за час; другови те изнесу, пошкропе водом и одмах се повратиш... Најгоре је кад се Арнаутима падне у руке жив... Комад по комад меса секу са човека, и мртва га изнаказе... Али да ми живи у руке не

паднемо, имамо бомбе . . . За час, па те нема. — И његове очи плануше. У то је дошао да походи сина В . . . отац, отмен господин у напону снаге. Са сином поздрави се на најобичнији начин. Ни чуђења, ни патоса, ни прекора . . . Само окренувши се к мени каза ми :

— Једино ми је жао, што кад је пошао није се никоме јавио, просто побеже . . . Али сада, хвала Богу, кад је овде . . . — И очински гледаше у свога тешко рањеног сина. Ја се сасвим збуних. Чињаше ми се као да се налазим у пријатељској кући код болесника. Погледах кроз прозор . Напољу, са ветром, падала је киша, и парк жутио се посутим, опалим листом, а у болничкој собици било је топло . . . у души топло . . .

*

Мало пре уђох у болницу узбуђен и потиштен, а излазим миран и присебан. Осетих дубоко у својој души да ови први, мили наши рањеници собом носе прво знамење ускренућа подјармљене наше браће.

У возу.

Станица »Зибевче«. Напис турски и француски. Читам »Douane Ottomane«. До јуче турска, а данас прелази у најновију Србију. Граница већ не постоји, и мсја памет брише међу што дељаше једну њиву, исте крви у два дела.

Преда мном простире се широко пространо, већином необрађено поље оивичено брежуљцима, на чијим стрминама и падинама у сунцу одбљескују беле куће, села и засеоци. Пусто поље по коме, по негде, као мрље, виде се шумарци бакарасте, јесење боје и по које пожутело дрво и, између шаљотљивих јабланова, на ретко расута агинска имања а, по висовима, беле осамљене, порушене карауле.

Воз иде полако. Поред пруге неки сељак оре земљу. Сам, погнут, мирно иде за воловима, и не осврће се на воз. У околи, изнад пруге, по пољу, нигде никога. Пругу чувају војничке страже. Воз уће у станицу »Бујановце«. Ту ће дуго да чека на укрштавање.

На станици неколико званичника и војника. Око станице разбацане турске хартије: протоколи, књиге, билете. Пред станицом на клупи седи један

виши официр — болестан, сунча се... У малој башти, иза станице, миришући гине јесење цвеће — цвеће црвено као врела крв... У цвећу једна кокош чепрка...

— Гле је! — опази неки војник.

— Држ' је! — повикаше у један глас други.

На неколико корачаји даље од станице скупила се гомила војника и гледају земљу. Пођем тамо. Угледавши крв на влажном стрмишту, устукнух. Неки војник насмеја се: — Ни бриге те, не плаши се! — вели — мртав је. Малочас пре ту га сахрањисмо — И безбрижно прича друговима:

— Тога Арнаутина ухватисмо са оружјем, два дана иза окршаја. Рекоше за њ наши сељаци да је био бесан. Из шумарка испадаше на наше и бежаше. Али га најпоследње шчепасмо. И, везан, шкргуће зубима и гризе где дохвати; док један од наших не окиде... и сад ту је... — Па кретом руке потврди смрт.

Воз крену. Гледам како се у некоме арнаутскоме селу још пуши запаљена кућа; у ведру дану дим се тек назире. Залазећи даље, војничка је стража чешћа; појављују се и сури шатори. Око њих трећи позив чучи око ватре.

— Трећи се позив гости — неко опази. — Поједоше све летећи... И, збиља, поред шатора види се сила перја. Воз једнако застајкује. Не могу да се снађем. Је ли ово јава или сан? Буну ме војска и турски написи на станицама. Чини ми се да се враћам у стару своју кућу, али још нисам сигуран.

Лане хтедох да пођем да видим Стару Србију, а данас сам у пајновијој ; кад се будем врнуо ићи ћу у стару.

Смирај сунца затекао ме је у Табановцима. Табановци ! — помислих — и велики осећај поноса обузе ми душу. Овде је почетак поља где српска војска победи турску силу, овде почиње пропаст Турске Империје ! Ово је ново, весело српско Косово ! Косово, по чијем пољу већ су крстови посејани : ту мало даље од станице наши су сахрањени . . . А поред тих крстова живот, ужурбаност и врева. Неке од наших коморџија видим у новим турским шињелима. Чујем гласове : Воз неће даље, ту ће да преноћи . . . Где да преноћим ? — помислих у себи. Зар у фургону ? А сунце је већ зашло и сутон јесењих пада на земљу . . . и осећа се како прилази хладна јесења дуга ноћ . . . Ватре около шатора синуше јаче. Војници, грејући се, спремају вечеру.

У тој неприлици тешко да сам се игда толико обрадовао пријатељу, колико сам се обрадовао др. Чеди М Он ме уведе у санитарски вагон најмодерније уређен, а снабдевен свим потребитим прибором за рањенике. Представи ме др. К, који ме љубазно прими. Одједном нашао сам се у пространом, топлом купеу, у отменом санитарскоме друштву. Ту се десно др. Ј, апотекар И, ветеринар А и друга млађа господа. Пијући чај, неко време, сваки од нас заокупљен је својим мислима, које су ипак заједничке : сви смо занесени победом и славом наше војске ! . . . Али у тој радости

из дна душе помаља се сумња . . . стрепња : — Боже, подржи до краја !

Заметну се разговор. Др. Ј. мирно прича : — Нека удовица над мртвим сином, без суза, каза : — Зашто, сине, не дочека Скопља ? — А отац смртно рањеном сину говори : — Само да доживиш док војска у Скопље уђе ! . . .

И без патоса и узбуђења причају се чудеса од одушевљења, смирености и пожртвовања.

Видим др. М. хоће да дође до речи. Има да прича врло занимљив случај.

— На нишкој станици — вели — чекао сам рањенике. Воз стиже касно у ноћ. Обилазећи наше, посвршавам најпрече лекарске послове. У то ми јаве, да се, међу нашим рањеницима, налази тешко рањен неки турски официр. Пођем к њему и упитам га француски где је рањен, он ми одговори чисто српски.

— Одакле сте ? — упитах изненађен.

— Из Мостара — каза, и стаде да прича својим танким, пискутљивим гласом. У ужурбаној вреви светине, војника и писку локомотива, са интересом слушао сам његово причање.

— Рањен сам — вели — у киши куршума. Два наша војника једва изнесоше ме из ватре. Видим тешко ми је, па им кажем : Пустите ме да овде умрем, тако ми је суђено . . . Ја дођох амо да погинем ! . . . Оставише ме заклоњена у шумарку, и одоше. Али наши једнако узмичу, а ваши некаквом невиђеном куражи наступају. Неки снажан старац, Турчин,

приђе к мени, дохвати ме и понесе даље. Отимах се : што да се око мене труде кад видим да ми нема спаса. Ваши наступају, старац ме остави и — побеже. Не знам куда су моје мисли лутале, кад к мени одједном приђоше ваша два војника. Док их угледах прва мисао сину ми у памети : ови ће мене да жива изнаказе, рекох им : Немојте да ме мрцварите, — уби-те ме !

— Зашто да те убијемо ? — каза један од њих.

— Ми не убијамо рањенике — рече други. — Већ да те понесемо.

Ја не поверовах, већ их замолих да дозову којега од ваших официра. Један од њих пође. Домало дође ваш официр и војнички поздрави ме.

— Како су с вама наши поступали ?

— Као са рођеним братом. Испраше ми и брижљиво повише тешку рану.

— А овде, у возу, како поступају с вама наши рањеници ?

— Пазе на ме, и разговарају са мном, таман као да сам њихов ; просто не издавају ме из свога друштва.

— Уопште, шта вам се чини ? — упитах га радознано.

— Цивилизација, цивилизација ! — одговори официр са нешто турске театралности и склопи своје заморене очи.

Часом у осветљеном купеу настаде тајац. Примишљах : — Како нас клеветају, и колико ће нас

дуго клеветати ? Колико злобних, а и наивних предрасуда ? И није чудо, што се онај турски официр предаде.

Као и други лудо је веровао. Та ни ми сами себи не верујемо. Свака нам је друга, прекорна реч : Европа, Европа ! И осетих се задовољан што никада не поверовах клеветама, не поверовах ни тада док сам дете био. Више веровах књижи : народној причи, басни, песми. Па после ако и не нађох свих тих врлина у снази, нађох им трагове, који се сада тако сјајно у овоме рату испољеше и задивише цео свет.

Др. К... се замислио, преко његова иначе насмејана лица прође облак грозде, у очима као да се одразује некакова језива визија.

— Причајте ви нешто, — замолих га — уверен да има нешто да каже.

— Један страشان приказ — поче доктор — урезао ми се у моздане. Мој воз требао је да очас крене, кад ми један војник јави, да недалеко од станице у некој сламњари, потлеушици, лежи наших пет већ мртвих војника, и један смртно рањен, ваљда и он сада мртав.

Беше тамна ноћ. Узмем фењер и пожурим за војником. Погледам лешине. Фењерска бледа светлост са језивим сенкама одразује се на њиховим намрштеним и укоченим образима. Уверим се : мртви су ! Кад одједном онај смртно рањен, ваљда скупивши сву своју снагу, ухвати ме за ногу, и гласом који је одавао и очај и страх и агонију, упита ме : Ко си

ти ? Погледах га. Посљедња варница живота засја му у очима, и махом се угаси.

За час пред собом гледах језиви привор ; обузе ме туга, бол . . . Али само за час. Зар да ново победоносно Косово не буде наквашено и освештано нашом врелом, племенитом крви ? . . .

Пре него пођох да легнем, погледам на поље. Преда мном је лепа јесења ноћ, месечевом светлошћу обасјана. Цео простор испуњен је лакоом маглом као сребрном срном. У њој назиру се мрке силуете наших стражара. Мало даље, на негда римскоме друму, по којем су ходале, Бог зна, какве расе народа чујеш јако шкрипање тешких теретних кола : то комора пролази. Света су ово места : Табановци—Куманово !

На кумановском бојишту.

Кад сам јутрос рано, три дана после славне битке, ступио на поље што се простире од Табановаца до Куманова, сијаше и грејаше јесење сунце као код мора, и цео простор све до сурих планина, купао се у свежем благом ваздуху.

Био сам раздраган, узбуђен и горео сам од жеље да унакрст прођем то наше благословено, откупино, осветничко место, о којем ће народно предање да прича као о другоме, не славноме и тужноме, већ веселоме, победоносноме Косову.

Прожет пијететом, пуним расне свести и поноса, идем по стрњиштима, непрекрштаним и прегаженим људским и коњским стопама — стопама што се, испреметане, дубоко утиснуше у влажну, сунцем грејану земљу. Сунце ме прати. По земљишту по којем газим, наилазим на ситне још непокупљене стварчице, по којима запажам знакове очајне борбе. Гледам у учестане, згрчене стопе, празне фишке, гранате... До ногу лежи ми комад сапуна, па начети паклићи дувана, па бела арнаутска извртута кана. Дигнем је са земље и гледам у ту пусту капу... Све те ствари, у сунцу, остављају око себе мрке, значајне сенке...

Даље усред поља, стоје два човека са светлим ашовима у руци. Са стрепњом у души пожурим. До њихових ногу наузначице са стиснутим шакама према небу, укочен, лежи турски војник. Иза узвраће-не горње уснице вире бели зуби, чести као зрна дозрела шипка ; по челу расула се црна, коврчаста коса. Куршумом је погођен поврх ока. И оловасте, празне очи слепачки у ме гледају... Прва лешина !

Војници ашовима копају земљу : те ће лешину да укопају. Довршивши посао, један од њих каза другоме : прихвати га за ноге ! Положише га у плитку раку, и намештају му укочене ноге да се боље земљи приљубе.

— Што не би боље копали ?

— Наше сахрањујемо дубље — одговори војник и наслони се на ашов.

Моје очи уставише се на зеленој турској капи што је преда мном на земљи лежала. Узех је у руку.

— Шта ће вам ? — упита ме онај војник, наслоњен на ашов. А други надовеза : — Има таквих, по пољу, њихових пустих капа на хиљаде !... Траже главе... али не могу да их стигну...

Завирим у капу. У врху њеном опазим иглу и око игле омотан конац. Та ситна кућна стварчица дирну ме јаче од укочене лешине, и понесе ми мисао у далеке туђе крајеве... Је ли он сам, полазећи у рат, задео у врх капе ту ситну иглу ? Бојао се, ваљда, да му у путу дугме не отпадне, или шав се не претргне ? И можда је на то више мислио него ли на

опасност у коју срља, него на саму смрт. Или је жена, мајка, сестра испраћајући га и грцајући, помислила на ту кућну стварчицу и задела му у врх капе, да му се у путу нађе. И, премишљајући о тим ситницама, идем по бојноме пољу.

Све чешће и чешће наилазим на густе грудобране и помишљам на наше јунаке. Ту су, не чекајући заповести, гледајући смрти у очи, прибрано, научено, гађали непрекидно, и гађајући наступали... И док о томе размишљам, долазим до гомиле војника. Кад се одмакоше, устукнух : преда многу наузначице, са укоченим ногама у ваздуху леже коњске лешине. Те набухле, гломазне лешине ни најмање не сећају на ватру, виткост, крв војних коња. Осетљиве шиљасте уши не чују рику топова, поздраве не фрчу, и не осећају мирис барута, а очи — светле, живе очи — не гледају... Сенке су њихове дебеле, тамне... Склањам главу и не могу да гледам у те одвратне лешине и њихове сенке.

Неко до мене рече :

— Пет их ту лежи, а шести лута пољем, рањен... Читава батерија!

— Шести је рањен?

— Да, ено га сад тамо... А чим се смркне враћа се амо и целу ноћ стоји над овим лешинама.

Из далека тај рањени коњ гледаше за час на нас, па слеже главу и лено пође даље.

До лешина стоје Крупови големи топови. Остављени, презрени, немоћни, зевају као напуштени старци ватром омамљени. А до њих тек начете каре

пуне сјајних, убојитих граната — убојитих, али кукавички изневерених у напону снаге. Само, они, у овоме лому имају још живи ратнички изглед...

А свугде, уоколо, са светлим ашовима шеврљају војници, копају раке — сахрањују. Никада краја! Други, пребирајући, купе свакојаке ствари са бојишта, а неки, спремајући ручак, чуче уз ватру.

Мене свега прожима нигда до сада ненаслућена радозналост, осећам да се морам да подвргнем чудној, силној вољи, која ме осваја и од мене тражи да све видим, запазим и осетим.

Жури ми се да видим значајна, догађајна места: Бузинска Мала, Младо Нагоричане! Те положаје један одред српске пешадије, дунавске дивизије, у почетку напада, 10 октобра, лавовски је бранио и својом врелом крви залио. Са свих страна, са Плајевца, Зебреника, Зубовца, Шупљегга Камена, јави се силна турска војска. И турска пешадија и артилерија навали да тај одред уништи, сатре...

Цео дан српски пешак, незаштићен ватром својих топова, одолевао је дивљој сили. Пред саму ноћ наста колебање... Али он, онај српски капетан, неће да узмакне ни за стопу. Дохватио је пушку једног српског војника и прибрано, хладнокрвно гађа. А кад виде, да би могао пасти у руке непријатељу — уби се... Он је једини осетио трагику тренутнога узмицања!... А онај други, из 18 пука, кад виде да командант паде, јуначки напред стави се на чело пешадији и, жртвом свога живота, поведе свој пук у победу... И трећи, четврти... официр,

што у киши куршума као сива литица стоји на месту и соколским погледом прати сваки душмански крет... И гомила њих, снажне, пламене момчади, што, не чекајући заповести за напад, срљају у јуриш...

Ноћ, страховита ноћ, пуна тутњаве, рике, звиждука и убојите ватре, спушта се на бојно поље. А у тој ноћи из Кланчевачке реке, надчовечном снагом, савладавши све препоне, као грдне немани, вуку се српски топови... цвиле, шкрипе, зверски зевају... Кад их пешадија осети, и виде, доби још једно срце: друго јуначко срце!

Свиће! По узвисинама назиру се турски положаји... Две историске расе стоје једна према другој... Одједном као побеснели вулкан, српска артилерија рига убојиту ватру: прождире, ломи, гони... Закриљена том пакленом ватром, српска пешадија одмерено, хладнокрвно наступа... А из јесење сиве магле и кише помаља се дринска дивизија. Таласају се гомиле српских војника, у сивим оделима, и са маглом стапају се у једну сиву, суру боју — суру као и непобедљиве литице вековних планина.

На јуриш, на јуриш!

И уз рику топова и паљбу плотуна, осветљена убојитом пакленом ватром, сива српска војска, елементарном снагом, као набрекла бујица, јурну: и ломи и преваљује и гони и осваја... И све је освојила!... И сада је све сиво: и поља, и војска, и небо... И испред те сиве страшне боје, вековни непријатељ бежи, бежи!...

А они што не побегоше остадоше ту, на бојном пољу !

... У шумарку живе, јесење, бакарасте боје, једна до друге наузначице, укочених руку према небу лежи гомила лешина. Гледам у те лешине с неким глумим, мртвим осећањем, као утучен. На први мах, гледам их како сам по бојишту гледао ђорфишке и празне гранате. Око лешина, у бакарастOME шумарку, повлачи се светла прошарица лепога јесењега дана. Влажна земља, у лаганоме испаравању, осећа сунчеву топлоту, и росна трава одише свежином, и неке шаролике бубе, зује, летају, и одбљескују се у сунцу ... И гледам у ову гомилу лешина скоро као, у шуми, у гомилу старих, трулих пањева, који су свој век проживели ...

Шта је томе узрок ? Биће што лешине нису тако одвратне и страшне, како сам их ја у својој уобразиљи замишљао. Нису онако изнакажене, избуљених, мртвих очију ; нису одсечених ногу, руку и главе ... Или можда што сам, опијен победама свога народа, пред собом гледао вековног душманина, па јаки племенски, осветни понос и свест убише, за час, у мени сваки хумани осећај ; или ваљда зато, што је сунце грејало и, у његовој светлости, све се, уоколо, осећало јако, живо и лагодно !

Али кад наиђох на плитко закопане лешине, чије ноге, руке вираху из земље, осетих тескобу и ужас. Учини ми се као да те, у пола укопане, лешине још живе и разумех себе : ја жалим само оно што трпи док живи !

И нигде трага од крви ! Сву врелу крв лакомо земља попи, и киша испра, и сада та земља, безазлена као дете, на сунцу се греје !...

А даље, поред високе траве што је лахор повија у светлости, вијуга бистра речица. И тамо се ашови у рукама војника одблескују у сунцу, и тамо даље сахрањују мртве.

Сит сам лешина !... Не могу више да их гледам ; журим ка шапатљивој речици, журим к њој, чистој, насмејаној... Није крвава, па ме својим веселим жубором разгаљује...

Али одједном устукнух. Ено до саме воде неке лешине. Одевена је у сиво одело : то је наш погинули војник ! Груды ми се стегоше као оловом заковане. О куда он овде међу турским лешинама ? Биће да је, чинећи чуда од јунаштва, далеко задро у душманске редове... Лежи ничице на младој, тек никлој, пшеници, као да хтеде да последњи пут загрли земљу за коју је живот дао. Али што је наднео главу над речицу и пустио руку у воду ? Да није рањен, инстинктивно, похитао води да врелу крв са ране спере ?... Да није осетно љуту жеђ и похитао да се, последњи пут, сит напије хладне воде ?... И његове исплакане, бескрвне, мртве руке ломе се у светлој бистрој води...

Сунце греје, али је смрт јача и од сунца. И гледајући га у сивоме оделу, одвојена од својега јата, душом ми прође топли млаз љубави и сажаљења. Било је толико благословених жртава, толико саомљених снага !... Али овај овде — самац !

И измишљам село са белим, пореданим кућама, испод кога, у пољу, између високе траве, што је ветар лелуја, тече светла, хитра речица као и ова овде. Са прага његове куће види се вода, и његова деца скоро свакога дана, скакућући преко њива и ливада, журе њој.

Али од када је он пошао на војску деца, чувајући стоку, ћутке, замишљено огледају се у бистрој води, а кад се кући враћају, осврћу се уоколу, хоће ли бата од куда да бане . . . Бата се не враћа, а деца га са тугом у души једнако ишчекују . . . И док их мајка теши, питају : где је пошао, те се тако дуго кући не враћа ? . . .

И ја се сетих како, када кроз села пролазим и наиђем на безазлену децу, у белим кошуљицама, упрљану од земље и траве, што безазлено у пролазнике гледају, и кад их упитам воле ли више мајку или бату, редовно одговарају : бату ! Воле кућну снагу . . . бату ! Али бата неће више доћи и деца неће више чути његову милостиву реч . . . А речица ће испод куће, као и ова овде, између високих трава да и даље кривуда . . .

Он, и његово село, остаће и даље непознати и заборављени. Неће о њима да прича светска историја и народно предање. Неће их сваки Србин с поносом да спомиње као Бузинску Малу и Младо Нагоричане. И мени је жао њега и његова села . . . Али што су они према Победи Народа.

Бузинска Мала и Младо Нагоричане ! Ено, предањем, тих срећних места, која су преко једне кишне

ноћи славна постала. Са њихових висина наша Заветна Мисао полете далеко, у недоглед ! Ту су најјаче закуцала наша одабрана срца, грчили се наши мишићи, зуби шкргутали и у месо ривали, и снага у коштац хватала . . . Ту, у нашој врелој крви, запечаћен је почетак пропасти једне вековне Империје !...

Зна ли за то оно дете што плашљиво у ме вири иза ошкринутих врата у пола порушене куће ? Оно ће доцније за то да дозна, и тиме ће да се поноси. А сада му је његово родно место сами ужас и страха ! Још мирише на барут, још му у ушима тутњи рика топова, још су му очи засенуте од паклене ватре . . . Пошао би пред кућу, на рудину, да се сунцу радује, али не сме, стрепи, сумња . . . Не види уоколо никога од познатих : ни жене, што свако јутро са крчагом на воду иде, ни крда по пољу, ни својих другара на рудини ? Где су ? А село са својим белим кућама, између растурених јабланова, чије жуто, бакарасто лишће ветар још није разнео, у сунцу, даје илузију мира и задовољства !

. . . Пун је јесењи ведри дан ! Раздрагана, узбудљива, по осенченом пољу, кришом као из бусије, прате ме оловасте, мртве очи несахрањених лешина. Док настојим да се тих очију отресем, преда мном, преко друма, што води у Куманово, вуче се дуга поворка људи, коња, магараца — вуче се лагано, обазриво . . . Људи и животиње иду и у земљу гледају . . . Животиње, претоварене разноликим кућним стварима и свакидашњим људским намирницама, између којих се истичу црвени, меки јоргани,

смеђа ћебад и детиња шаролика одела, једва се на ногама држе. Људи мрки, у годинама, згрбљени, са згрченим кожусима, са увезеним марамама око врата и главе, изгледају као да их једнако зима бије, — а сунце тако лепо сја!

— Од куда долазите? — питам их.

Ђуте...

Поновно упитам. За час, згледаше се између себе, па поплашени, зверајући очима, гледају у земљу. Никако да им погледа ухватим...

— Пљачкаши! — сетих се. Сигурно долазе из оних арнаутских села, где се још дим суче из поплањених кућа.

Хтео бих да приметим с њима разговор.

— Где сте узели те ствари?

— Ми смо... Хришћани смо... Срби...

— Ја питам за те натоварене ствари...

— Биле би и онако изгореле — одговори један од њих, и погледавши у страну, потера свога коња.

На њиховим лицима, у њиховим очима, не видех ни једнога знака радости због дароване им слободе... Зар је још не осетише? Мишљах: кликтаће од весеља, а они, поплашени, погрбљени, одшеврљаше, не рекавши ни збогом... Јесу ли се поплашили од казне. Зар се претварају? Или им је вековно ропство утукло душу, нерве, крв... Учини ми се да је њима у души као заробљеницима, које су из подземних тмина одједаред извели на жарку сунчеву светлост. Не верују сами себи, стрепе, сумњају: је ли могуће да их је, наједанпут, снашла толика срећа?

Гледам за њима. Са пљачком враћају се својим кућама. Поред њих вуку се њихове кратке, згрбљене, непрекрштане сенке. Где сам видео сличне сенке ? Премишљајући досетих се : такве сенке прате приморске рибаре кад, на сунцу, с натегом, вуку тешке мреже . . .

Изађох на друм. Ено тамо старе црквице св. Ђорђа. У њој је сахрањен потпуковник Глишић. Са неким особитим поштовањем прилазим црквици. Као дете силно сам волео онакве усамљене, запуштене црквице : то су били храмови моје детиње религије. Код њих, слушајући зујање шароликих буба, осећао сам у ваздуху мирис тамјана, воска и старих одежди . . . Те беле, благословене црквице !

Али сада моје мисли, осећаји, чежње, не устављају се код овога старог храма ; у њему им је тесно, буне се и беже далеко у недогледан простор . . . И чини ми се, наши хероји требају више светлости, простора . . . И не могу да се помирим с мишљу да наша снага, полет, мисао, није него сахрањена лешина . . . И заносим се мишљу : требало би да се сакупе сва благословена, мртва тела наших јунака, који своју крв дадоше мајци земљи, и да се, заједнички у чистој пламену спале, и њихови сиви, сагорени, ватром прочишћени пепео, сахрани, за сва времена, у тврде суре литице, на висовима наших вечитим снегом покривених Шар-Планина.

Друм води у Куманово. Преда мном, између жутих, витких јабланова, вире беле кућице, лепога засеока. Испред њега на рудини, поред бистрога по-

тока, одмара се заморена комора. Поред шатора врева, ужурбаност... Коњи пасу. Неки од коморчија врте се око ватре и срчу каву. Један бркајлија зноји се од врућине : на ражњу пече за ручак овна.

У овоме ужурбаноме и веселоме животу, ко мари за запуштени заселак ? У његовој улици нема жива створа. Нека, широм отворена, капија — зева. Негде прозорци разлупани ; са њих капци висе, рекао бих сада ће да падну... На крај села, једно згариште још се дими... А само неколико дана раније, на овој јединој арнаутској улици деца свакутаху, људи не слутећи освету и страхоту, иђаху за свакидашњим пословима, а, иза густих решетака, вираху турске кадуне... А данас ? Ово је гробље без мртваца, мртви заселак ! Ветар у врховима јабланова певуши, и бели, витки минарет, остављен, запуштен, стрши у небо и ћути, ћути...

— Повратиће се — тешим се — повратиће се. Уљудиће се и осетиће и њихово било, и повратиће се мајци Земљи.

Као са непознатог, запуштеног гробља, враћали су се на друм. Путем сретох наша два војника са пушком : воде пред собом неког заробљеног Арнаутина. Везаше му остраг руке његовим црвеним појасом. Као ухваћена, неукроћена звер, стреља очима, шкргута зубима, и иде гордо и журно — журно као да ће да некога стигне.

— Ухватили смо га под оружјем — добаци ми, узгред, један од војника... Под оружјем.

И не довршивши, узастопце одмиче за заробљеником.

Пред Кумановом наиђох на остављени турски логор. Мора да се бежало, бесвесно, безобзирице, са несавладаним страхом у души. Чеге све нема у овоме турском логору! Од најкрупнијих до најситнијих ствари: читаво стовариште! Бегунци спасоше само свој го, изнемогао живот. И путем прати ме, по која, још несахрањена лешина, и пусте арнаутске беле капице.

Њиховим трагом улазим у негдашњу турску варош. По зидовима првих појата, поред којих пролазим, суши се дуван. Свугде тај жути дуван... Зар га нико није дирао, или га је толика сила била, да га војска не могаше да разнесе? Па пролазим поред кућа, потлеушица, испред којих, на улици, у блату, лежи сила кућних, невредних, упљачканих ствари. У очи ти падају шарена, поцепана, детиња одела, и ситне детиње играчке. Неки старац у седој неуредној бради, као окамењен, гледа у мене. Види се, још није на чисто, да ли је оно, што гледа својим рођеним очима, сан или јава... И долазе ми пред очи куће са белим крстовима на вратима, и поносите српске тробојке, и по гдекоји сељак, који, сагињући се, понизно се с пута склања, вичан још до прекјуче, да то, у страху, ради пред сваким Турчином! По негде види се и по која турска боља кућа са зеленим решеткама, иза којих сада, сигурно, нико не вири...

Залазећи даље у улицу, испред очију ми нестаје сунца, тескоба ме обузима... Па наилазе на ред

ћепенци — ти ниски, мрачни, тесни ћепенци, испред којих на улици леже смрадне каљуге, и у којима замишљам набухле, лене бакале, што цео дан пуше, срчу каву и зевају... Све прљаво, тамно, ситно, као да се навлаш склања од чистоће и светлости!

Долазим до џамије: суро неукусно здање општећено и разрушено. У њој Арнаути, бежећи, нађоше последње заклониште и — смрт.

Избивши на главни трг, пред општину, отресох се својих суморних мисли, оживех. Трг ври нашим бујним живостом. Жагор, врева, ужурбаност! Војници, комора, сељаци и дошљаци: пазаре, носе, траже, моле... Слушам, између неких смерних гласова, одсечну, нервозну, слободну београдску реч. Пуне су ми уши тих гласова... Па ми и не пада на памет, да се налазим у земљи која је до прекјуче била у вековноме ропству.

Из тих снажних мисли отргну ме лик некога Турчина, заробљеника, кога су кроз гомиле света пратила два наоружана сељака. Уставише се у дворишту пред општином. На општински прозор изађе командант, српски официр. Заробљеников поплашени поглед, не заустављајући се нигде, бежи по гомили народа. Малена је раста, ситних образа, и меких, плавих очију, чије трепавице једнако трепте. Очито не зна шта се с њим збива: десило се тако!

Један од сељака каза команданту:

— Нашли смо га где лута по пољу, сам, и доведосмо га...

— Па шта тражите ? — пресече командант.

— Каже да је хришћанин, а није него Турчин. Познаје се...

— Јеси ли Турчин ? — упита неко из гомиле сакупљеног света. — Казуј !

Заробљеник затрента јаче трепавицама. За час стајаше неодлучан, па потврди питање, кретом главе.

— А је си ли хришћанин ? — питају други.

Заробљеник, неодлучно, истим кретом главе потврди питање.

— Па кад каже да је хришћанин, да га преведемо у наше ! — гракнуше неколицина сељака.

Преко плавих, мених очију заробљеникових прелети сива сенка, као преко очију слободне птице, кад се руком ухвати.

— Јесте ли га затекли са оружјем ? — упита командант нестрпљиво.

— Нема оружја ! — одговорим ја за све остале.

— Нема, нема ! — потврдише други.

— Па пустите човека на миру ! — заповеди командант и отиде са прозора.

Мени чисто би лакше кад видех заробљеника на слободи, како полако, не обзирући се, промиче кроз гомилу.

И док њега, ситна, погружена, изгубих из вида, чујем бактање коњских копита.

— Коњица иде ! — каза неко до мене. — Коњица !

Поносно, чврсто, између народа пролази српска

коњица. Одмереним, уједначеним кораком промичу ватрени коњи кроз ослобођену земљу. Високо у сунцу, гордо, са победоносним осмехом на уснама, и жарким, слободним очима, у којима се победа одблескује, јаше српски коњаник. Ваздух и земља, пуни су радосне жеке. Ја се опет заносим журним, узбудљивим мислима.

— Журите се, јунаци, да стигнете другове... Они су већ у Скопљу, Велесу!... — чујем одсечне гласове из народа.

А мени пуче пред очима отворено море.

— Журите, журите на Море! — повиках ја живо.

— На Море! — радосно заклика њих неколицина до мене. — На Море!

У Скопљу.

Као што сам се, кад угледах Брању поврх које су се, у рађању сунца, руменила брда, сетио Станковићеве »Нечисте крви«, тако, кад угледах плави Вардар, дођоше ми у уста Војислављеви стихови као мрамор тврди и глатки :

Суро, вечито стење гордо се у небо диже...

Већ на станици осетих се међу својима. Уоколо дан ври нашим животом. Оно нешто страних лица губи се између сивих, војничких одела. Свугде гледаш ту сиву боју, гледаш је, можда, и где је нема : тако ми се ових дана снажно у мождане уврежила.

Тек што се сместих, тражим реку. Са моста, раздраган, гледам под собом плаву воду : шуми и жури... Гледам шаролику варош, реком на пола раздељену, валовиту, шумовиту и плодну околину, поносити Душанов град и, меком маглом обавите, контуре Шар-Планине — Маркове постојбине ! Да — помислих — имало је рашта да се гине. И у себи осећам снагу, радост, полет као да нисам само посматрач, већ прави победилац ! А кад спазих

према себи некога мога знанца из Београда, не
могах срцу одолети.

— Еј, море!

— Здраво!

— Ко би се надао!... Тако брзо!...

— Као наша приморска олуја кад гони пред
собом облаке... — и над Вардаром загрлисмо се
и пољубисмо у чело.

А војници пролазе, журе... Мислиш камо ће
овај; куда ли ће онај; прилазе са свих страна.
Рекао би нема ту никаква реда, и ко ће у овој вреви
да држи ред? Па ипак сви они знају куда ће...
и журе, журе. Преко Ћуприје митокласи се, таман
као класје жита на њиви кад га ветар крене, ша-
рен свет разних лица, села, боја одела и беседе:
сити и гладни. И сав тај народ одмиче се у крај
кад пролазе тешки топови, комора. Кола цвиле,
шкрипе, тресе се мост, осећа се снага, тежина...
а ја уживам у тој наслућеној снази. Волови — хра-
ниоци — напиру се, и својим великим очима зачу-
ђено гледају у народ, и вуку — непрекидно, не-
уморно, издржљиво, вуку... А коморџија, домаћин,
мирно седи и тера, као да са своје њиве кукуруз
гони... Па шеврљам по вароши. Турска варош са
јаким знацима модернога обнављања. Помислих:
они започеше, а ми ћемо да наставимо и завршимо.
Па се за час, зауставих код старога, турскога по-
кућства на распродаји и, док посматрам, са сажа-
лењем, поједине, интимне кућне ствари, неки кла-
пац нуди ми сребрни прстен на продају, чистим

српским наречјем. — Јеси ли Босанац ? — упитах га. — Да — потврди дечко и погледа ме живо у очи.

Ходам између тихих, прљавих улица са пореданим ниским ћепенцима, из којих ме прате лисичји, бакалски погледи људи, што понајвише седе, гледају и ћуте... И нађох се пред Душановим градом. Гемиле војника разговарају и пазаре. Потено плаћају, и двоструко плаћају по што вреди, и — не буне се.

Неки војник купује хлеба. Хлебар тражи више по што је утврђена цена.

— Али, брате ! — разлаже му војник — овоме хлебу грош је у глави. Тако је то закон утврдио, а пред законом сви смо једнаки ! — па се окрете мени и, држећи ме сигурно за странца, са поносом, каза :

— Гледајте, господине, са оваквим једним комадом хлеба освојисмо Скопље !...

Пред градом стражари војник. Неки отмени Турчин са свиленим пасом, омотаним око главе, умилнога, мекога погледа, једва натуцајући српски, моли војника да га у болницу, у град пусти. Војник настоји да га увери да то није у његовој власти, не сме да га пусти : нема дозволе !

Тада се ага обрати мени, натуца :

— Тешко рањени син лежи ми у болници, хтео бих га обићи — и узе ме за обе руке...

Сажалим се на доброга старца, и показавши војнику своју војничку легитимацију, упутим се с

њиме у град. Болничари сумњиво гледају мене и њега, он Турчин, а ја избријан као католички поп : Куда ће ово двоје ? Али код првога лекара на кога се намерих моје име утра нам обома пут, и кренуемо у дворане рањеника.

У првој што уђосмо лежали су рањени Арнаути.

Никада нећу заборавити оних мршавих, испијених, окошчастих лица, са очима у којима севаше нека чудна, дивља светлост. Такове лубање можемо замислити на гробљу, у ноћи, кад страхом обезумљени, мислимо да из њих сипа дивљи пламен . . . цео живот скупио се у те дивље, светле очи. Неки се од њих налактише да ме боље виде, и прате ме испитљивим, страшним погледом. Тај поглед дуго сам на себи осећао. Ко зна, запазивши ме у друштву са отменим Турчином, које су се наде у њима будиле ? Можда наде, а можда и страх од нечега новог, каурскога. . .

Првих дана ови рањеници не хтедоше јести, бојећи се да их не отрују. . . Толико је јака њихова логика рата. А са њихова гледишта и разумљива је и природна : око за око . . . живот за живот ! Свакако природније од оне, хришћанских држава, кад рањена злочинца брижно лече, да га после, кад оздрави — обесе. Мој знанац тражи сина. Разгледа по креветима и, не наставши га, погледа ме тако тужно, да махом пођох за њим.

У другој пространој дворани испремештани су рањеници наши и непријатељски. Болничари око њих, разговарајући, брижно свршавају своје по-

слове. Одједном, из уста мога знанца отрже се уздах — уздах боли, наде, среће...

Отац стоји над рањеним сином, очи му се овлажише, уснице дршћу, а прихватио га лако за руку, као да се боји да га повреди... А сину, младићу бледу, зеленкастих очију, цуре сузе — слатке сузе љубави, наде... Разговарају турски; не разумем, само каткад чујем реч — »Алах«.

До њега упоредо лежи млад као капља Арнаут; не знам зашто га замишљам, да је витак и да му се тело може да сагиба као срп, ваљда зато што га замишљам како се кроз крш и камен целога свога живота верао, или зато што му очи тако дивљим, чудним сјајем играју. Он, као да разуме да о њему мислим, подиже се и седе у кревету. Никада нисам видео дивљијега погледа од тога, а никада опет лепших очију од тих: големе, бистре, сјајне; те се очи нису никада напирале да нешто ситно виде, нису гледале у електричну светлост, нити су се замарале над књигом. Понудим га сувим грожђем. Узе, и погледом ми захвали. Па заредах око кревета наших рањеника. Сијасет милих, питомих, већином јасних очију гледа у ме. Гледају ме најпре са неком сумњом, коју махом тера наша заједничка реч. Настојим да их разведрим; погађам њихове мисли и о томе замећем разговор. Никада их не питам о рату, не питам за доживљаје, то ми се чини некако наметљиво, неискрено...

Најпосле, заморен, стојим до прозора, кроза њ гледам у светлост дана. На пољу сунце греје.

— Боже мој, коликој је множини људи узета та светлост и топлота? Хоћу да се приберем, да сакупим мисли, уобличим утиске али залуду ми труд... Расни егоизам, на сопствени, хуманост, рат и хришћанска љубав, сви ми се ти појмови у глави непремешаше и ни у чем нисам на чисто. Али у тој збрци мисли, на махове, јасно избија једна мисао: — Победисмо! И та мисао, даје ми нову снагу и пред собом гони све остале.

... Дубока је ноћ, а ја се шетам уз вардарску обалу. Тек је четири-пет дана што је војска ушла у ову варош, па ипак ходам ноћу слободно по њој. По некога још сретам, разабирем клопот коња, и јављам се војничким стражама. Већ је смештена и електрична светлост. И чудо! никога се не плашим, мада сам далеко од средишта вароши. Нема сумње: снажни смо, издржљиви смо! Шетам слободно Душановим градом... А назад неколико дана у самом Београду, колико сам сумњао, стрешно..

Из снатрења трије ме пуцањ пушака — пуцањ, оделит на учестан... — Долази негде из Душанова града. Сетим се. У сутон, код подземне цркве Св. Спаса, причаше ми млад официр, ове ноћи стрељаће неке осуђене, непокорне, арнаутске бунтовнике... — И треба да их стрељају... грозне су то звери! — каза он, очито узбуђен. Ти пуцњи тешко падају на моју душу, у овој благој ноћи, уз шумни Вардар... Замислићам младе, снажне, дивље, хајдучке животе како главинају и падају... И моја се савест буну... И разум, тај човеков не-

пријатељ, резонује, протестује... — Ето, што је рат! И с једне и друге стране најснажнији, најјуначнији синови гину и када из рата живи главу изнесу, а слабићи, кукавице покоравају се и — живе... живе ма под којом било власти, и постају угледни грађани...

... Јутрос сам подранио. Пред железничком станицом већ се меша народ, и као у редовним приликама, продаје се хлеб, кафа, чај... Војник стражи пред кућом, у којој су арнаутски заробљеници; неки од њих кроз железне решетке вире на поље. Стража је и пред самом станицом, хтедох да уђем, али ми војник запречи пут:

— Не сме се, господине!

Извадим моју новинарску легитимацију са сликом и покажем му је. Војник, доброћудан, прост сељак, гледа у слику на у ме: упоређује.

— Видиш да сам ја главом...

— Бога ми, и јеси... Али ја не знам да читам. Па се смисли и окрете се некоме другоме војнику, сигурно своме знанцу:

— Чујеш, Јово, — вели му — Бога ти, били пустио овога господина... Де, погледај ти ове хартије... Друг погледа у хартије, и нешто му шапне. Сложише се и пустише ме. Са станице сврнем у »Хотел Слободу«. Пред улазом ишчекују цигани госте да им обућу очисте. Салон је пун официра, чиновника, ратника. Сви су у живом разговору. За једним столом седи један министар у разговору са страним новинарским дописницима. Прича им

о разним вестима са бојишта. Међу овим дописницима има и пуких незналица... Благо њима, кад су имали срећу да се роде у великиј држави, која и њих, као и паметне, може да обилато награђује... Ја приђох нашим, са живом жељом да им испричам мој случај на станици. Дочекаше ме са подругљивим смехом: — Па то? Шта је то? — И сваки од њих хоће да нешто исприча из својих доживљаја да тиме докаже, колико је реда, присебности и расне љубави показао српски народ у овоме рату.

Шврљам по вароши, сретам знанце, пријатеље, па ми се чини да сам у Београду. Они ми се први јављају, друкчије их не бих ни познао: — Ено, онај, кратковиднији од мене, прости редов у изношеној униформи, свеучилишни је професор; други управник; трећи глумац... Нашега познатог сликара тресе грозница, гледам га бледа, заморена у обилатој редовској униформи, и кад ми се, јавно, једва га познадох: — Како сте? — Смеши се, и вели ми мирно: — Па... добро!

Пред ћупријом сретох се са нашим модерним песником, критичарем.

— Како сте?

— Добро!

— Шта радите?

— Водим бригу о воловима, кромпиру, грашку...

Цео дан збрајам и одбијам...

... На сред ћуприје неколико пролазника уставило се и гледају испод себе у воду. Облачно је.

Над реком навијају се и криче чавке. Неко до мене каза : — Оно је леш у води — и пође даље. Пођох на другу страну обале, где је струја леш носила, и сагнала га до самога краја. Неколико дечака стоји до мене, гледају.

— Да ли је то српски војник ? — питам дечака.

— Не разабире се... — одговарају.

Можда је наш човек — помислим, и би ми тешко да и тај остане непознат...

— Да га приведеш крају, — кажем једноме од тих дечака.

— Не бих ни за динар...

— Па ево ти динар !

Кад угледа новац, изује се, и загази у воду. Прихвати лешину и извуче је на плитко.

— Арнаутин је — каза мирно. Мени одахну у души. И дечко, као да је погађао моју мисао, остави лешину у води.

... У ућумату свакога дана ври шароликим животом. Народ једнако долази и одлази. Ту је на окупу и грађанин, и војник, и комита, и сељак. Пред ућуматом зевају, као да им се дрема, заплењени топови. Уђох у пространо ућуматско двориште. Ту је сакупљена већина ратнога плена. Надао сам се да ћу се нагледати чуда, али ово што сада видим, превазилази свако чудо... Ово је преко чуда ! Преда мношћем леже све врсте оружја свих родова, сав материјал једне војске, на чијој се сили ослањаше јака, турска држава. — Лежи лом, расап, пропаст једнога петвековнога царства ! Човек кад

то угледа збуни се, утучен је, не зна да мисли. Овако ненадани, нагли, велики догађај, као и велика бол, не може да нађе другог изражаја него у дивљењу или сузама. Сличан утисак, у маломе, завлада човеком, кад пред собом гледа настрадалу, огромну лађу, како је ветар и бесни валови разбијају о тврду хрид, и слуша, у олуји, њено очајно јаукање. . .

Горе, где је кривично одељење, чека сила народа. У вреви запазим и неку младу сељанку. Прерата беше је уграбио неки Арнаутин и венчао је, али, ето, за час окренуше се времена, предомислила се, па тражи раставу. Верући се између народа, не зна камо да очима сврне : стиди се !

У то ме пограби за леђа један пријатељ, књижевник :

— Хајде с нама — вели ми — делиће нам неке стварчице из ратнога плена за успомену. Са неколико дописника страних новина т. зв. чистих европејаца, пођосмо команданту. Једна велика дворана, пренатрпана је сваковрсним предметима. Сила је тих ствари : пушака, кубура, цигарлука, кутија са златним и сребрним, вештачким урезима. Дели се свакоме понешто.

— Гледај ! — шапћући казује ми мој пријатељ, упрвиши погледом у једнога дописника, плава, интелигентнога лица, једне од најкултурнијих држава. — Пази, како у своју ручну торбу трпа најдрагоценије ствари. . . Просто, краде ! — И један од официра запазио је то и приђе к нама.

— Краде — поновим ја, задовољан што то ради један интелигентни члан једнога од најкултурнијих народа.

— Клептоман! — насмеја се официр. — Пустите... — Томе случају нисам давао никакве важности, нисам даље о томе ни мислио, али ми је тај случај пао на памет још истога дана у сутон. У некој тесној, прљавој улици сјатила се око једнога официра и војника гомила света. Војник постиђен, сломљен, стоји пред строгим, младим потпоручником, и моли за милост. Вели:

— Ни сам не знам како погреших, нисам никада... и од поштеног сам соја... А и у окршају нисам бринуо за главу...

До њега стоји неки, времешан Арнаутин, са вештачки извезеном духан-кесом у руци. Та му је кеса, пуна духана висила о бедру, војник пролазећи поред њега посегнуо је за њом и отргнуо је. Арнаутин притужио се официру, овај шчепа војника и поврати кесу власнику. И на томе, по моме незваничноме мишљењу, требало је и да остане. Али, на моју жалост, не би тако. Официр сачека војничку стражу и нареди јој да војника одведе пред надлежну власт.

... Било је, сутрадан, одмах поподне. Магла је притискала целу варош; над Вардаром у јатима крече чавке. Сипа киша. Куће се и људи у магли губе, само витке, беле мунаре оштро стрче у ваздуху као да се очајно напиру да их магла не загуши... Угибајући се газим блато, а пошао сам

да разгледам турску болницу. Унишао сам. Већ први утисак био је непријатан. А кад сам прву собу погледао, оњушио, поверовао сам и најгрђим причањима о њиховој чистоћи и реду. Гледам испијена, упрљана лица, гледам по двојицу како се купе у једном кревету; један варошанин нечист, болује од рака, зева му одвратна рана, и он је у истој соби са рањеним војницима, лежи на простом тлеху. Сви гледају у ме као у некаквог месију, траже помоћи — моле милост од каурина: толика им је прека нужда! Па како ми беше слатко и тужно кад, у крајњој соби, између турских рањеника угледах и неколико наших. Друге очи, друга сена лица... Поздравих их. Мојој се беседи обрадоваше. Веле ми: као да смо брата видели! Придигоше се из кревета и, иза поздрава, прва им је реч: — Господине, ако Бога знате, порадите да нас одавде преместе у наше болнице нашим лекарима, иначе, од овакога гада, без невоље, погубосмо. — Цело поподне разговарах с њима и писах им дописне карте за кућу. Моле ме да им причам шта има ново у свету, шта веле новине, како ће се велике силе понети у рату... шта мисли Аустрија. Док им причам, по који од њих запажа по нешто, и упада ми у реч. На пољу сипи киша, и смркава се, а мени је овде код њих лепо, чисто сам им захвалан, што ми ово натуштено, досадно поподне задовољством испунише.

Напоследку, прво него ћу да пођем, даде ми

један од њих још једну исписану карту да је са осталим понесем на пошту. У путу прочитао сам је :

Поштовани родитељи ! До сада сам био здраво и весело, а сада сам пао у болницу. Брат Драгомир здраво је отишао за даље. Код куће немојте рад да напустите него радите и држите Младена Црногорца код Вас. Да пшеницу посејете одмах, ако је до сада нисте посејали. Сад примите искрени поздрав од

И. И.

На Косову.

Звизну, воз крену. — Хвала Богу! — отме ми се из душе. Промоливши главу кроз прозор, последњим погледом, захваћам Скопље, и хоћу да још једном видим шумни Вардар, да се, на поласку, с њиме опростим. Али, иза неколико часа вожње, место Вардара угледах реку Лепеницу, како, поред некога села, вијуга кроз плодно поље.

У пренатрпаноме вагону сместих се сучелице једноме мајору. Погледа ме, на омеривши ме очима, зловољно, прогунђа кроз зубе : — Видите да нема места ! — Ја навлаш пречух, и остадох на своме месту.

Воз јури преко гола поља. Друштво приметне разговор. Би ми мило, једва сачеках да неко отпочне. Умешах се у разговор. Свакога часа припитивам, тражим објашњења, дивим се победама, и српску војску нашем називам. Господин мајор ћути и, по каткад, погледа ме попречно, па ће од једном изнебуха : — Имате ли, господине, собом војничку легитимацију ?

— Имам — потврдих, и покажем му је.

— Извините ! — извињава се. — Искрено вам

кажем, а не замерите, на први мах, посумњах да сте ухода.

— Зар сте тако слаб физиономист ?

— Таква су сад времена ; уходе нас на све стране.

— А да сам ухода ?

— Не би добро прошли. На првој станици . . .
— и насмеја се злоћудним и сумњивим смехом.

После, као да смо стари знанци, разговарамо усрдно. Али ја и у разговору, вирим кроз прозор, па док угледам прве врлети, следећи своје мисли, казах мајору : — Качаник ! то је арнаутско разбојничко гнездо.

— Дивље племе ! одговори мајор ; али ипак дођосмо им крају. — Па надода : — Има у њиховој души нешто тврдо као њихове стене. Да вам само ово испричам, заслужује, што ми јуче мој пријатељ капетан приповедаше :

»Са мојом четом — вели — зашао сам у неприступачна брда, поврх реке Дрима. Требало је да се проверем, поред неких заселака, што се приљубише, уз литице, као гнезда грабљивих птица. Беху се већ предали и положили оружје у наше руке, па и не стојаш толико на опрезу. Нема пута, све сам крш, момци се раштркаше. Кад први избише испод брежуљка, из неке оделите, заклоњене куће, пуче неколико учесталих хитаца. Чусмо пуцањ, па пожурисмо. Два моја војника, смртно погођена, леже преко стена. Изненади ме толика дрскост ; прикупих људе и наредим нареднику, да са неко-

лико војника похита до куће, опколи је, и све одрасле мушке главе, што у њој затече, сем једне — устрели. Наредник пође. У кући нађе седа старца, вучјега изгледа, очи му зверски вире испод густих, седих обрва; два сина му, у напону снаге, и неколико унучади, која се беше окупила око једне жене шћућурене у углу куће. Причинише се невешти, али им наредник не верује. Нареди војницима да претраже кућу и хумке стена око куће. Војници преметоше сваку сумњиву ствар, и нађоше оружје: пушке још миришу запаљеним барутом! Наредник им каза наредбу. Војници притворише и жену и децу, а одрасле изведоше на поље, иза појата. Сунце сја и одбљескује се у бакарастом, јесељем лишћу дрвећа. Арнаути ћуте и гледају у земљу. Наредник упита домаћина, кога првога да стрељају. Старац, кретом главе, показа на старијега сина. Војници, приправни, стоје на дохвату. По наредби наложише. Старији син не изустивши ни речи заглавиња, и паде мртав на земљу. Иза пучња настаде мали тајац.

Један према другоме, у сивој, сутонској светлости стоји отац и млађи син. Момче је младо као капља, а витко као јасенова шипка; што расте у тим стенама; гологлав је. Наредник каза домаћину: — Један од вас двојице мора да погине... Бирај!

Стари отац, не премишљајући каза исквареним српским наречјем: — Стрељајте њега, само мени оставите живу главу! — Син погледа у оца. Отац гледа у земљу. Нареднику би криво, ражали се

над пуном младошћу, као пун дан, и нареди да старца устреле. Војници, задовољни том наредбом — одахнуше».

Заћутасмо. Воз зађе у каменити, тесни кланац, шумом обрастао. Кроз његове стене и кршеве пробија се река Лепеница. По негде, као живи створ, крије се, а по негде покаже се расипљући се у светлости; шумна, жури ка Вардару. Кад кроз овај дивљи крш не би вијугала ова бистра вода, био би још жеднији и крволочнији; она га својом песмом разгањује...

У овим клисурама XVII столећа љуто настрадаше Аустријанци, тек неки од њих изнесе живу главу. А Арнаути неколико пута дочекаше, иза бусије, турску силу, и сломише је. Али ипак наш Краљевић Марко и овде однесе мегдан над Мусом Кесеџијом, љутим Арбанасом. Победи и српска војска, и сада, слободно пролазим кроз ове дивље клисуре...

Пред »Шупљим каменом«, прокопом, поздравиле нас два војника, стражара.

— Качаник!

На станици, као и у Скопљу, ужурбаност и врева војника и путника. Извиђох. Између народа запазих некога потпуковника. Гледасмо се. Биће да смо се видели у кафани Москви, или негде по београдским улицама и, ћутке, прошли један поред другог, а сада се усрдно рукујемо, као да смо стари пријатељи...

Варош се збила на подножју неприступних брда; чуперци кућа расејали се око хумка стена и по врлетинама, као вучје јаме. Цела варош је погу-

шена, поклопљена, само витки, бели минарет одвојно се и отворено у небо гледа. А вода Лепеница као да се срди што ту мора да пролази, пенушећи се, разбија . . . и шумом жури . . .

— Феризовић ! — Баруштина до баруштине. Али ја већ не запажам што се око мене збива. Стрепњом у души, као дете олтару, прилазим Косову.

Тргох се ! — А где је Ситница ? — Мајор погледа на лево : — Ено је, где пољем вијуга.

Ту сам, дакле, на том светом храму мога детињства ! Присећао сам се. Био сам у Семинару, у трећем разреду гимназије. Бејах анационалан, и почех да сумњам о верским истинама. Бејаше ми тешко. Из те душевне и телесне потиштености избави ме мој професор, католички поп, сада покојни Јаков Групковић, Србин, каквога се ни Косово не би постидело. Даваше ми да, кришом, читам Шапчанина, Милићевића и Народне Песме са Косова. . . Колико чежње, светлости, дивљења ! . . . И Косово поможе. Занех се, и постадох Србином.

— Липљане !

Прислоњен на прозор, разговарам са широким, валовитим пољем, као са живим створом : »Ој давори, ој Косово равно«. И, са љубављу, гледам поједина дрвета, сваку њиву, сваку хумку, и руком машем чобанчету што се у воз загледало.

Пространо, широко поље, пусто, величанствено ! Нигде по њему трага ни спомена старе славе ; по њему наши засеоци, расејани, вире, као да се крију, између дрвета бакарaste, јесење боје . . .

— Приштина !

Изиђем из воза.

На станици био сам угодно изненађен. Сретох се са покојним Љубом, власником »Пијемонта«. Испод простране шајкаче вире на ме два плава ока, смешећи се сетом, али и одлучношћу превучена. Слаб, унаглих груди, подугачке косе : човек који живи од идеје — помислих, рукујући се с њиме. У друштву је са резервним потпоручником, социјалистом. Узесмо кола и одјурисмо према Приштини.

— Терај, море ! — Арнаутин понизно се смеши и — ошине. Пред нама у наручју брда, у гомили, скупила се арнаутска варош. Већ улазећи у њене искривудане, мрачне и каљаве сокаке, осетиш неку неугодну стрепњу у души. То није светло, широко Косово ; то је нешто оделито од њега — уграбљено. То не личи ни Качанику. Качаник је вучја јама, а ово је лисичја ! Мушки (жескиња ни за лек) мимо којих пролазимо, угибљу се, гледају у земљу и ћуте...

Тек неко момче, кад уђосмо у хан, проговори неколико речи.

Разговарајући, шврљамо главном улицом. Прате нас већином ниски, мрачни ћепенци, као јазбине, и лисичји погледи набухлих бакала. Нигде ништа особито, нигде очита споменика из старих времена. А, негда, усред ове вароши, били су раскошни Јашар-пашини конаци, у чијем шедрвану, у дугиним бојама, уз музику стаклених чаша, расипала се вода на све

стране... А где је данашњи конак негда су били Милутинови двори.

Уљегосмо у цркву светог Николе. Да дођеш у њу треба сићи низ неколико степеница у земљу. Раја се плашила светлости, и Богу се, у тмици, молила... Али — свануло је!

Дрворез на олтару једино је уметничка ствар. То је разноврстан и прецизан рад, и хармоничан, као да је везен. Напђосмо и на Пирпазџамију, за коју се каже да је негда била црква. Ту је текија, у којој је сахрањен неки турски светац, и ту тече лековита вода.

Сутоп се хвата, гуши ме нека тескоба.

— Овде нема ни реке, ни потока, ни воде?

— Има воде; теку по вароши приштаиначке реке...

— А где су?

— Губе се у сокацима, и испод кућа...

»Овде се и вода крије, као да се светлости бојна — помислих, и пожурих у хан.

...Сутрадан подранисмо. На добрим коњима јашемо према Грачаници. Покојни Љуба, замишљен, згурно се на седлу. Потпоручник, — социјалист, док изиђосмо у поље, на узди, задржава свога коња: жао му војника, пратноца што мора да за нама жури. Мој пратилац је Шумадинац, згодан домаћин, он је у војсци са својим коњем. Чисто ме у очи гледа и прибрано и паметно одговара. Пољем, истим путем, у четама, марширају војници. Пред нама и иза нас, чује се ударање у добош. Мој коњ подиже главу и

стриже ушима, и ја се осетих живљим. Сретамо и по којег сељака, поздрављајући, одмиче с пута . . . Не разговарамо. Сваки од нас као да сабира своје мисли. Али ја не мислим, тек у души осећам нешто особито, јако, јединствено што се не може испољити... Гледам пољане, брежуљке, бакарасте дубраве, па, по негде, као птичја гнезда скривене кућице. Нигде јутарњег дозивања, гласа, песме . . . Само ударање у добош, овога јутра, даје живота овоме пустој, лепоме пољу. И премисљах : Вековима су газили и уништавали, што им је год под руке дошло, али не моглоше уништити душу, реч, ни ову плодну Црницу-Земљу !

Сјахах. Хоћу да по њој својим ногама идем. Сјахах и потпоручник и, сјахавши, нуди свога пратиоца, редова да га одмени, вели му : — Бићеш се заморио.

Редов се скањива, стиди. — Како заморио ? . . . Ово је шала . . . шетња . . .

Покојни Љуба трже се на седлу : — Ето, како квариш војнике — каза потпоручнику.

— Ово није кварити, већ оплемењивати — опази мирно потпоручник, и нададе семијући се : — Ви, четници, кварите им душу . . . И ти што даде двојцу батинати . . . — Покојни Љуба, четнички наредник, чисто се наљути на тај толико пута добачени му приговор.

— Треба реда, присебности и жртава . . . Да како би друкчије сломили турско царство ! Батинати, да ! кад неће да буде човек . . . — Па се окрете мени : — Помислите, штедимо и гладујемо да *тајин*

дотече . . . Ко зна што нас сутра чека ! А њих двојица, кришом, поједоше што је за петорицу било одређено . . . И за то добише по шест штапа . . .

— Људи изгладнели, — каза потпоручник.

— А тим штапима и не нахранисте ону тројицу гладних, — умешах се и ја. У то нас стиже једна чета веселих војника. Певају. Идемо, узастопце, за њима.

— Ено цркве !

Као, кад на морској пучини, угледаш лађу пуних једара, лаком, меком маглом закриљену, и на њој поглед застане, тако и моје очи застадоше на овоме светоме храму. На необрађеноме, пустој пољу, сама, збиља, изгледа као у причи. »Краљ Милутин, заморен заспа, а кад се пробудио иза сна, над собом угледа уобличени, складни облак, са пет кубета, и према његовоме облику сагради ову задужбину«. Гледајући у њу, паде ми на памет и Краљевић Марко (а где њега нема). »Ту је негде кладенац лековите воде ; код те воде Марко је откупио робље од Арапа, па их напоследку сасекао, а робље причестио у овој цркви«.

Око цркве сјатио се народ. Војска се измешала са сељацима и варошанима. Ове чете војске дођоше да се причесте. Стојим пред црквеним вратима : војници улазе и излазе. Они што излазе, скрушено и побожно крсте се и мешају се у народ . . . Овако се причешћивала српска војска оних великих косовских дана пред саму судбоносну битку . . . Као да је то јуче било ! Боже мој, гледајући их, мислим :

ови смирени домаћини, благих, јасних очију, наши су горди и јуначки осветници!

Божји стари храм дупком је пуи. Војници прилазе седоме свештенику и, из његових руку, примају свету причест.

У светлости воштаница, и у мирису тамјана и старих одежди, лица су им блага, мирна — а светлост што пада на шаром извезена одела сељакиња, одблескује се у складним, живим бојама... И свака реч, шапат, изилази из уста светачки... Стари, сачувани живописи овлажени, рекао бих, застрти су уздасима и сузама петовековнога робља...

Ова задужбина пуна је записа, повеља, гробова; она је један део славне наше прошлости.

Ено, живописи краља Милутина и његове жене младолике Симониде; ено, сва сила наших хероја и светаца... У благој полутами лица им се осмежују... И цела црква испуњена је тим благим осмехом удружених душа прошлости и садашњости... Иза службе пред црквом повело се коло. Сам војник до војника.

— Што и ти не уђеш у коло? — питам некога црномањастог сељака, увијена у шарене појасе и мараме.

— Не смем!...

— Гледај њих!...

— Аскер је то!

— Није аскер, већ српска војска...

— Свеједно... Њима је србез... — и сумњиво маше главом.

Око кола сељачко мушко и женско, дивећи се,

упиљило поглед у веселе војнике. Посматрају сваки крет, сваки поглед, сваки сагиб ; хватају сваку реч, крик, осмех, као да желе да у се поврате, и унесу залуталу српску душу . . . А коло весело, слободно повија се у сунцу . . .

. . . По подне истога дана у друштву са господином мајором јахао сам према Муратову гробу. Широко, валовито поље оивичено планинама, чувано кланцима, непрекрштано водама, обасјано сунчевом светлошћу и застрто сивим сенама, простире се као пучина у недоглед. Сваки брежуљак, свака хумка и свака стопа земље буди у мојој души старе успомене и приче. И док мој коњ поносито гази, моје мисли лутају пољем и поздрављају ову земљу.

— Бабин мост ! — Ту је Милош распорио Мурата. Код њега утиче Лаб у Ситницу.

— Градина ! — У очи оне славне и кобне битке ту је била кнежева вечера.

Далеко је Голеш, Шар, где су у живцу камену утиснуте Маркове стопе . . . И свака клисура, литица чуда прича ; где су негда били расејани манастири . . . Ово је поље где се отраг пет векова сукобише две вере, две расе . . . И, чудо, сада ми се чини, кад о томе премисљам да је то јуче било. Да, јуче подлегосмо, данас победисмо !

Пролазимо поред Гази-Местана. Уоколо сама су расута гробља ; у њиховој средини кућица — то је тек ја, у којој кандило гори непрестано. Ту су сахрањени славни косовски барјактари.

Јашући, сретамо по којег Арнаута; обори главу и прође мимо нас. Некога самца, што се журно угибаше моме коњу, поздравим љубазно. Он блене у ме, усмљено се смеши, и у очитој неприлици наше главом и гуњи: — Српски аскер . . . ех ! љут Србину . . . — и чинећи дубоки селам — одлази.

Пред Муратовим Тулбетом сјахасмо. То је зграда као обична турска џамија, али без минарета, ограђена окреченим, високим зидом.

Неколико наших војника стоје на стражи, а код улаза нађосмо старог шеиха Мехмеда. С њиме у друштву униђосмо у Тулбе. На средини је сандук, застрт свиленим ишараним покровом, а више главе турбан, омотан белом свилом. У прошарици ране поподневне светлости гледам у сандук, и, чудно, мисли ме посе у прошлост. Ништа необично ! Преда мном као да лежи неки самртник кога су јуче овде сахранили . . . Док господин мајор разгледа по зидовима коранске записе, посматрам старог шеиха. Гледам у његове мирне, али тужне црте лица, и благе, овлажене очи. Време га је у душу убило — прегазило ! Овоме староме шеиху, чија лоза наследно чува Муратов гроб, прекјуче, умро је син — наследник, од тифуса . . . Нестаде га у смрти свога царства ! . . .

Изиђосмо. Пада сутон. Наши војници разговарају. Стари шеих прислонно се уз суву чесму, у којој је већ давно вода усахнула. Пред њим лежи још свежи синовљи гроб, и зева пуст »Селамлук«, где се дочекују гости, који амо долажаху да се поклоне

Муратовој сени. А тамо подаље леже у земљи римске ископине . . . Пролазе ми испред очију векови . . . А, овде, на овоме месту, неки дан, после пет векова, одслужена је Божја служба, у помен косовских удружених јунака . . . Јединствено је ово наше Косово : било тужно, или весело, увек је — Славно !

Па, кад се на њему подигне горостасни Мештровићев Пантеон, како ће тек тада, ово Царево Тулбе, поред њега, изгледати ситно, ситно.

PG Ćipiko, Ivo
1418 Celokupna dela
C55
1900
kn.2

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
